

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Bahar-Yaz/ Spring-Summer/ Весна-Лето 2015 • Yıl/Year/Год 5 • Sayı/Number/Число 15

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik- Sanat Tarihi- Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic- art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология-
Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспруденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Dr. Yaşar KALAFAT • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. İsmail PARLATIR • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ • Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN • Yrd. Doç. Dr. Vedî ASKAROĞLU

Dr. Reşide GÜRSES • Yalçın GÜLPINAR • Atilla BAĞCI

Fiyatı / Price /

Стоимость

15 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

60 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

04 Mayıs 2015

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK

e-mail: tanergucluturk@hotmail.com Tel: 0037744237570

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SIBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com Tel : 00905464912415

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Kapak Resmi/ Cover Photo/Рисунок На Обложке

Zalán Kertai adlı Macar ressamın “Turkish Hero” adlı çalışması

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsmayil HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin ERGUN (Ege Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Sağıngali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Şeref BOYRAZ (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
- Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCÜSTAN)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSOY (Ankara/TÜRKİYE)
Yalçın GÜLPINAR (Ankara/TÜRKİYE)
Atilla BAĞCI (Ankara/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Hun-Göktürk Döneminden Günümüze Türklerde Karşılaştırmalı Yas Uygulamaları <i>From The Hun-Gokturk's Period To The Present Comparatively Mourning Applications In Turks</i> <i>Сопоставление Траурных Традиции Со Времён Гунов-Гёктурков И Нынешних Турков</i> Dr. Yaşar Kalafat	9
Büyükler ve Çocukların Geleneksel Oyunları ve Eğlenceler <i>Adults And Children's Traditional Games And Entertainments</i> <i>Традиционные Игры И Развлечения Детей И Взрослых</i> Hayrettin İvgin	17
İnançların Poetikasına Dair <i>Several Opinions Regarding Beliefs</i> <i>Рафиг Бабаев О Поетике Поверий</i> Doç. Dr. Rafik Babayev	23
"Kerem ve Aslı"dan Görünen Tarih "Əsli və Kərəm"dən Görünən Tarix <i>The History Seen Through "Asli And Kerem"</i> <i>История Дастана «Асли И Керем»</i> Doç. Dr. Əkrəm Hüseynzadə	28
Uluslararası İlişkiler ve Empati <i>International Relations And Empathy</i> <i>Международные Отношения И Эмпатия</i> Wezir Aşyrnəpesow	33
Tanzimat Döneminde Osmanlı Devletinin Nehirler ve Göller ile İlgili Yaptığı Bazı Düzenlemeler <i>Some Regulations Made By The Ottomans Concerning The Rivers And Lakes In The Reform Period</i> <i>Некоторые Поправки По Отношению Рек И Озёр Османского Государства В Период Танзимата</i> Levent Küçük	38
Fasîh ve Sâib'in "Tenbâkû-Nâme"lerinin Karşılaştırılması-Tütünün Anlam Örüntülerine Bakış- <i>The Comparison Of Fasih And Saib's Tenkabu-Name -A View Of The Meaning Patterns Of Tobacco-</i> <i>Сопоставление "Тенбаку-Наме" Фасиха И Саибина-Оценка Табачной Продукции-</i> Ahmet İçli.....	55

Çocuk Oyunlarının Bazı Önemli Tarafları <i>Games Are More Common In The Children's Folklore</i> <i>Игры В Детском Фольклоре</i> Şule Aliyeva	83
Cəlil Məmmədquluzadənin "Xatirətim" Əsərində Milli Məsələlər <i>The "Xatirətim" Work By Mirza Jalil That Possesses Specific Place In The History Of Public Thought Of Azerbaijan In XX Century.</i> <i>Национальные Вопросы Джелал Меммеда Кулузаде В Произведении "Мои Воспоминания"</i> Anara Buzərli	87
Toplumsal İşlevleri Açısından Burdur Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleriyle Mukayesesi <i>Comparison The Legend Of Burdur With Other Turkish Legends In Terms Of Social Functions</i> <i>Сопоставление Бурдурских Легенд С Другими Турецкими Легендами И Их Влияние На Общество</i> Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı	91
"Shakan-Sheri" Romanındaki Güzellik <i>The Beauty Of Novel "Shakan-Sheri"</i> <i>Художественность Романа " Shakan - Шери "</i> Maira Toiganbekova - Bibigul Sultanova – Rakhila Narahyeva - Gulsara Nurzhygytova	103
Sivas İlinde Çeyizlik Yorgan Yapımı <i>Making Quilt For Marriage Portion In The City Of Sivas</i> <i>Ремесло Свадебного Одеальщика В Сивасском Кряю</i> Nuran Baygül	107
Daşary Ýurt Wekilhanalarynyň we Olaryň Personalynyň Halkara-Hukuk Statusy <i>Büyük Elçilikler ve Personelin Yasal Durumu</i> <i>Issues Of Legal Status Of Diplomatic Embassies And Their Staff</i> <i>Вопросы Правового Статуса Зарубежных Дипломатических Представительств И Их Персонала</i> Hoshgeldi Yomutbayev	152
Kitap Tanıtımları/Book Reviews/Reviews Of Boks Dr. Reşide Gürses	161

EDİTÖR'DEN

Bilimsel Eksen Dergisi'nin 15. sayısıyla karşınızdayız. Dikkat edilirse; bu dergide yayımlanan yazıları inceleyen hakemlerin kimler olduğunu ve listesini bu sayımızda da vermedik. 2015 yılı içinde yayımlayacağımız Bilimsel Eksen dergimizin son sayısında hakemlerin de listesini bulacaksınız.

Bu sayımızda 13 adet yazı yer aldı. Dergimizin sonunda; önemli olduğu bilim adamları tarafından kabul edilen bazı kitap tanıtımlarını da okuyacaksınız.

Dergimizin bu sayısını saygılarımızla sizlere sunuyoruz.

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

FROM THE EDITOR

We are meeting again with Scientific Axis magazine's 15th issue. If you pay attention; in this issue, we didn't give names and lists of referees who viewed the article published in this magazine. In the our Scientific Axis magazine, published in the latest issue of 2015, you will find the list of referees.

There are 13 paper in this issue. At the end of our magazine; you will read some book reviews that are considered important by scientists.

We are presenting this issue of our magazine with respect

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

HUN-GÖKTÜRK DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRKLERDE KARŞILAŞTIRMALI YAS UYGULAMALARI

FROM THE HUN-GOKTURK'S PERIOD TO THE PRESENT COMPERATIVELY MOURNING APLICATIONS IN TURKS

СОПОСТОВЛЕНИЕ ТРАУРНЫХ ТРАДИЦИИ СО ВРЕМЁН ГУНОВ-ГЁКТУРКОВ И НЫНЕШНИХ ТУРКОВ

Dr. Yaşar KALAFAT*

Öz

Yazıda; Hun ve Göktürk dönemlerinden itibaren Türklerin kültür coğrafyası içindeki “ölüm yası” uygulamaları ele alınmıştır. Bu uygulamalar, ilgili coğrafyalarda ve farklı dönemlerdeki benzerleri ile karşılaştırılıp kümelendirilmiştir.

“Ölüm Yası”, “Başa Toprak Atma”, “Sine Dövme”, “Yüz Yırtma”, “Ölü İçin Kurban Kesme”, “Ağıt Yakma” gibi yas kültürlerinin kodlarından yazıda söz edilmektedir. Bunlarda arkaik dönemlerin mitolojik izleri de aranmaktadır.

Ölüm dönemi dediğimiz, ölümden sonraki inançlar ve uygulamalar; doğum ve evlilik dönemi inanç ve uygulamalarından daha zengin ve daha sofistiktir.

Anahtar Kelimeler: Hun Türkleri, Göktürkler, Ölüm, Yas, Yas Uygulamaları

Abstract

In this article, in the cultural geography of Turks " Death Mourning/Mourn for the dead " applications have been discussed since Huns' and Gokturks' periods. These applications comperated and classified in related locations and the similarities in different periods.

In the article, the codes of the culture mourning: “death mourning/Mourn for the dead” “throwing soil to head” , “chest shotting (sine dövme)”, “Face tearing (yüz yırtma)”, “Sacrifice for death person/”, “Wailing (ağıt yakma)” etc. are mentioned. In these codes, the mythological traces of archaic period is also required.

Next beliefs and practices from the dead, called the death period; richer and more sofistic than the birth and marriage period the beliefs and practices.

Keywords: Hun Turks, Gokturks, death, mourning, mourning practices.

* Halk Bilim Araştırmaları Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com)

GİRİŞ:

Yazıda; Hunlar-Gök Türkler dönemleri başlangıç tarihi olarak alınıp Türk kültür coğrafyasındaki ölüm yası uygulamaları ele alınıp, bunlar ilgili coğrafyalarda ve farklı dönemlerdeki benzerleri ile karşılaştırılıp kimliklendirilmektedir. Bu münasebetle konunun üzerinde; “Tul”, “Başa Toprak Atma”, “Sine Dövme”, “Saç Yonma”, “Başına Dönme”, “Ağıt”, “Ölü Aşı” gibi inanç içerikli tatbikatlardaki devamlılık sözlü kültür unsurları ile örneklemeler yapılarak, durulmaktadır. Türklerde yas kültürünün de bir kültür kodu olduğu anlatılmaktadır. Arkaik dönem ile günümüz arasındaki Yuğ türü merasimlerinde mitolojik izler aranmaktadır.

Bildiri de aynı amaçtan yola çıkılarak ayrıca ağıt kültürümüzde farklı bir yer tutan “Düştü” inancına, *ovoo/oboo* inancı ile bağlantı olarak “Dede yatağı” inancına ve yas rengi olarak “mavi” ve “ak” konularına yer verilecektir.

METİN:

Hayat safhalaştırılırken son dönem olarak ölüm dönemi kabul edilir ve onunda ölüm evveli ölüm esnası ve ölüm sonrası dönümlerinin var olduğu kabul edilir. Ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem olarak açıklanırken¹, yas tutmak veya yasa gömülmek için muhakkak ölüm şartı da yoktur.

“Tul”, “Başa Toprak Atma”, “Sine Dövme”, “ölü aşı”, “Ağıt”, “Saç. Yonma”, “Başına Dönme” ve benzeri gibi inanç içerikli uygulamalar kült oluşturmuş kodlardan olup yas ritüellerinden sayılırlar. Ritler, dinî inanışların tören ve kurallarıdır. Tapınma ile ilgili davranışlara ve dinî törenlerde kullanılan nesnelere de ritüel denildiği olur². Ritüel için, ayinle ilgili olan, şeklinde bir açıklama da getirilebilir.

Ölüm Yası, muhakkak ve her defasında ölümden sonra başlamaz. Ölümcül durumlarda yas perdesi aralanmaya başlanmıştır. Uzun süren amansız hastalar için “Allah iki iyinin birisini versin” veya “3 gün yatak 4. Gün toprak” denilmeye başlandığı dönemle birlikte yas dönemi de başlamış olur.

Ölüm olayı gerçekleşmeden yasin başlaması muhakkak ağır hastalık veya koma durumları için söz konusu olmayabilir. Evcil hayvanların yaşamlarındaki bir kısım değişiklikler, görülen bazı rüyalar gibi, Ölümün gelmek üzere olduğuna dair bazı emarelerin olduğuna inanılır. Ölmesi beklenen kişi için tutulacak yas, bir anlamda bu andan itibaren başlamış olur.

Hans Mol “din, kimliğin kutsallaşması” nı somutlaştırma, bağlanma, ritüel ve mit aşamaları olarak tasnif edilirken, aşamaları birbirinden ayırmanın güçlüğüne vurgu yapılmıştır.³ Bir arada yaşanan farklı dini uygulamaların kesin sınırlarla ayrılmalrı da mümkün değildir. Yas döneminde saçını yolan yaslı hanım, başına toprak da atabilir, sinisini de dövebilir. Bu uygulamaları ölünün etrafında dönerken de yapabilir. Tul döneminde yakınının giysilerine bakarak ağlayan bayan, ağıt da söyleyebilir, dövünebilir de. Böylece ölüm döneminde başlayan yas ritüelleri ölümün 3 ü, 5 i, 7 si, 9 u, 40 ı 52 si ve senesinde tekrarlanırken ölümden sonraki dönemde de devam etmiş olur.

¹ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005, s.2140

² Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar**, Karahan Kitapevi, Adana, 2014 s. 407

³ Abdullah Özpolat, “Kutsallaştırma Sürecinde Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz 2014, S. 70, s. 121–138

Başına dönme inanç ve uygulaması çok geniş bir alanı kapsar. Başına dönme, sözlü kültürde de geniş yer tutarken, gelebilecek muhtemel felaketleri yönlendirme, onları üstlenme içerikli bir kült oluşturmuş bir inanç kodudur. Ölüm döşeğindeki eşinin yapmakta olduğu yatağı odanın ortasına akşamdan çekip, gün ağarıncaya kadar bütün gece yakarak eşinin yatağı etrafında dönen kadının, kendi hayatı karşılığında eşinin hayatını bağışlattığına dair Azerbaycan Türk kültür coğrafyasından anlatılar tespit edilmiştir.⁴

Bu tespit, yas uygulamalarından başına dönme uygulamasının ölümün her üç safhasında da olduğunu gösterir özelliktedir.

Başına dönme, başında döndürme, başı etrafında dönme inançları aralarında ilişki olan inançlardır. Dönen, dönülen ve döndürülen arasında mistik- manevi bir alan oluşur. Başına dönen kimse başına dönülenin sıkıntılarını üstlenirken, sadaka türü nesnelerin başta döndürülmeleri adeta muhtemel sorunların yüklenilerek sadaka verilene yöneltilmesi anlamındadır. Etrafında dönülen ulu zatın türbesinden murat, o zattan şefaatte aracı olmasını beklemektir.

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir.⁵ Bize göre bazı hallerde bu kültürler bir inanç kodu da oluşturabilirler. Bu kodların ortaklık arz ettiği toplumlar arasında kültürel akrabalık bağlarının aranması mümkündür. Başa Dönme bize göre kod oluşturmuş bir inanç kültürüdür⁶.

Baş toprak atma şeklindeki yas uygulamasında da bize göre toprağın özel bir konumu vardır. Yaşayan halk inançlarında “toprak haber götürür”. Ölüyü gömme anlamında, o “toprağa emanet edilir”, “toprağa sırlanır.” “Toprağı bol olsun”, “toprağı derin olsun” ifadeleri inanç yüklü sözlerdir. “ölü toprağı” ile soğukluk amaçlı uygulamalar yapılır. Onun uyutucu özelliğinin olduğuna inanılır. “Toprağı çekti” sözü ile sıra kastedilir. Toprağı aynı yerden alınmış olmak, kişilik özelliklerindeki ortaklığı anlatır. Toprak paklar, toprak saklar. Defin merasimine katılan kimse mezara toprak atmak ister ve ölünün bunu beklediğine inanılır. “Toprağınca yaşa” denilirken uzun ömür dilenilmiş olunur.

Yas döneminde başa toprak atmak, ben ölmeliydim, ben de ölmek istiyorum, benim yerim toprağın üzeri değil altıdır. Bu toprak benim üzerimde olmalı, şeklinde anlamlar aranabilir. Baş, kişiğünün herhangi bir organından farklıdır. Sadaka başa dolandırılır. Başta ekmek kırılır, tuz-baş bağlantılı bu türden inançlar vardır.

“kara Gün”, “kara yazı” “kara bayram” “karalara gelme” “bahtı kara” gibi “kara toprak”, “kara yer” yas, elem, keder mesajı içerir. Kara, çok kere yasin rengi olarak bilinir.

*“Sabah oldu kalk da gel
Kara yerden çık da gel*

*Ağ giyinmiş gelinsin
Kına verim yak da el”*

⁴ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-Irak Halk İnançları Hattı**, Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s. 474-512

⁵ Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar**, Karahan Kitapevi, Adana, 2014 s

⁶ Yaşar Kalafat, “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme” **Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır**, Editörler: Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453-463

“Ezizim aragel
Yene ahtar ara gel
Toy günüme gelmedin
İndi geyin gara gel”

Özetle kara gün yas günü, kara bayram yas bayramı, kara giyinmek giysi ile yasa büründürmektir, Türk kültürlü halklarda uzun dönemden beri kara yas rengidir. Kara hakikaten Türklerde yas rengi midir? Türklerin yas rengi hep kara mı olmuştur. Yastaki farklı renkler yas döneminin farklı safhalarını mı anlatır?

Yavuz Selim’e kadar Osmanlı’da yas renginin beyaz olduğu, Kazaklarda yas renginin ak olduğu iddiasının aslı nedir? Namaz yazmalarının ak olmasının bununla ilgisi var mıdır? Kefen de aktır. Kazak Türk mitolojisini çalışanlara göre Türklerin yas rengi ak idi. Halen Kazakistan’da rüyada ak giysili görünen kimsenin öleceğine hükmedilir⁷.

Uygur Türklerinde yas rengi Akdır. Kuzey Cinde de keza yas rengi ak olarak bilinir. Manihizm’den Türk kültürüne girdiği ifade edilir.

Rüyada ölüm meleğinin ak at veya ak ata binmiş bir pir sakallı kimse görüldüğüne inanan kesimler vardır.

Gök Tengri’nin renginin mavi olduğu, mavinin vuslatın rengi olduğu, günümüz Harezmi bölgesi Türk coğrafyalarında yas renginin mavi olması, ölüm meleği ile karşılaşma dönemi ile Tengri’ye vasıl olma onların âlem değişimindeki renklerinin farklı olduğu söylenebilir mi?

Anadolu sözlü kültüründe yaşayan,
“Ağlama yar ağlama
Mavi yazma bağlama
Mavi yazma tez solar anam
Ciğerimi dağlama”

mısrarlarında ağlayan yar **mavi yazma** bağlıyordu ve mavinin soluğu ile de yas tamamen kalkmış oluyordu.

Köroğlu’nda mavinin yeri farklıdır. Adeta mavi giysili sevgili maddi güzellikten farklı bir donanımlıdır.

“
Al giyen on beş yaşında
İlle mavili mavili
.....
Al giyen bağrımı ezer
İlle mavili mavili
.....
Al giyen alım şaşırır
İlle mavili mavili
.....
Mavilim kaldı kalacak
İlle mavili ille mavili”⁸

⁷ Kaynak kişi, Zekeriya Candevbek Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

⁸ İbrahim Kıbrıs, “Destan Kahramanı Köroğlu’nun Şiirlerinde Sevgi ve Aşk”, **4. Uluslar arası Bolu Halk Kültürü ve Körolu Sempozyumu, 26-27 Ekim 2013 Bolu**

Gibi tespitlerin yapılabilmesi bu görüşü doğrular mı?

Hun döneminde **Tul** inancı var mı idi ve bu inanç devamlılık arz etti mi?

Stanislas-julien'in tespitine göre; "Başa Dönme" "**Ölü için kurban kesme**" ve "Yüz çırma/yırtma", kültür kodlarının Türk inanç dünyasında Hunlar döneminden itibaren uygulanmaya geldiği bilinmektedir. Ölen kimsenin cesedi bir çadıra koyulur ölünün anne ve baba tarafından akrabalarınca kurban edilmiş hayvanlar o çadırın önüne uzatılıyordu. Çadırın etrafında yakınları atla 7 defa döner ve çadırın kapısına gelince de bıçakla yüzlerini çizerdiler⁹. Hunlarda görülen bu uygulamanın daha sonra Köktürklerde de devam ettiği bilinmektedir¹⁰. Yuğ törenlerinde yüksek sesle ağlandığını İdil-Ural Türklerinde¹¹ ve Hazar Ötesi Türkmenlerinde de görmekteyiz.¹²

S. Julien'in Türklerde yuğ merasimi münasebeti ile anlattığı, ölen şahsın bütün eşyalarının ikinci merasime kadar saklanıp daha sonra onların yakılması¹³ tul inancı ile ilişkilendirilebilir mi? Tul uygulamasındaki inanç ve uygulama ile ölen kimsenin ruhuyla ona ait olan eşyalar arasındaki ilişkinin kesilmesi de amaçlanıyordu. Tul, ölen kimsenin ruhunun tatmini olayı idi. Ölen kimsenin ruhunun tatmin edilmemesi, sakıncalar doğuruyordu. Roxux'a göre, ruhun tatmini, o ruhun **Yör (abasi)** olarak bilinen **serseri ruha** dönüşmesini, yakınlarının huzurunu kaçırmamasını önlemek içindi.¹⁴

Türk kültür coğrafyasında **hortlamak** olarak yaşayan inanç için bazı uygulamalar yapılır, ölmüş kimselerin hortlamamaları istenir. Hortlayan kimseye **hortlak** denir ve ondan kurtulmak amaçlanır¹⁵. Türkmenistan'ın Göklen Türkmenleri halk inançlarında ölen kimse yaşayanların rüyalarına sık ve rahatsızlık verecek türden giriyor ise kişi soğan yiyerek ve ayetler okuyarak yatmalıdır. Türk kültürlü halkların gelelerinde rüyada ölmüş bir yakının görülmesi, onun hayır istediği şeklinde yorumlanır ve ölünün ruhuna Fatiha türü ayetler okunup gönderilir veya sadaka verilir. Hristiyan Türklerde böyle hallerde kedi, köpek türü hayvanlar da sevindirilir. Diğer taraftan Türk kültürlü halklar arasında **soğan** ve **sarımsağın** görünmeyen varlıkların zararlarına karşı koruyucu özellikleri olduğuna inanılır¹⁶.

Adana'nın Seyhan, Yamaçlı, Mıdık, Hıdırlı Mahalleleri kayışlı köyü ile Karataş ilçesinin merkezinde cenaze merasimi Adana'nın diğer yerlerinden farklılık gösterir. Buralarda mezara yastık ve yatak konulur. Ölünün isteğine göre mezara **para**, **ekmek** ve **değnek** de koyulur. Değnek kötü ruhlardan ölüyü korumak içindir. Ayrıca **buhur** ve **ışık** yakılır, su bulundurulur. Işık ve buhur kötü ruhlara karşı koruyucu ve su ise 7 gün evini ziyarete geleceğine inanılan ölen kimsenin ruhunun **su** içip gitmesi içindir. **Murt çalısı** kefenin ve mezarın üzerine koyulur. Evlilikten murat alamayan genç kızların tabutunun üzerine gelinliği konulur. Buradaki ağıtlara Davul da eşlik yapar. Antakya yöresinde ise pazartesi ölen kişi için **Horoz** kesilir ve horozun bacakları da mezara gömülür. Sık görülmeyen bir uygulamada da ölen şahsın ceketini ve pantolonunu mezar taşına bağlanır. Cenaze yıkılırken, beklenir-

⁹ M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966, s.88-89

¹⁰ S. Divitçioğlu, **Gök Türkler**, İstanbul, 1987, s. 96

¹¹ İbni Fazlan, **ibni Fazlan Seyahatnamesi**, (Haz. Ramazan Şeşen), İstanbul, 1975, S. 286

¹² İsmail Aka, "Hazar Ötesi Türklerde Din ve Dinî İnanışlar", **Türk Kültürü**, 1980, S. 215-216, S. 307-311

¹³ M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966, s.88-89

¹⁴ J.P.Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. A.Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1998 zikreden, Metin Eren, Rysbek Alimov, "Eski Türk Tul Geleneğinin Orta Asya ve Anadolu'daki Yansımaları", **Türkiyat Araştırmaları**, Güz 2013, S. 19 s. 63-78

¹⁵ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011

¹⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 35

ken, defnedilirken bir kimse aksırır ise aksırının üzerindeki giysiden bir parça yırtılır aksi halde bir kimsenin daha ölebileceğine inanılır¹⁷. Aksırma yaşam ile ölüm arasında mesaj içerikli bir reflekstir. Aksırana “çok yaşa” denir.

Halk tasavvufuna göre ölümlerin ruhları zaman zaman dirilerin arasında dolaşabilir, Bu hal hortlama değildir. Hortlama bir takım narahat/rahatsız ruhların cinler tarafından bunalıtılması olayıdır¹⁸.

Anadolu Türk kültür coğrafyasının bazı yörelerinde daha ziyade kırsal kesimde irkileterek titreyen kimse için, “seni Azrail yokladı” denir. Bu kimse bir şekilde Allah’ın adını anar.

Türk kültür coğrafyasının birçok yerinde, umutsuz ruhların kişi öldükten sonra, evlerini, şahsi eşyalarını vesaire şeylerini özledikleri için ev halkının rahatsız olabilecekleri şekilde onların rüyalarına girdiklerine inanılır ve bu hal hortlama olarak bilinir.¹⁹ Bize göre kişinin rüyasına çeşitli amaçlı giren ölen kimselerin hepsinin rüyaya giriş amacını aynileştirmek sağlıklı bir teşhis olmaz.

Bu dünyadan göçmüş ruhlarla bu dünyada kalan ruhların ilişkisi noktasında hortlama, tul inancının bir tezahür şeklidir. O, tul inancı bütünü içerisinde düşünülür²⁰.

Esasen, yakınların hayır hasenat, Kur’an payı isteyen, bu istem için Cuma akşamları gibi kutlu geceleri seçen, bu âlemden göçmüş kimselerin rüyaya girmeleri ile mutsuz ölümlerin yakınlarının rüyasına mutsuzluklarını yansıtır tarzda girmeleri arasında az- çok bir yakınlık vardır. Her iki rüyaya giriş şeklinde de bu âlemden göçen kimse bu âlemdekilere yarı ölüm olarak kabul edilen rüya iletişimi vasıtası ile bir mesaj vermektir.

Tasavvuf bilgini Türkologlar hortlama olgusunu kabul etmemekte ve bu konuda, “hortlama diye bir şey yoktur. Ölen kimse kötü, cehennemlik bir kimse ise azılı **cinler/şeyatin/şeytanlar**, o kişinin şekline girer, hatta çok azılı olanlar iyi insanların şekline bile girerler.” demektedirler²¹.

Kars, Ardahan, Muş ve Ağrı’da ölen şahsın **ters** eyerlenilmiş atının defin esnasında mezarlığa götürülmüş olması, ters eğer ile başka ölüm istenilmediği mesajı verilirken, ölünün atını mezarlıkta görmesini sağlamak bir noktada gözünün arkada kalmaması amaçlıdır da. Bu yörede ölüye ağlayan kadınlar sine döver, yüz yırtar, saç keser ve elbiselerini ters giyerler²².

Kuzey ve Güney Kafkasya ile Anadolu Türk kültür coğrafyasının kırsal kesiminde ölüm olayının olduğu gün yastı aile fertlerinin üzerindeki elbise yastan çıkılana kadar çıkarılmaz. Yastının hatırlı yakınları giysileri değiştirilmesinde ısrar ederler. Kendiliğinden giysi değişme çok ayıplanır. Bazı hallerde, uygun ifadelerle, ısrarla onların banyo yapmaları traş olmaları sağlanır. Bu hal “**yastan çıkarma**” olarak bilinir.

¹⁷ Zekiye Çağınlar, “Küreselleşmeyle Değişime Uğraya Başlayan Adana’nın Bazı Yörelerindeki Yatır Ziyaret ve Ölüm Sonrası Adet, İnanma ve Pratikler”, **VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Genel Konular Sektör Bildirileri**, Ankara, 2002, s. 65-78

¹⁸ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 75

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 78

²⁰ Yaşar Kalafat, “Tul İnanç Geleneğinin Arkaik Dönemden Günümüze Görüldüğü Haller ve Avanos Halk inançlarındaki Yankıları”, Hacı Bektaş Veli Kapadokya Araştırma ve Uygulama Merkezi-Avanos Kaymakamlığı, **Avanos Sempozyumu, 23-25 Ekim 2014 Avanos**

²¹ Sabahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2014

²² Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 48

Kitabelerde, Kül Tigin öldüğünde, bu yuğ töreni için geçen ifadelerde **yuğcı, sığıtçı, barkcı, bitig taş edici** yer aldığını görüyoruz. Bunlardan yuğ toplumda üst seviyede saygınlığı olan bir kimsenin ölümü üzerine yapılan ve **kam, baksı, ozan, şaman** gibi manevi itibarı hekimlik ve büyücülükten de gelen kimselerin çok kere **kopuz** eşliğinde yönettikleri bir törendi. Sağular dinsel yas törenlerinde okunan şiirlerdi. Bunlarda ölen kimsenin başarıları, meziyetleri ve yararlılıkları anlatılırdı. **Alper Tunga Sagu**'su bunlardandır²³. **Barkcı** ve **bitig taş edici**, mezarı, mezarlığı ve mezarın kitabesini yazan olmalıydı.

Tespiti yapılabilen ilk Türk ağıtı, Türk yurtlarından Ordos'un Çinlilerin eline geçmesi üzerine M.Ö. 119 yılında yakılmıştı. Dinî ayinleri kam, baksı, oyunlar idare ederlerken tek veya **iki telli kopuz** eşliğinde şiir sanatları da yapmış oluyorlardı. Atıla'nın ölümü sırasındaki yuğ töreninde ozanlar ağıt yakıyorlardı. Atıla'nın ölümünde olduğu gibi Köktürk çağı yuğ törenlerinde de ağıt yakmak, yüz yırtmak, ağlamak sahneleri vardı.²⁴

Bilge kağan, Bilge Tonyukuk ve Kül Tigin adına dikilen **Bengü Taşları**'nda yer alan metinler, sözlü gelenek şiir sanatına mahsus ağıtların taşta hak edilmiş bir başka türü gibidirler²⁵.

Bir kısım ağıtlar genel mesajlar içerirler;

*"Sesim sesine gider
Döner tersine gider
Orda bir garip ölmüş
Kuşlar sayına gider"*²⁶

Kuşların yasına gittiği ölü, insandan cemaatinin olmadığı ölüdür. Halk tasavvufunda kuş, uçmak, bedenden mutlu ayrılmış ruhu, cennete yolculuğu simgeler.

Yas, ne zaman ne şekilde ve kime veya kimlere geleceği bilinmeyen bir acının dışı vuruş biçimidir.

*"Dünyasından
'Dünya benim' diyenin,
Dün geldik,
Dün, yasından"*

Yasın genel panoramasını anlatan ağıtlar da vardır;

*"Anam yok ki gözünden yaş döke
Bacım yok ki saçından saç söke,
Kardaşım yok ki mezarıma taş dike
Hali yaman olur sılada garibin"*²⁷

Bu uygulamaların devamlılığını Türkiye ve dışındaki Türk kültür coğrafyasında devamlılığını izleyebiliyoruz.²⁸

²³ Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar**, Karahan Kitapevi, Adana, 2014 s

²⁴ Dursun Yıldırım, **Türk Bitiği Araştırma İnceleme Yazıları**, Akçağ, Ankara, 1998, s.180–196

²⁵ Dursun Yıldırım, **Türk Bitiği Araştırma İnceleme Yazıları**, Akçağ, Ankara, 1998, s.180–196

²⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 48

²⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, 54

²⁸ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011

Taş dikme ile anlatılmak istenilen mezar taşı mezar kitabesidir. Türk kültürlü halklarda bir de **ovoo/oboo** inancı vardır²⁹. Bu uygulama taş dikme şeklinde değil taş yığma şeklinde gerçekleştirilir. Uluğ Türkistan Türk kültür coğrafyasında daha ziyade dağ eteklerinde yerleşim yeri varoşlarında, saçı taşlarının oluşturdukları küçük tümseklerdir. Anadolu’da daha ziyade Alevi Bektaşî İslam kesimlerde **Dede Durağı** veya **Dede Yatağı** olarak bilinir. Zamanla İslami bir cehreye bürünmüş dedelerle ilişkilendirilmiştir.

“**Düştü**” diye bilinen yas türünü Binboğa ve Nurhak Dağlarında Pazarcık ve Mülk köylerinde görebiliyoruz. Bu köylerde birisi öldüğünde, ölen kimsenin gömüldüğü yer köyün güneyinde ise kadınlar köyün kuzeyine çıkarak tarlaların birinde ağlaya ağlaya taş toplar bir kenara yığırlar. Bu tür ağıt yakmaya “**Düştü**” adı verilir. Ölünün gömüldüğü yerin ters yönünde taş toplanıp ağıt yakılmış olması, uygulamanın ters motifi ile ilgisini düşündürmektedir.

Tul, Türk halklarında birinin vefatı üzerine adına tutulan yas süresince öleni temsilen kullanılan antropomorfik bir figürdür³⁰. Tul ve onunla ilgili inançları da bu kapsamda düşünmek gerekir. Bize göre bu sınıflandırmada tullerin yeri muhtemelen ritüeller safhasıdır.

Türkmenistan Türk kültür coğrafyasında da ölen kimsenin özel eşyaları gariplere, yoksullara ve yetimlere verilir. Buradaki bir inanca göre, bu uygulama yapılmaması halinde, ölen şahıs yakınlarının rüyasına çıplak olarak girer³¹. Bu bir memnuniyetsizlik bildirme şeklidir. Ölen kimse geride bıraktığı kimselerin tutumundan hoşnut değildir. Tepkisini bu şekilde yansıtmaktadır.

M.Eren ve R. Alimov’a ait anılan çalışma; Tul ritüelini/ayinini tarihlendirirken Türklerin bilinen tarihlerinin ilk dönemlerine, Türk runik yazılarına, Hunlara ve Göktürklerle gönderme yapmakta konuyu şekil, içerik ve işlev bakımından ele alarak, **tul’un töz/töz, tanga-ra, eren, öngan** bağlantısı irdelenip, tulun dinsel bir özellik içermediği tespiti ile orta Asya ile Anadolu’yu bu inanç itibarıyla karşılaştırıp kültürel sürekliliğe yer vermektedir³².

SONUÇ

Ölüm Dönemi ile ilgili inançlar, kişiöglü-ruh bağlantısı itibarıyla yakın ilişki içerdiklerinden, onlar doğum ve evlilik dönemleri inançları bakımından daha zengin ve daha sofistiktedirler.

Anlaşılabilirliği artırma adına ilgili dönemleri ve uygulamaları gösteren başlıkların sayıları artırılrsa da, bu dönem, diğer iki dönemden daha fazla inanç yüklü uygulamalara sahiptir.

Biz, bildirimizde, kurban-saçı gibi başlıklara yer vermedik. Ölüm üst başlığı altında ele aldığımız konular, ölümle ilgili inanç kültürünün Türk elleri arasında bir köprü oluşturduğunu gösterebilmektedir.

Tespiti yapılan inançların bir kısmı ‘inançla göç’ kuralı gereğince, Türk kültürünün kapsamında taşınmışlar, bir kısmı ise giysi değiştirerek kimlik edinmişlerdir.

²⁹ Yaşar Kalafat, **Aşiretlerde Mitolojik Bulgular**, Ankara, 2012, Berikan Yayınları, s. 7–23

³⁰ Metin Eren, Rysbek Alimov, “Eski Türk Tul Geleneğinin Orta Asya ve Anadolu’daki Yansımaları”, **Türkiyat Araştırmaları**, Güz 2013, S. 19, s. 63–78

³¹ Kurban Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşabat, 2005, s. 182–192

³² Metin Eren, Rysbek Alimov, “Eski Türk Tul Geleneğinin Orta Asya ve Anadolu’daki Yansımaları”, **Türkiyat Araştırmaları**, Güz 2013, S. 19, s. 63–78

BÜYÜKLER VE ÇOCUKLARIN GELENEKSEL OYUNLARI VE EĞLENCELER

ADULTS AND CHILDREN'S TRADITIONAL GAMES AND ENTERTAINMENTS

ТРАДИЦИОННЫЕ ИГРЫ И РАЗВЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ И ВЗРОСЛЫХ

Hayrettin İVGİN*

Öz

Makalede; “oyun” kavramı üzerinde durulmakta, “ oynamak” eylemi ile ilgili günümüzdeki ve geleneksel yaşam içindeki yeri belirlenmektedir.

Büyükler e ait olan ve yalnızca çocuklara özgü oyunlar kümelendirilmiştir. Binlerce türde büyük ve çocuk oyunları bulunmaktadır. Bu yazıda; oyunların gelenekselliği dikkate alınarak bir sunum gerçekleştirilmiştir.

Bu yazıda; büyüklerin çok sevdiği geleneksel spor oyunlarından güreş ele alınmıştır. Çocukların geleneksel oyunlarının sadece türleri ve birer örneği verilerek bir sınıflandırma yapılmıştır.

Çocukların ilk oyunlarının taklide dayalı olduğu bilinmektedir. Büyüklerin geleneksel oyunlarının hayatın içinden geldiği de bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel oyunlar, büyükler, çocuklar, eğlenceler, oyunların kümelendirilmesi.

Abstract

In this article, it is focused on the concept of the “game”, and “to play” in connection with word, this concept is determined by its place in today and traditional life.

Games are separated which are belongs to adults and just special for children. There are a lot of types of games for children and adult people. In this writing, there is a presentation as getting attention the traditions of games.

In this article, traditional sport of wrestling is considered that adults love so much. It is classified just the kind of children's traditional games and by giving an example.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

Children's first games known as depend on imitation. Adults' traditional games are connected with real life.

Keywords: Traditional games, Adults, Children, Funs, Classification of Games.

Oyun Nedir?

Türkçe'de "oyun" ve "oynamak" sözcüklerinin çok geniş anlamı bulunmaktadır. Genellikle "oyun"; hoş vakit geçirmek için karşılıklı yapılan, dikkat, çeviklik, beceri ve hesaba dayanan eğlenceli yarış olarak akla gelir. (Satranç, dama, tavla, bilardo, kağıt oyunları, güreş, tenis, futbol, cirit, çelik-çomak vb.) ayrıca, herkese hoş vakit geçirmek için yapılan eğlendirici, şaşkınlık, uyandırıcı, öğretici yada bedii zevki artırıcı duyguları okşayıcı hünerler de "oyun" sözcüğü ile adlandırılır. (Karagöz oyunu, hokkabaz oyunu, bâle ve tiyatro oyunları, halk oyunları, köçek oyunları vb.) Oyun sözcüğü ile düzen, hile kurmak; hasmını yenmek için türlü hünerler göstermek ve şaşırtıcı hareketlerde bulunmak kavramları da ifade edilir.

"Oynamak" ise oyun içinde eylemini yapmak anlamı taşır. Boş bir işle vakit geçirmek (Örn; saç ile oynamak vb.) oyun eylemini yapmak (Örn; kağıt oynamak , satranç oynamak vb.), kurcalamak (Örn; saatle oynamak vb.), değişiklik göstermek (Örn; fiyatlar her ay oynuyor vb.), tehlikeye sokmak (Örn; birinin ekmeğiyle oynamak vb.), tiyatrodaki temsil etmek, sinemada gösterilmek, sporla ilgili çalışmalara katılmak (Örn; futbol oynamak vb.) anlamları gibi geniş kavramları ifade eder. Ayrıca, çocuklar ve hayvanların iç güdülerini kendilerini eğlendirmek ve yeteneklerini geliştiren davranışlarda bulunmaları da "oynamak" sözcüğü ile ifade edilir.

Oyun sözcüğünden türeyerek pek çok sözcükler de oluşturulmuştur. Oyunbaz (Güzel oyunlar oynayan, düzenci, hileci), Oyunbazlık (Düzencilik, hilecilik), Oyunbozan (Birlikte yapılmasına karar verilmiş işten tek taraflı cayan kimse, mızıkçı), Oyunbozanlık (Oyunbozan olma durumu, mızıkçılık), Oyuncak (Oynayıp eğlenmeye yarayan şey, önemsiz ve kolay iş vb.), Oyuncakçı (Oyuncak yapan ve satan kimse), Oyuncakçılık (Oyuncak yapma yada satma işi), Oyuncu (Oyun oynayan kimse, oyun için sahneye çıkan kimse, oyunu seven, düzenci ve hileci, çok oyun yapan ve oyundan oyuna geçen kimse, aktör ve aktrist vb.), Oyunculuk (Oyun oynama işi, sahne sanatçılığı, düzencilik ve dalaverecilik vb.)

Oyunların Kümelenirilişi

Oyunlar inceleme ve araştırma yapan uzmanların gözettilikleri amaçlara göre çok farklı olarak kümelenirilebilir. Çocuk eğitimi, çocuk psikolojisi, toplumbilim ve sosyolojik açıdan oyunlar kümelenirilir ve tanımlandırılabilir. Ayrıca; yaş grupları, oyunlarda kullanılan araçlar, sanatsal nitelikler, zihin gücü ve beceriye dayanmaları, talih ve dinsel yönden, tek ve grup halinde oynanmaları yönünden bile kümelenirilebilir.

Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, çeşitli ilke, şart ve olguları dikkate alarak oyunları şu şekilde kümelenirmiştir.

I. Sadece çocuklara özgü oyunlar (A-C)

- A. Büyüklerin küçükler için çıkardığı oyunlar
- B. Çocukların söz oyunları
- C. Takım halinde, danslı, türkölü oyunlar ve basit taklit oyunları.

II. Talih, kumar, fal, niyet oyunları ;büyölük ve törelik oyunlar (D-G)

- D. Talih oyunları

E. Kumar oyunları

F. Niyet ve fal oyunları

G. Törelilik ve büyüklük oyunları

III: Beceri ve güç oyunları (H-L)

H. Asıl beceri oyunları

İ. Utmalı beceri oyunları

J. Cimnastikli ve ritmik oyunları

K. Asıl güç oyunları

L. Güç ve beceri karmaşık oyunları

IV: Zeka oyunları (M-R)

M. Aldatmaca, yutturmaca oyunları

N. Bellek gücü, düşünme çevikliği, sezinleme oyunları

O. Saklamaca ve saklambaç oyunları

P. Çizgili oyunları

Q. Taşlı oyunları

R. Başkaca zeka oyunları-Bu bölüme giren oyuncaklar

V. Katışimli oyunları (S-T)

S. Katışimli oyunları

T. Oyuncaklar

Bu yazımda konumuz; çocukların ve biraz da büyüklerin, herhangi bir iş amacını gütmeyen, boş vakitlerinde yalnızca eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan ve gelenekler çerçevesinde kalan eylemleri (oyunları) okuyuculara aktarmaktadır. Bunlar: Horoz döğüşü, saklambaç, bilye, topaç, aşık oyunu, vb.

Konumuzu işlerken, halk dansları (Halay, zeybek, horon, bar, kılıç-kalkan, sallama, kaşık oyunları, hora ve karşılama, davullu oyunları ve köçekler, samahlar, çifte telli vb.) geleneksel tiyatro (Ortaoyunu, Karagöz, kukla, meddah vb.), köy seyirlik oyunları (Ölülerdirilme, kız kaçırma, esnaflık benzekleri, tarımsal oyunları, günlük yaşamı aksettiren dramatik oyunları, hayvan benzetmeceleri, efsane ve masalları konu alan oyunları, şakalar ve dilsiz oyunları, çömçe vb.) konularını dışarda tutmaktayım. Halk oyunları (cirit, aba güreşi, güreş, okçuluk vb.) ile çocukların-gençlerin ve yetişkinlerin oyunlarıdır. Halk oyunları, geleneksel tiyatro ve dramatik köylü oyunları bu yazımın dışında kalan oyunlardır. Ancak, halk dansları, geleneksel tiyatro ve dramatik köylü oyunları etrafında oluşan diğer halk eğlenceleri de konumuz dahilindedir. Kökenleri ne olursa olsun bugün kuralları katılaşmış, ulusal geleneklerle bağları kopmuş oyunları, konumuzun mutlaka dışında kalacaktır.

Geleneksel Türk Sporları

Türk sporunun ve sporculuğunun pek parlak tarihi bir geçmişi ve geleneği vardır. Tarih, Türkleri sportmen bir ulus olarak kaydeder. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde spor etkinliklerinin çok olduğunu, düğün, bayram ve halk toplantılarında çeşitli oyun ve sporların yapıldığını tarihi araştırmalar bize göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lugat-ı Türk" adlı eserinde bile XI. Yüzyıllara ait Türk sporlarına pek çok örnek mevcuttur. Avcılık, güreş, atıcılık, okçuluk, at ve yaya koşuları, ağırlık kaldırma ve atma,

gürz ve topuz kullanma, kılıçla cenkleşme, cirit, çevken, tomak, gökbörü, yumruk oyunu, tebü (fotbol) ve kayak gibi yarış ve sportif oyunların geleneğimizde var olduğunu biliyoruz. Bu oyunlardan en önemli olan ve Türk dünyasında yaygın bulunan güreşi kısaca görelim.

Güreş

Türklerde tarihin her döneminde güreş müsabakaları çok büyük ilgi ile izlenmiş en küçük yerleşim yerlerine bile yayılmış geleneksel bir ata sporudur. İlkçağlardan bu yana, şöenlerde, düğün ve bayramlarda güreş tutmak bir gelenektir. Batı, güreş sporunu Türklerin Ortaasya'dan göçleriyle tanıdı. Geleneksel güreşler, "yağlı" ve "karakucak" olarak yapılır.

Osmanlılar, güreşe çok önem vermişlerdi. Beyazıt I, Mehmet II, Selim I, Süleyman I, Murat IV, Mahmut II ve Abdulaziz güreşe önem veren devlet desteği gösteren Osmanlı padişahlarıdır. Güreşen pehlivanlar "kispet" adı verilen bir deri pantolon giyerler. Dizin hemen altından başlayan kispet, yağlı güreşlerde iyice yağlanır. Yağlanmaya pehlivanlar önce bedenlerinden başlarlar.

Hazreti Muhammed'in amcası Hazreti Hamza "pehlivanların piri" olarak kabul edilir.

Edirne'nin Kırkpınarı, Türk'ün güreş olimpiyatıdır. Bu gelenek, üç buçuk asırdır devam etmektedir. Bütün pehlivanlar, gücünü bu meydanda denemişlerdir. Türk güreşi, davul ve zurna gibi geleneksel müzik eşliğinde yapılır. Güreşecek olan pehlivanları yüksek sesle seyircilere tanıtan ve dualarını okuyarak onları meydana süren kimseye "cazgır" adı verilir. Cazgırlık daha çok eski pehlivanlar tarafından yapılır. Güreş yapılacağı zaman cazgır, güreş yapacak pehlivanları önüne eğdirerek sırtları kendisine doğru gelecek şekilde ellerini onların sırtlarına koyarak, onların adlarını, namlarını ve yeteneklerini bağıra bağıra söyler ve "Salavatnâme" okur. Salavatlar, hem dua hem de nasihat ifade eden şiirli sözlerdir.

Allah, Allah, İllâllah
Hayır gele İnşâllah
Pîrimiz Hamza Pehlivan
Aslımız neslimiz pehlivan

xxx

İki yiğit çıkmış meydana
Biri birinden merdâne
Biri here biri kara
İkisinin zoru para

xxx

Dağdan gelir kartal
Gelir kispetini yırtar
Yiğit isen kendin kurtar
İşte meydan işte meydan

xxx

Pehlivanlar, pehlivanlar
Hoş geldiniz hoş geldiniz
Alta geldi mi erinme
Üste çıktın mı sevinme

xxx

El paçadadır, diz yerde
Sakın çapraz girem deme
Ola ki bir yan baş atar
Sarma künde yaptım deme
Ola ki bir kılçık atar
Vur sarmayı künden at

xxx

Allah Allah ya illallah
Bir daha diyelim maşallah
Gönder Muhammed'e salavât
Yardımcımız Hazreti Allah.

Çocuklarda İlk Oyunlar

Çocukların ilk oyunları taklide dayanmaktadır. Aile bireylerini, çevresindeki insan ve hayvanların ses ve hareketlerini taklid eder. Aslında çocukların bu ilk oyunlarını sınıflandırmak hem güç hem de tartışmalıdır. Ancak Dr. Musa Baran çocuk oyunlarını şöyle dizeyor.

Bölükler	Türler	Örnekler
A. Gönlü Hoş Edenler	1. Gelişi güzel oyunlar	Islamaç
	2. Taklit oyunları	Tavşan kaç
	3. Donatım oyunları	Kına vurmaç
	4. Tekerlemeli oyunlar	Çatan çatan ağacı
	5. Türkülü oyunlar	Uzun vurgan
	6. Orta oyunları	Ebe beni kurda verme
	7. Falımsı oyunlar	Bu adam nasıl adam
	8. Vuruşmalı oyunlar	Ateş kes
B. Akıl Geliştiren Oyunlar	9. Şaşırtmalı oyunlar	Farfara filli
	10. Bilmececi oyunlar	Me sana
	11. Resimli oyunlar	Nokta nokta
	12. Dilsiz oyunlar	İsim bulmaca
	13. Ütümlü oyunlar	Üç taş oyunu
C. Beden Eğiten Oyunlar	14. Sportif oyunlar	Kala kuça
	15. Av ve hayvanlarla ilgili oyunlar	Kuş tutmaca

Musa Baran, derlediği ilk çocuk oyunlarından Dölüng-Dölüng, Çöngü, Çoban oyunu, Evcik oyunu, Deveye Biner misin, Eşek ve Köpek oyunu, Tavşan oyunu'nu (A.2)ye; Bu Gölge Kimin, Gerede Gerede Ucu Nerede, Çıntık Pıntık oyunlarını (B.10)'a; Bizim Bağda, Sürme mi Çekme mi oyunlarını (B.9)'a; Kulak Çekmek oyunu'nu (A.8)'e; Ebe Damı Hoca

Efendi, Tahtaravalli oyunlarını (A.1)'e; Parmakların oyunu, Anahtar, El El Epelik oyunlarını (A.4)'e; Vuralım Vuralım Mini Mini Elleri, El Ele Elif ile El Elele oyunlarını (4.5)'e; Nokta Nokta Virgül Hat oyununu (B.11)'e dizmiştir.

Bu yazımda, geleneksel oyun kavram içinde olup Karagöz, kukla, ortaoyunu, meddahlık, tulûat ve köy tiyatrosu dışında kalan halkın oyun ve eğlencelerinden, (çocuk oyun ve eğlencelerine de değinerek) söz etmek istedim.

KAYNAKLAR

1. Nail Tan; "Geleneksel Türk Güreşinde Şiir", *Sivas Folkloru*, Sayı: 30, 7/1975, s.4-6
2. Dr. Reşat Genç; "*Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler*" *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (III: Cilt/Halk Müziği-Oyun-Eğlence), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 20. Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 3, Ankara Üniversitesi Basımevi-Ankara 1977, s. 231-242
3. M. Şakir Ülkütaşır, "Eski Türklerde Toplu Oyun ve Sporlar", *Gökbörü Dergisi*, Sayı:6, 1.11.1943, s.7-8
4. Dr. Musa Baran; "Folklorda Çocuk Oyunları", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1974, s. 340-346
5. Dr. Musa Baran, "Çocukların İlk Oyunları", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (III. Cilt/Halk Müziği-Oyun-Eğlence), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 20, A. Üniversitesi Basımevi Ankara 1977, s. 129-141
6. Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973 (Soru 71-94)
7. A[hmet] Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II* (Oyunlar-Tekerlemeler-Yanıltmaçlar ve Oyun İstılahları), İstanbul Üniversitesi Yayınları: 136, İstanbul Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1941
8. Metin And, *Oyun ve Büğü* (Türk Kültüründe Oyun Kavramı), İş Bankası Kültür Yayınları: 144, İstanbul 1974

İNANÇLARIN POETİKASINA DAİR

SEVERAL OPINIONS REGARDING BELIEFS

РАФИГ БАБАЕВ О ПОЕТИКЕ ПОВЕРИЙ

Doç. Dr. Rafik BABAYEV*

Öz

İnanç metinlerinin tetkik olunduğu bu yazıda, eskinin yeniye doğru değişimi sorunlarına değinilmektedir. Ritüellerin inançlardaki yeri belirlenmektedir. İnanç sisteminin karakteristik yönleri, uygun olgular esasında ortaya çıkarılmaktadır. İnanç-yasak ilişkilerine açıklık getirilmektedir. Hayır-şer zıddiyeti yapısından da söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnançlar, hüküm, yasaklar, metin, özne.

Hülasa

İnanc mətinlərinin tədqiq olunduğu yazıda arxetip, transformasiya məsələlərinə toxunulur, ritualların inanclardakı yeri müəyyənləşdirilir. İnanc sisteminin səciyyəvi cəhətləri konkret faktlar əsasında ortaya çıxarılır, inanc-yasaq münasibətlərinə aydınlıq gətirilir. Xeyir-şər qarşıdurma strukturundan söz açılır.

Açar Sözlər: inanclar, hökm, yasaqlar, mətin, predmet

Abstract

This article deals with the functionality of people, it compares writings and texts belong to various Turkic nations and touches upon archetype transformation issues as well.

Typical features of belief system are defined on the basis of concrete facts, clarified belief and prohibition attitudes. In the context, it draws attention to the structure of semantic confrontation regarding good and bad.

Keywords: beliefs, verdict, prohibitions, motive, subject

Резюме

Статья посвящена исследованию поэтики поверий. Рассматриваются характерные особенности системы поверий, затрагиваются вопросы архетипа, трансформации, добра и зла.

Ключевые слова: поверья, повеление, запреты, предмет.

* Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölmü Folklorşünaslıq Şubesi Başkanı. Nahçıvan/ AZERBAIJAN
(babayev_1953@mail.ru)

Tədqiqatlar göstərir ki, inanc mətnlərindəki rituallar ənənədən gəlir. Məlumdur ki, ritual arxaik toplumun həyatını özündə modelləşdirən ən mühüm struktur vahidlərindəndir (6, s. 49). Hiss olunur ki, bir çox situasiyalarda ritualsız inancın, necə deyirlər, “iş keçmir”; işi keçməyində isə ritualı öz tərkib hissəsinə çevirir. Ritual bu müstəvidə inancın ifadə vasitəsinə çevrilir. Naxçıvanda deyilir ki, ilaxır odunun üstünnən tullanırsan. Yanıp qurtarandan sora külünü götürürsən, atırsan meyvə ağaclarının üstünə, dersən:

- Ağacı, bar gətir, ağacı bar gətir.

O ili ağacın üsdə meyvə bol olur. Toyuxların üsdə atırsan, toyuxlar qırtıldayır, qırt yatır (3, s. 28). Başqa bir inanca görə, həmin gün yumurtlamayan toyuqları torbaya doldurub deyirlər:

- Aparıram bunları dəyirməndə üydüm, aparıram bunları dəyirməndə üydüm.

Bundan sonra toyuqlar yumurtlayırlar.

Göründüyü kimi, hər iki mətnə ritualın baş verəcəyi gün də (ilaxır), ayrı-ayrı elementlər də (ilaxır odunun külü, torba), mətnəki cümlələr də (ağacı bar gətir; aparıram bunları dəyirməndə üydüm) ənənədən gəlir. Bütün bunlar olmasa, inancın mahiyyəti itər, mətn adicə “söz yığınınə” çevrilər. Ritual isə inancda işarələnən gün (ilaxır), elementlər (odun külü, torba, dəyirman) olmasa, adicə bir oyun təsiri bağışlayar.

Naxçıvanda belə bir inanc da var: “Pıçax götürəsən, gedəsən, durasan navdan altında, niyyət eliyəsən ki, məsələm, bı daşı birdən götürsəm, görüm məm gəlinim əyə qədəmlidi, ya qədəmsizdi. Görəsən ki, indi iş yaxşı gəlir, pis gəlir, dersən ki, qədəmi yoxdu” (3, s. 28).

Bu mətnə də elementlər (bıçaq, navdan, daş), zaman (toydan əvvəl), mətnə işlənən cümlə (mənim gəlinim qədəmlidi, ya qədəmsiz) ənənə ilə bağlıdır. Onları dəyişmək, nə ilə əvəzləmək çətinidir. Ritualı öz tərkibinə almaqla əslində inanc kiçik bir tamaşa mətninə çevrilir. Hər kəs belə bir “tamaşanın oyunçusu” ola bilər. Bu rituallar inanc mətninin struktur vahidi olmaqla “arxaik toplumun həyatının bir parçasını özündə modelləşdirir”.

Naxçıvanda deyirlər ki, qabaqlar Xıdır Nəbidə xəşil bişirmişlər. O xəşili qoyarmışlar həyətdə ki, qarğa aparar. Deyirmişlər:

- Qızımın baxtına, görək qızım kəndə gedir, yoxsa uzağa gedir.

Qarğa o xəşili götürüb qapıya salsa, inanarmışlar, qız kəndə gedəcək, dimdiyində uzağa apararmışsa, deyirmişlər:

- Qızım oldu qərib, qəribliyə gedəcək (3, s. 36).

Göründüyü kimi, mətn Xıdır Nəbi gününün məzmunu ilə bağlıdır; inanc da, onunla şərtlənən ritual da həmin məzmunun tərkib hissəsidir. Bu mətn ritual-magik əsasla malikdir. Ritualın mahiyyətini, əslində, “göz fəli” təşkil edir. Yəni qarğanın xəşili hara apardığının gözlə görünməsi başlıca şərtidir. Burda kəndin özü yaxınlıq, başqa məkanlar uzaqlıq işarələnmişdir. Qarğa da, xəşil də magik təsəvvürün məhsuludur. Bir obraz olaraq qarğa ilə bağlı mənalı elementlərin düzülüşü inanc mətnini gerçəkləşdirdiyi kimi, diqqəti də bəzi məsələlərə yönəldir. K.Levi-Strosun fikrincə, qarğa mifdə mədəni qəhrəman funksiyası daşıyır (5, s. 244). Bəzi xalqlarda qarğa mediator (vasitəçi) kimi düşünülür. O, qışla yaz, quraqlıqla nəmişlik və s. arasında əlaqəçidir (5, s. 245). Fikrimizcə, Naxçıvandan toplanmış mətnə də vasitəçilik funksiyası yaxın-uzaq qoşalığında reallaşır. O, burda yaxınlıq uzaq

arasında vasitəçidir; xəşili yaxına da, uzağa da apara bilər. İnanc mətnlərindən paralellikləri ortaya çıxarmaqla variantları müəyyənləşdirmək də olar.

Naxçıvandan toplanmış başqa bir mətnə oxuyuruq: “Der, qarğıya deyərler qızım ərə getsin, sənə bağırısaq verəcəm. Der, qarğa oturur, gözdüyər. Elə ki, qonaxlıx olar, qarğa yaddan çıxar. Qarğa oxuyar:

Sağır ha sağır oldu,
Qonaxlıx ağır oldu,
Mənə çatası bir bağır oldu” (1, s. 40).

Əvvəlki mətnə nisbətən ilk baxışda bu mətn bir az “kasıb”, “solğun” görünür. Burada qarğa hadisələrə təsir etmək gücündə deyil; hadisə onun özü ilə bağlı olsa da, qarğa qeyri-fəaldır. Məntiqsə dərinədə olanları “qeydə alır”: “Qarğaya deyərler, qızım ərə getsin”. Bu informasiya magik təsəvvürün ifadəsidir. İnanılır ki, qarğanın funksiyasına çətin işləri yoluna qoymaq da daxildir. Yəni qızın ərə getməsinə o, kömək edə bilər. Arxasınca, bu inancın “doğruluğu” təsdiqlənir – qız ərə gedir.

Bir çox epik mətnlərdə paralel hadisələrin (əhd edib, sonra sözümdən qaçmağın) şahidi olur. Məsələn, çoban əhd edir ki, çoxlu saqqar quzum olsun, 7 qoç qurban kəsim. Quzular doğulur, ancaq çoban sözünə əməl etmir. Buna görə də çay daşır, sel sürünü aparır. Burada da qarğaya deyilən söz əhddir. Qarğa əhdə əməl edir (qız ərə gedir), qarşı tərəf sözümdən qaçır. Qarğanın dediyi “Mənə çatası bir bağır oldu” cümləsində “bağır” ifadəsi var, o bağırmaq, - yaqın ki, qarğış mənasındadır. Magik gücə malik bir obrazın qarğışının baş tutacağına inam təbiidir. Yəni əhdini pozan çoban kimi əhdinə sadıq qalmayan qız ziyələri də cəzalanacaq.

Məlumdur ki, bir çox xalqlarda qarğa bədbəxtliyi xəbər verən qüvvə kimi təsəvvür olunur (1, s. 245).

Naxçıvanda da deyirlər ki, qara qarğa kimi bəd gətirmə. Bölgədə belə bir inanc da vardır: “Qarğalar çələbinən gəlir qərildəşir. Hamı da bilir o gün adam öləcəh” (3, s. 23).

Bu cür xəbərvermə xüsusi imtiyaz, missiyadır. İnanclarda bunun ayrıca sistemi var. Müxtəlif mətnlərdə atın çox kişnəməsi, bayquşun ulaması, toyuğun banlaması xəbərvermə ilə bağlı formalaşan sistemin əsas elementləri kimi diqqəti cəlb edir. Qarğanın qarıldaması da bu sıradandır. Lakin tədqiqat göstərir ki, xeyir işlərlə bağlı bu obrazla “əhd edilməsi”, “sazişə gəlinməsi” ənənəsi də vardır. Naxçıvandan toplanmış inanclarda bəd xəbər verən digər obrazların çoxu ilə belə “sazişə gəlinmir”. Bu nöqtədə qarğanı onlardan fərqləndirmək lazım gəlir. Funksiyasına görə bu obrazda ambivalentlik müşahidə olunur.

Göründüyü kimi, strukturuna görə digər epik nümunələrdən fərqlənən inanclar müxtəlif obrazların özünəməxsus şəkildə təhlilinə imkan verən mətnlərdir. Eləcə də onların strukturunda digər janrlara aid mətnlər də özünə yer alır.

Belə bir ovsun var: “Adamın boğazı gəlsə, deyəllər:

Allah, Məhəmməd, Əli,
Ya İmam Hüseyn,
Gecə gəlmisən, gecə get,
Gündüz gəlmisən, gündüz get.
Necə gəlmisən, eləcə get.
Heç, puç (bir sillə). Üç dəfə təkrar olunur”.

Bu ovsun Naxçıvandan toplanmış bir inanc mətnində bu şəkildə “əridilib”: “Uşağın boğazı gələndə deyilir ki, məm əlim də, Fatma nənənin əlidi. Üç dəfə ya Allah deyib,

əlimizi qoyurux uşağın boğazına, sığallaya-sığallaya deyirih, bir, iki, üç və birdən boğazına vurub deyirih, puç. Onnan da uşağın boğazı qayıdır” (1, s. 36). Tədqiqatlarda deyildi ki kimi, arxetipində mifoloji situasiya ilə əsaslanan məntiqə malik modelləşdirilmiş hərəkətlərlə insan sehri qüvvələrə təsir etmək istəyir (4, s. 355). Ovsundakı “gecə gəlmisən, gecə get, gündüz gəlmisən, gündüz get, necə gəlmisən, eləcə get” sözləri modelləşdirilmiş hərəkətlərin məzmununu işarələndirir. Burada gecə-gündüz qoşalıqları təkcə zamanı yox, həm də yaxşı-yaman qarşıdurmasını göstərir. Boğazgəlməsi-pisdir, yamandır, onun qayıtması-yaxşıdır. O, yaman kimi gəlib (necə gəlmisən) yaman kimi getsə (eləcə get) yerini yaxşı tutacaq. Ovsunçunun funksiyası, ovsunun gücü də bundadır. Burada ovsunçu icraçısıdır, icraçı olaraq o da müəyyən hərəkət və sözlərin gücünə inanır, başqalarını da buna inandırır. Elə bu da həmin hərəkət və sözlərin inanc mətninə transferinə səbəb olub. İnandakı ilk cümlədə bir informasiya diqqəti çəkir: “Deyirik ki, mənim əlim deyil, Fatma nənin əlidir”. Deməli, Fatma nəne xüsusi missiyalı bir obrazdır. Sözlər də, hərəkətlər də Fatma nəneyə aiddir, belə olmaqla Fatma nənin əlinin yada salınması təsadüfi deyil. nənin əsas şərtidir. Fatma nənin əli dəyməsə, ovsun baş tutmaz, boğaz “qayıtmaz”, yamanlıq “meydandan çəkilməz”.

Göründüyü kimi, ovsun Fatma nənin, inanc isə Fatma nənin “əli ilə” iş görən davamçılarının obrazlaşdırılmasına xidmət edir. Ovsunun inanc mətnində bu şəkildə “yaşaması”, öz ömrünü başqa bir janrda “davam etdirməsi” həm də mifoloji şüurda “uzaq Fatma nəneyə” onun “davamçıların”ın sədaqətinin ifadəsidir. Fatma nənin dili, əli ilə onun sözlərinin, hərəkətlərinin təkrarı, əslində, bu obraza, onun gücünə inamla bağlıdır. Bu anlamda inanc mətni ilə ovsuna olan inam bir daha təsdiqlənir. Bu isə inancların başqa bir səciyyəvi tərəfi kimi üzə çıxır.

Naxçıvanda hələ qədimlərdən bir “evdə azar-bezar olsa, hər yatağın altına qırmızı əskiyə bükülmüş at nalı, bir də bişmiş yumurta ilə sarımsaq qabığı qoyar, üç gündən sonra nalını kandara atar, yumurtanı daşa çırpər, sarımsaq qabığını da ocaxda yandırallar. Ocax sönnənən sonra da bir ovuc kül götürüb sübh obaşdan onu axar suya səpə-səpə deyəllər:

Mahnası bu olsun,
Köməyi su olsun.

Sınayblar ki, belə edəndə azar-bezar çəkilib gedər” (3, s. 34). Məndə kiminsə tutulduğu, daşdığı azar-bezardan yox, bütövlükdə evə gələn azar-bezardan söhbət gedir. Əsas mahiyyət budur. Deməli, azar-bezarı gətirən şər qüvvənin daha güclü, qətrəhm olması ortaya çıxır. Evin bütönlüklə azar-bezara “tutulması” və evi azar-bezarda qurtarmaq magik təsəvvürlə bağlı prosesdir. Bu prosesdə üç tərəf – azar-bezar gətirən şər qüvvə, azar-bezarlı ev, evi azar-bezardan qurtaran qüvvə var. Bu düşüncə, eyni zamanda, magik təsəvvürdən gəlmə detalları öz tərkibində birləşdirib yaşadır. Bura qırmızı əski, at nalı, bişmiş yumurta, sarımsaq qabığı daxildir. Məlumdur ki, düşüncədə onların hər birinin öz mənası var və evin azar-bezardan qurtarılmasında çoxdetallılıq və çoxmənalılıq da ciddi göstəriciyə çevrilir. At nalı nəzərlə əlaqəlidir, deməli, azar-bezar nəzərin gətirdiyi bəla kimi düşünülür. Bölgədə inanılır ki, nəzəri qırmızı kəsər (2, s. 14). Burada onu da deyirlər ki, yuxuda yumurta pis bir vəqəni xəbər verir (2, s. 78). İnanca görə, sarımsağın qabığı dağılanda evdə dava-dalaş olar (3, s. 35).

Beləliklə, bu detallar əsasında evin azar-bezarının mənzərəsini yaratmaq olar: azar-bezar evə “pis vəqənlər” gətirib. Xəstəlik də, dava-dalaş da, evin nizamının pozulması da, özbaşnalıq da bura daxildir. Bütün bunlar isə “yaman gözlə”, nəzərlə əlaqələndirilir. Qırmızı əskiye bükülmüş at nalı nəzərə, yumurta pis vəqəyə, sarımsaq qabığı dava-dalaşa son qoymaq üçündür. “Köməyi su olsun” sözləri məndə gərəkli bir məqamı ifadə edir.

Vasitəçi olan su, evin azarlı-bezarlı vaxtı ilə azar-bezarsız vaxtı arasındadır. Onun vasitəçiliyi (köməyi) ilə ev azar-bezardan qurtaracaq, hər şeyin nizamlanmasına su kömək edəcək.

Göründüyü kimi, etnik yaddaşın daşıyıcısı olan inanclar, mətnlərin həcmnin kiçikliyinə baxmayaraq, geniş tədqiqat perspektivlərinə malikdir. Onlar yasaqlarla janr yaxınlığına malik olsalar da fərqli xüsusiyyətlər daşıyırlar. Doğrudur, hər ikisinin də yolu sınımalardan keçməklə təsdiq olunur. Ancaq inanclar yasaqlara “söykənmədiyi” halda, yasaqlar həmişə inanclara “arxalanır”, bu da onların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri kimi üzə çıxır.

Naxçıvanda inanılır ki, gecə zibili süpürüb qapının dalına yığmazlar; əzan vaxtı zibili atmazlar; sıfranı aparıb qonşuda çörək yapmazlar; yuxuda ölüyə çörək verməzlər və s. Bütün bunlar yasaqlardır. Hər iki janrın poetik sisteminin oxşarlığı da, fərqliliyi də maraqlı məsələdir. Yasaqlarda hər bir informasiya qəti hökm kimi reallaşır. Hökmün qətiliyi izaha, şərhə yer qoymur. Şərh, izah veriləndə isə bu, inanc biçimində gerçəkləşir.

İnanclarda zəngin obrazlar, onların geniş funksiyası, məkan, zaman, təzahür formaları, zahiri görünüşlər maraqlı inkişaf yolundan, poetik strukturun özünəməxsusluğundan bəhs etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 510 s.

Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, II cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2011, 496 s.

Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, III cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 560 s.

Cəfərli M. Azərbaycan dastanlarının struktur poetikası. Bakı: Nurlan, 2010, 404 s.

Мифы народов мира. М 1. Москва: Советская Энциклопедия, 1987, 671 с.

Rzasoy S.Oğuz mifi və Oğuznamə eposu. Bakı: Nurlan, 2007, 182 s.

“KEREM VE ASLI”DAN GÖRÜNEN TARİH
“ƏSLİ VƏ KƏRƏM”DƏN GÖRÜNƏN TARİX
THE HISTORY SEEN THROUGH “ASLI AND KEREM”
ИСТОРИЯ ДАСТАНА «АСЛИ И КЕРЕМ»

Doç. Dr. Əkrəm HÜSEYNZADƏ*

Öz

Muhabbet destanları arasında “Kerem ile Aslı”nın özel bir yeri vardır. Destan ve onun varyantları hakkında geniş araştırmalar yapılmış, çeşitli yönleriyle tahliller gerçekleştirilmiştir.

Makalede bütün bunlardan söz edilmektedir. Kitab-ı Dede Korkut ile karşılaştırmalar yapılmakta, paralellikleri tespit edilmektedir. Böylece tarihi olaylar ortaya çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destan poetikası, Mahmud, Dede Kerem, Şah Tehmasib, Cevad Han.

Hülasa

Məhəbbət dastanları sırasında “Əsli və Kərəm”in özünəməxsus yeri vardır. Dastan və onun variantları geniş tədqiqatə cəlb olunmuş, müxtəlif istiqamətlərdə təhlillər aparılmışdır. Məqalədə bütün bunlardan söz açılır, “Kitabi-Dədə Qorqud”la müqayisələr aparılır, paralelliklər müəyyənləşdirilir. Eləcə də tarixi hadisələr fonunda bəzi epizod və motivlər şərh edilir.

Açar Sözlər: Dastan poetikası, Mahmud, Dədə Kərəm, Şah Təhmasib, Cavad xan.

Abstract

“Asli and Kerem” holds a specific place among love epos. The article widely studies epos and its varieties, does analysis in different directions. The article also makes comparisons with the epos “Kitabi-Dede-Gorgud”, draws parallelisms and explains some episodes and motifs on the background of historical events.

Keywords: epos poetics, Mahmud, Dede Kerem, Shah Tehmasib, Javad khan

* AMEA Nahçıvan Bölmü/ Nahçıvan/AZERBAIJAN
(ekrem.h@mail.ru)

Резюме

Статья посвящена дастану о любви «Аслы и Керем». В статье проводится анализ дастана и его вариантов, проводятся также параллели с дастаном «Китаби-Деде Коркуд»

Ключевые слова: Поэтика дастана, Махмуд, Деде Керем, Шах Тахмасиб, Джавад хан

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının böyük bir hissəsini dastanlar təşkil edir ki, həmin bu dastanlarda millilik, adət-ənənələr, qəhrəmanlıq, dostluq, vətənpərvərlik, məhəbbət janrın geniş imkanları səviyyəsində öz ifadəsini tapmışdır. Bəzən tarixin gözündən yayınanlar da dastanın gözlərindən qaçmamışdır. Qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları həm də qəhrəmanlığın və ədəbi düşüncənin tarixidir. Həmin dastanların qəhrəmanları xalq arasında əli sazlı “haqq aşiq”ləri, “haqq aşiq”ləri kimi tanınıb. Məlumdur ki, ağız ədəbiyyatımızın hələ tam açılmamış sirləri çoxdur. “Haqq aşığı” istedad vergisi olan sənətkardır. Onlar bədahətən çalib-çağırmaq, sinədən söz söyləmək bacarığına malik olmuşlar. Məhəbbət dastanlarında aşılıq, butavermə ilahidən gələn buyruqdur. Eyni mahiyyət daşıyan buta qəhrəmanlara fərqli talelər bəxş edir. “Əsli və Kərəm” dastanının ustadnaməsindən finalacan hadisələri bir gərginlik müşayət edir.

Tədqiqatçıların fikrinə görə, “Əsli və Kərəm” dastanı əsasən XVI əsrin əvvəllərində yaranmış və həmin vaxtdan da məşhurlaşmışdır. “Əsli və Kərəm”in Orta Asiya, Kiçik Asiya və Yaxın Şərqdə müxtəlif variantları mövcuddur. H.Araslı, M.H.Təhmasib, X.Koroğlu, N.Boratav və başqa tədqiqatçılar dastanın Azərbaycanda yarandığını göstərmişlər. Hətta M.F.Köprülü, V.M.Qocatürk, V.C.Aşkun, habelə S.Mümtaz, M.H.Təhmasib və digərləri Kərəmi tarixi şəxsiyyət hesab etmişlər.

Azərbaycanın tanınmış folklorşünası M.H.Təhmasib “Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)” əsərində 120 xalq dastanını təhlilə cəlb edib. Bu dastanlar arasında 12-dən artıq variantı, bir neçə nüsxəsi (variant və variasiya səviyyəsinə qalxmayan) mövcud olan “Əsli və Kərəm” də xüsusi yer tutur. Müəllif öz tədqiqatında əvvəlcə dastanların variantları haqqında qısaca söz açır, sonra da onların ümumi xüsusiyyətlərini şərh edir. Onun əsas tədqiqat obyektı dastanın Gəncə variantıdır (Dastanın Zaqafqaziya variantları ilə yanaşı, Türkiyə, türkmən variantları da mövcuddur).

M.H.Təhmasib bu dastan haqqında məlum olan mənbələrin hamısını nəzərdən keçirmiş, mübahisəli məsələlərə də münasibətini bildirmişdir: “Oğlanın adı Mahmud, qızın adı isə Məryəmdir”. “Variantların heç birində yaxşı əsaslandırılmayan səbəbə görə, hər ikisi adlarını dəyişirlər. Oğlanın adı Kərəm, qızın adı Əsli qoyulur” (1, 277).

Qurani-Kərimdə də “Məryəm surəsi” mövcuddur. “Əsli” sözü ərəb dilindən “əsilli, nəcabətli” kimi tərcümə olunur. “Kərəm”-Allahın sifətlərindəndir. “Kərim”-Allahın 99 gözəl adından biridir. “Nəml” surəsində Kərəm sahibi Cənabi Allahın, göy ilə yer arasında mövcud hər nə varsa, altı gündə yaratdığından söhbət gedir (2, Həml surəsi, 40-cı ayə).

Maraqlı burasındadır ki, dastanın başlanğıcında peyğəmbərin adını daşıyan qəhrəmanın adı dəyişilib, Cənabi Allahın adına yaxınlaşdırılır. M.H.Təhmasib dastandakı süjet elementlərinin “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi ilə səsleşməsindən geniş söhbət açır.

Yeri gəlmişkən, “Dədə Qorqud” və “Əsli və Kərəm” arasındakı bir süjet oxşarlığı

məqamını da qeyd edək. Nə səbəbdənsə bu problem, tədqiqatçıların nəzərindən qaçıb. Məsələ burasındadır ki, "Dədə Qorqud"da Baybörə bəyin oğlu Beyrək və Baybican bəyin qızı Banıçiçək bəylərin duası ilə dünyaya gəliblər. Bəylər dua edəndə Baybican bəy deyir: "Bəglər, Allah-təala mənə bir qız verəcək olursa, siz tanıq olun ki, mənim qızım Baybörə bəg oğluna beşikkərtmə, yavuşlu olsun!" - dedi". Ancaq Baybican sonradan başqasına da qızını verəcəyi haqda söz verir. Doğrudur, onun başqasına söz verməsi abidədə əksini tapmayıb. Ancaq abidədə buna işarə edilir: "Yarımacun-yarçımasun kafirin casusu bunları casusladı. Varib Bayburud hasarı bəginə xəbər verdi. Aydır: "Nə oturarsan, sultanım, Baybican bəg ol sana verəcəgi qızı Beyrəgə Verdi. Bu gecə gərdəgə girür" - dedi".

Bayburd bəyi yeddi yüz kafirlə yemək-içməklə məşğul olan Beyrəyin çadırına gecə vaxtı hücum edir. Beyrəyin naibi şəhid olur, özü isə otuz doqquz igidi ilə əsir götürülür və on altı il kafirin qalasında əsirlikdə qalır. Demək, nikah məsələsində müsəlman-xaçpərəst söhbəti "Dədə Qorqud" abidəsində də var. Selcan Xatun da Trabzon təkurunun qızıdır. "Əsli və Kərəm" dastanı müsəlman-kafir münasibətləri üstündə bərqərar olub. Yəni süjetin mayası yenə də "Dədə Qorqud" a gedib çıxır.

Dastanda variantdan deyil, adicə olaraq Dədə Kərəmin məhəbbət aşiqi olan bir yaradıcı aşiq olmasından getməlidir. "Əsli və Kərəm" dastanının Dədə Kərəm imzası ilə şeirlər söyləyən bir yaradıcı şəxs tərəfindən yarandığı şübhə doğurmamalıdır. Dastan yazıya köçürülmədiyi üçün dastanın nəsr hissəsi əsrdən əsrə, aşiqdən aşığa keçdikcə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Dastanın variantlarında bəzi səhnələr olduqca geniş təsvir edilir, bəzilərinə isə müxtəsər verilir. Belə hallar bəzən də dövrün tələblərinə uyğun olaraq bilərəkdən də dəyişdirilir.

Dədə Kərəm zamanəsinin savadlı, alicənab şəxslərindən olmuşdur. Şərqin gözəl əsərləri olan "Leyli və Məcnun", "Fərhad və Şirin"lə yaxından tanış olduğu hamıya məlumdur. "Şeyx Sənan" əfsanəsi ilə Dədə Kərəmin tanış olması da bir həqiqət kimi qəbul olunmalıdır.

M.H.Təhmasib haqlı olaraq aşağıdakı fikri söyləyir: "Bizcə, "Əsli və Kərəm" nəinki Cavad xandan, onun atasından, yaxud babasından, hətta bu sülalənin banisi olan ilk bəylərbəyi Əmir Şahverdi sultandan və onu hakimiyyət başına gətirmiş şah Təhmasibin hakimiyyəti illərindən də qabaq yaranmış bir əsərdir. Bu, əlbəttə, tam sübut olunmuş bir həqiqət deyil, ancaq ehtimaldır. Lakin bu ehtimal vardır ki, ən əsasları aşağıdakılardır", - deyər görkəmli alim altı müddəə irəli sürür:

- 1) Bir sıra araşdırmalarda dastanın XVII əsrdə artıq mövcud olduğunu H.Araslı qeyd edir;
- 2) XVII əsrdə dastanın ayrı-ayrı qoşmalarının Eylas Muşeqin "Nəğmələr" kitabına da düşdüyündən söhbət açır və misallar gətirir;
- 3) Dastanda Kərəmin özünə "Qarabağlıyam" - deməsi, xüsusilə Gəncəliyəm deməsi;
- 4) "Əsli və Kərəm"də Qurbaninin adının çəkilməsi;
- 5 Dastanın qədim dastanlarla səsleşməsi.

Onu da əlavə edək ki, bütün tədqiqatçılar, eləcə də aşıqlar Qurbanini XVI əsr aşığı adlandırırlar. Mərhum şair-tərcüməçi Vladimir Qafarov Qurbaninin XV əsrin ikinci yarısı, XVI əsrin əvvəllərində yaşadığını söhbətlərinin birində belə əsaslandırır: "Qurbani Şah İsmayılın sarayına iki yaşında gəlməyib ki! O, Pərinin dalınca şahın sarayına gələndə qıfıl-bənd söyləyib, qıfıl-bənd açan aşiq idi".

Dastanın qədimliyi şeirlərin leksikası ilə də izah olunur, dastançı aşiq çox yəqin ki,

şeyrlərin bir çoxunu "redaktə edib müasirləşdirmişdir". Biz bu dastanda Dədə Qorqud deyimləri ilə səsləşən sözlərlə rastlaşırıq. Məsələn, nəsnə (şey), say (layiq), yey (yaxşı), yol (uğur), üşənmək (incimək), yazı (çöl), duş (yuxu), dövlət (ağıl), ün (səs), qat (yan), üsullu (ağıllı), göz (dəfə, kərə), qırçın (tel), silə (vətən), belə (birlikdə) və s. sözlər tez-tez təkrar olunur.

M.H.Təhmasibin başqa bir yazısında deyilir: Xalq, qəlbində iz salmış şəxsiyyətləri həmişə mifləşdirir. Dastançılar eşitdiyi, bildiyi əsatirləri, rəvayətləri, şeyrləri sevimli qəhrəmanın adına yazır, bununla da gerçək epik obraza çevrilir.

Eposda çox yüksək səviyyədə dini-mifoloji vəziyyət hökm sürür. Dastanda vüsala qovuşmaq istəyində olan gənc sevgililərə bəzi qara qüvvələr təsir edir ki, bu da hər iki gəncin məhəbbətinə qalib gələ bilmir. Hətta onlara elə bir sirli qüvvə verilir ki, onlar say-sız-hesabsız sirlərdən xəbər tutur, sınaqlardan qalib çıxır və ölümə belə qalib gəlirlər. Yalnız bircə qüvvə bu məhəbbəti məhv edib vüsala əbədi hicrana çevirir ki, bu da mifoloji düşüncə ilə sərtlənir.

Maraqlıdır ki, qızının ölümünə razı olan keşiş, Ziyad xana söz verməsinə, əhd-peyman etməsinə baxmayaraq qızının Kərəmə qovuşmasını istəmir. Keşiş Əsli üçün hazırlanan gəlinlik libasının düymələrini tilsimləyir. Mifoloji baxımdan diqqət çəkən məqamlardan biri də Əslinin libasının düymələrinin onu boğması, Kərəmin libasının düymələrini açıb Əsli-ni boğulmaqdan qurtarmağa çalışması, sazi, səsi, sözü ilə düymələrə yalvarmasıdır. Düymələrin açılması tilsimin məhəbbətlə qırılmasına işarədir. Nəhayət, düymələr bir-bir açılan zaman sonuncu düymə açılanda böyük bir alov qalxır və Kərəmi yandırır külə çevirir. Əslinin fəryadı el-obaya səs salır və Kərəmin külünü ovuclayıb başından aşağı sovurur. Külün içindəki yanıq bir parça Əslinin də saçlarına od salır və beləliklə, o, Kərəmin öz nakam sevgilisinin dalınca gedir.

Dastanda məhəbbət mövzusu çox möhkəm qoyulmuşdur. Məsələn, Kərəmin gözdiyi bütün ellər, obalar, çaylar, sular, ümumiyyətlə, bütün kainat Kərəmə kömək üçün Əslinin keçdiyi yerlərdən xəbər verir.

Bu cür dərin məhəbbət, nəhayət, Məliyi belə rəhmə gətirir, onların qovuşmasına razı olur. Ancaq burada da Məlikdən böyük bir din xadimi ortaya çıxır, məsələyə qarışır. Dastan dini motivlər üzərində qurulmasa da məsələyə aydınlıq gətirilmir.

“Əsli və Kərəm” dastanı variantlarının əksəriyyətində qəhrəmanların hər ikisi Gəncədə olurlar. Mahmud Ziyad xanın oğlu, Məryəm isə Qara keşişin qızıdır. Lakin bu, yeganə variant deyil. Məsələn Üzeyir Hacıbəylinin opera librettosu üçün istifadə etmiş olduğu variantda da Kərəm İsfahan şahzadəsidir. Buna görə də bu variantda o, lələsi Sofiyə: “Mən Kərəməm, İsfahandır elimiz” – deyir.

Dastanın türk variantında da oğlanın adı Əhməd Mirzə, özü də İsfahan padşahının oğlu (3), türkmən variantına görə isə adı Mahmud, özü də Təbriz şahının oğludur. Qızın isə adı Zöhrə olaraq göstərilmişdir (4).

Daha bir fərq ondadır ki, Azərbaycan variantında uşaqlar hələ anadan olmamışdan atalar əhdi-peyman edir, sonra da uşaqları bir-birinə göbəkkəsmə adaxlayırlar.

Türk variantında Kərəm Əsli-ni yuxuda görüb sevir. Türkmən variantına görə isə şahzadə Mahmud ovda uçuşduğu şahininin dalınca gedib Qara Məliyin bağına çıxır, Zöhrə-ni də orada görür.

“Əsli Kərəm” dastanının digər bir variantı da var ki, bunun kim tərəfindən toplandığı məlum deyil. Lakin burada ciddi bir fərq var. Belə ki, Kərəm bir sərv ağacının altında Əsli

adlı gözəl bir qızla evlənmiş olduğunu yuxuda görür. Səhər durub həmin ağacın yanına gedir, görür ki, qız onu orada gözləyir. Hər ikisi elə oradaca ürəklərini bir-birinə açıb əhd-peyman bağlayırlar (1, 280).

Dastanın bütün variantları və hissələri demək olar ki, eyni başlayıb davam edir. Onu da qeyd etməliyik ki, bu epiloq türk dilli xalqlarda çox geniş bir şəkildə yayılmışdır. Fəciə ilə, qəhrəmanların ölümü ilə bitən dastanların əksəriyyətində bunu müşahidə etmək olar.

“Əsli və Kərəm” dini ayrı olan xalqların gəncləri arasındakı məhəbbət mövzusunə həsr olunmuş qüvvətli və geniş yayılmış bir dastandır. Dastan, təbii ki, müxtəlif rayonlardan toplanmış bir neçə variantı vardır. Bu fərq bir o qədər də variantlar arasında cüzi hissə olmur. Lakin bu fərq dastana heç bir xələl gətirmir.

KAYNAKÇA

Təhmasib.M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı: “Elm”, 1972, 399 s.

Quran-i Kərim. Bakı: Azərnəşr, 1992, 720 s.

Gökalp-Alpaslan, “Metinlerarası İlişkiler Işığında Cemal Süreyya Şiirinin Bileşenleri”. Turkish Studies 4/1-I, İstanbul, 2009, 435-463.

Türkmən şeri antologiyası, Moskva, 1949, 151 s.

Azərbaycan dastanları. Bakı: “Çaşıoğlu” 2004, 528 s.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE EMPATİ

INTERNATIONAL RELATIONS AND EMPATHY

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ЭМПАТИЯ

Wezir AŞYRNEPESOW*

Öz

Psikolojide önemle üzerinde durulan *empati* uluslararası ilişkilerde ve diplomaside en önemli faktör olarak hizmet etmekte. *Empatinin* kullanımı 1970 yıllarında ortaya çıkmasına rağmen Türkmen tarihinde, edebiyatında ve diplomasisinde daha erken yıllarda kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı Türkmen diplomasisinin özeni empati üzerine bina edilmiştir. Şu anda diplomatik ilişkileri dostluk ve kardeşlik üzerine götüren Türkmenistanın nedeni ilk önce empatiyi çok iyi kavraması ve yerinde kullanmasına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen diplomasisi, empati, uluslararası ilişkiler, diplomatik dil, diplomat.

Abstract

Empathy which has been considered as the main tool in psychology sphere serves as the most important factor in international relations and diplomacy. Empathy originated in 1970, despite the emergence of resistance it has been being used for years in the Turkmen history, literature and diplomacy. Hence the attention of Turkmen diplomacy was built on empathy. Currently diplomatic relations of friendship and fraternity of Turkmenistan depends on using the empathy well on its place.

Keywords: Turkmen diplomacy, empathy, international relations, diplomatic language, diplomats.

Empati sözünün anlamına geçmeden önce diplomasinin genel kavramını açmak öncelik önem arz etmektedir. *Diplomasi* terimi aslında “*di ploma*” grek sözünden türeyüp, “üzerinde imza bulunan, ikiye katlanmış kâğıt, doküman [9,360] manalarına gelmektedir.

* Dış İşler Bakanlığının Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün Öğretim Görevlisi, Türkmenistanın İlimler Akademisinin Mahtumkuli Adındaki İlim Enstitüsünde Filoloji İlmi Üzerine Master Araştırmacısı/TÜRKMENİSTAN

Devlet tarafından belirlenmiş kendisine “*di ploma*” (credential) verilmiş yüksek mevkili devlet adamına *diplomat* denir. Şimdilerde *diploma* sözcüğü inanç mektubu diye tercüme edilmekte. Eski Grek ve Roma emperisinde devletin resminameleri ikiye katlanmış olması nedeniyle *diploma* diye nitelendirilmiş. Zamanla resminameleri korumaya, düzenlemeye ve kodlamaya müstağni katibe ihtiyaç duyulmuş. Bundan dolayı *diplomasi terimi* XVIII asra kadar resminameler ilmi olarak benimsenmiş. Tarihte bu terim hakkında arşivlerin kurulması, resminamelerin ve anlaşmaların tarılması gibi fikirlerde oluşmuş [13,5]. *Diplom* sözcüğüne devletin resminamesi ve tasdiknamesi olarakda düşünülmüş. Bu terim ingilizcede 1645 yılının başlarında kullanılmaya başlanmış[18,60]. İlk defa 1746 yılında Edward Burke *diplomasi* terimini kullandığında arşiv işi değil de, uluslararası ilişkilerde kullanılan alet olarak kabul etmiş [12,11]. Nikolson, diplomasinin insanların grup olarak yaşadıkları dönemlerde av avlamak için yer bölüşmeye başladıkları andan itibaren başladığının kabul edilmesi gerektiğini düşünüyor [16,2]. Mecaz anlamını düşünmezsek, *diplomasi* siyasetin devletlerin arasındaki ilişkileri ile bağlantılı bir dalıdır. Bu dal hükümetin kararlarının dışardaki mesuliyetini almak, uluslararası ilişkilerini yürütmek, devletlerin arasındaki ilişkileri yola koymaktan ibarettir. Diplomasi geniş manada, uluslararası ilişkileri ve dış siyaset fikirleriyle aynı manayı taşımaktadır. Dar manada ise, bir devletin belli bir siyasi mesele hakkındaki fikirlerini ve maksadını devleti vekillik eden şahısların üzerinden başka devletlere iletmesidir [11,107]. Diplomasi hakkında alim A. Rahmanov kendisinin “Diplomatik gullugyň esaslary” (Diplomasi kulluğunun esasları) isimli kitabında birkaç tane açıklama yapıyor. “Diplomasi – devletlerin dışarıya yönelik siyasetinin maksatlarını ve vazifelerini amel etmek, dışarı ülkelerde devletlerin, onların idarelerinin ve yurtdaşlarının haklarını ve çıkarlarını korumak için devlet ve hükümetin, dış işler bakanlığının, dışarı ülkelerdeki diplomasi wekilliklerinin, uluslararası konferansların wekilliklerinin resmi işidir” – diye belirliyor[6,13]. O yine de diplomasinin devletin dışardaki ilişkileri, dış işleri ve konuşmalar hakkındaki ilim olduğunu hem de halkları kendi arasında anlaşdırmanın ve konuşmaları düzenlemenin sanatıdır [6,15] diye söylüyor. O diplomasiyi devletlerin arasındaki umumiyete ait işleri doğru yönlendirmek için lazım olan ilimlerin ve prensiplerin toplamı olduğunu açıklıyor [6,15]. Diplomasi aslında, resmi olarak devlet tarafından belirlenen vekillerin yardımı ile devletlerin arasındaki ilişkileri yola koymak ve yönetmek sanatıdır [8,9]. Diplomasiyi alim Ali İbrahim kendi anlatımında sanat diye kabul ediyor. Türkmenistanın Cumhurbaşkanı akademisyen Gurbanguli Berdimuhamedov diplomasi yapının vekilleri ile geçirmiş olduğu toplantıda diplomasinin ilme dayandırılması gerektiğini “Diplomasi sanatı küvvetli ilmi dayanağa esaslanmalı”[1] diye söyledi. Diplomasi Amerikan siyaseti sözlüğünde: “Milli çıkarlara yönlendirilen ameller” diye açıklanmış [15,116]. Bunu biz Türkmenistanın Cumhurbaşkanı akademisyen Gurbanguli Berdimuhamedovun: “Elbette, ilk olarak, biz milli çıkarlarımızdan yol aldık. Doğrudan dünya görüşüne dayanarak komşularımız ile huzur ve barış içerisinde yaşamak, tüm ülkeler ile dostluklu, denk hukuklu ilişkileri sağlamak, onlarla kendi aramızda faydalı iktisadi, ticari ilişkileri arttırmak istiyoruz. Bu dünya görüşü içerisi esasında ise tarafsızlığın, barış-severliğin ve dayanışmanın ayrılmaz prensipleri vardır” [2,10] diye söylediği cümleler ile pekiştirebiliriz. Diplomasinin, bu söylenenlerin dışında başka manalarda da kullanıldığını [6,15] A. Rahmanov kendi kitabında yazıyor. Başka mana denildiğinde diplomasinin dış siyaset manasında kullanılmasıdır. Terminoloji uzmanları diplomasi ve siyasi terimleri ayrı olarak inceliyorlar. Bazı alimlere göre *dış siyaset*, *siyaset* terimleri *diplomasi* terimi ile yakından ilişkili olarak belirleniyor. Mana olarak bakıldığında, *dış siyaset* her bir devletin uluslararası alanındaki maksatları ise, *diplomasi* de bu maksatlara ulaşmak için kullanılan bir yol, yürügedir [8,10]yani, daha önce söylendiği gibi ilmi esaslara dayanan prensiplerdir. Diplomasi hakkında “Forumacil.com” elektronik tarih sözlüğünde: “Diplomasi

– devletlerin arasındaki ilişkileri yola koyan ilimdir” – diye nitelendirilmiş [19]. “Diplomasi – devlet hukuğuna göre milletlerin arasındaki ilişkileri yola koymak sanatıdır” deniliyor[19]. Bir başka anlatımda ise diplomasinin uluslararası ilişkilerini yola koymayı belirleyen hukuk namelerinin tümünü ve dış siyaseti yönetmekte kullanılan bir malzemedir deniliyor [19].

Diplomat terimi hakkında başta biraz söz açılrsa da, onun manasını geniş olarak ele almadık. Diplomasi tarihinde ve esas tarihte diplomat vazifesinin direk vazife olarak kullanılmaya başlamasından veya bu vazifinin başka şahısların yardımı ile yapıldığı dönemden itibaren bu vazife büyük itibara muktedir olmuştur. Alim A. Rahmanov diplomatın devletin dış işler idaresinin, aynı zamanda onun dışarı ülkelerdeki diplomasi wekilliklerinin kendi Vatanının milli çıkarlarını iyi anlayan ve onları büyük saygı, derin başarı ve özgüvenle amel etmeye itinalı resmi vazifeli insanı, dış işler bakanlığının çalışanı olduğunu söylüyor[6,29]. Bu terim Türkmen dilin anlatım sözlüğünde: Diplomat—1.Dışarı ülkeler ile olan ilişkilerde hükümet tarafından vekil olarak belirlenen vazifeli şahıs, 2. (Mecaz anlamda) Başka insanlarla olan ilişkilerde ince ve başarılı hareket eden şahıs[7,257] gibi manalar veriliyor. Yeni Türkmencede bu sözcüğün iki manası da kullanılıyor. Birinci manası resmi olarak, ikinjisi ise halk arasında ve edbiyatta kullanılıyor. Yani, halk arasında duyarlı, çalışkan, hareketli, temiz, doğru sözlü gibi kendinde iyi karakterleri benimseyen şahıslara diplomat deniyor. Burada belirlenen karakterleri nazara alırsak diplomatın kamil şahıs olduğuna kanaat getirmek mümkün. Hakikaten hayatının çoğunu diplomasi alanında geçirmiş olan alim A. Rahmanov diplomata çok büyük paye verip, diplomatta olması gerekenleri: “Diplomat sözüne sadık, doğru sözlü, doğru beyan etmeyi başaran, konuşmasında yerini bilen, vefalı, zorlukların üstesinden gelebilen, işinin ustası olmalı” [6,37] diye sıralıyor. O yine de diplomatların tüm ilimlerden bilgisi olmasını, ilk önce ana dilini çok iyi ve başka dilleri de bilmesi gerektiğini söylüyor [6,38]. Sonuç olarak bu söylenenlerden şu anlamı çıkartabiliriz. Her hangi bir işte o vazifinin ustası olmayı başaran şahıs diplomat olmaya layıktır. Elbet diplomat hakkında söz açılınca diplomatik dil hakkında da söz açmak gerekir. Diplomatik dil denince ilk olarak söz söyleme kabiliyeti ve üslubu aklımıza gelir, yani diplomatların alçak gönüllülikle çok ağır sözleri de karşı taraftakinin gönlünü kırmadan söyleyebilme kabiliyetidir. Buna söz söyleme üslubu veya kabiliyeti denebilir. Diplomatik dilde konuşma ve yazışma her zaman en mühüm unsur olmuştur. Yani iste yazı ile olsun istersen konuşma ile olsun söylenen her bir sözcük ayrı bir anlam taşımaktadır. Bunun esas sebeplerinden biri de sorumluluğun yüksek olması yani, söylenen sözün bir şahısa ait olmasına rağmen toplumun adından söylenmesidir. Diplomatik dilin konuşmalarda kullanıldığında beden dilini (mimikler, beden işaretleri) kullanılarak yapılması konuşmayı daha etkili yapmaya yardım eder. Diplomatik konuşmalar iki taraflı kapalı odada yapılan, uluslararası konferanslarda yapılan, türlü maksatlı yüksek mevkide yapılan, resmi veya resmi olmayan yemekte ve toplantıda yapılan konuşmalar olarak bir kaç guruba ayrılabilir. Diplomatik konuşmalarda dikkat edilmesi gereken hususlardan biride konuşmanın kısa, anlamlı, söylenilecek mevzunun açık, terimlerin doğru kullanılmış olmasıdır. Her hangi bir diplomatik konuşmanın yazı üzerine döküldüğünde unutmamak gerekir.

Genel manada, diplomasi uluslararası ilişkileri dürst ve faydalı bir şekilde ilerletmenin esas malzemesidir. Biz bu alanda başarılar elde etdiysek elbette tarihi düsturlarımızdan besinlenerek yapmamızdandır. Bundan dolayı şu anda bizim milliliğe yugrulmuş diplomamız var. Birinci dünya savaşından önce Büyük Osmanlı İmparatorluğunun padişahı ile görüşen Alman İmparatoru Wilhelm II: “Siyaseti (diplomasiyi) Sultan II Abdulhamid Handan öğrendim” [20] diyerek dedelerimizin diplomasiyi ne şekilde uzun zamandan beri götürmüş olduklarını aşikar ediyor. Demek, diplomasi çok öncelerden gelmiş ise, o zaman

diplomatik dildeki söz söyleme düsturunda ileri zamanlara dayanıyor. Bunu biz psikolojide mevcut olan empatiye[17, 497] dayanarak kesinleştirebiliriz, yani, empati psikoloji ilminde kullanılan ve insanların kendi aralarındaki ilişkilerde tarafların birbirine olan inamını ve anlaşmasını pekiştirmek için kullanılan en faydalı usüldür. Alim Ü. Dökmen kitabında empatiyi şöyle anlatıyor: “Empati, bir şahsın, kendisini karşısındakinin yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru kabul etmesidir”[14,135]. Psikoterapist K. Rogers 70-li yıllarda empatiyi öğrenmiş alim hükmünde böyle diyor: “Bir kişinin kendisini karşısındaki şahsın yerine koyarak olaylara o şahsın gözü ile bakmaya ve anlamaya çalışmasına empati adı verilir” [10, 103-124]. Empati aslında Türkmenlerin milli depdüsturlarının özüdür. Biz bunu “ateşi kendine bas ötmezse – başkasına” [3,188] diye söylenen Türkmen atalar sözüne dayanarak tasdik edebiliriz. Yine de tasdikname hükmünde büyük fikir adamı Mahtumkulu Firakinin kendine nasihat ederek söylediği şiir satırlarını gösterebiliriz:

Gel, könlüm, men saňa nesihat kylaý... [4,15]

(Gel, gönlüm, ben sana nasihat kılay...)

Ýatma, Magtymguly, aşretiň söýüp... [4, 325]

(Yatma, Mahtumkulu, eşretin sevip...)

Bilmeyen soranlara aýdyň bu garyp adymyz [4, 25].

(Bilmeyen soranlara söyleyin bu garip adımız)

Burada kullanılan *garip* sözü de alçakgönüllülükten örnektir. Burada şair önce kendine nasihat ediyor, sonra başkalarını göz önünde bulunduruyor, yani önce kendi nefisini terbiyelemeden başkalarına tesir edilemeyeceğini gösteriyor. Mahtumkulu Firakiden de erken devirlerde yaşamış Hoca Ahmet Yesevinin eserlerinde de empatiye rastlamak mümkün. Oda ilk önce kendi nefisini terbiye edip nasihatlarını etmiş. Mesela:

– Gul Hoja Ahmet, är bolmasaň ölgen ýagşy... [5,17]

(Kul Hoca Ahmet, er olmazsan ölgen yakşı...)

– Gul Hoja Ahmet, kyrka girdiň nefsiňni gyrk... [5,16]

(Kul Hoca Ahmet, kırka girdin nefsin kes...)

– Gul Hoja Ahmet, ýamanlaryň ýamany sen... [5,100]

(Kul Hoca Ahmet, yamanların yamanı sen...)

Burada görüldüğü gibi, Hoca Ahmet Yesevi gibi büyükler egoizmden uzak durmuşlar ve müteviziliği kamil olmada en yüksek merteye saymışlar. Neticede ise psikolojinin esas usulinden olan empati nice yıllar önce de Türkmen felsefesinde kullanılmış ve bu günlere kadar gelmiş. Başkasının iyiliğini düşünmek, sevincine sevinmek, kıvancına kıvanmak – bu alçakgönüllülüktür, alçakgönüllülük ise empatinin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkmen halkı komşuları ve başka uzak ülkelerdeki halklarla olan ilişkilerinde sadece kendi çıkarlarını aramıyor, karşısındakinin değerlerinede büyük saygı gösteriyor. Bundan dolayı da diplomatik ilişkilerinin özünde duran empati binyılları aşarak, Türkmen halkının özünde mevcut olduğunu gösteriyor. Buda bizim diplomatik ilişkilerimizin hoşniyetli, dostluklu ve kardeşçe yürüttüğümüzü gösteriyor.

Diplomatik dilin kullanılış özelliklerinde alçakgönüllülüğün olması tarafların arasındaki inam ve hürmet etmek gibi hasletleri kendinde bulunduruyor ve bu hasletelerin Türkmen halkına ait depdüsturlarının özünde var olması diplomatik ilişkilerin geçen devirlerde de

çok başarılı yürütüldüğünü ve şu anda da iyi bir şekilde yürütmeye imkanın olduğunu, Türkmenistanın bu imkanları çok iyi değerlendirdiğini gösteriyor.

FAYDALANILAN EDEBİYAT:

Gurbanguly Berdimuhamedow. Diplomatik gullugyň işgärleri bilen geçiren duşuşygynda eden çykyşy. – Aşgabat: TDNG, 2008.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň binalar toplumynyň açylyş dabarasynda eden çykyşy, Aşgabat 1-nji sentýabr, 2011. – 10 s.

Baýmyradow A., Hojagulyýew A. Türkmen halk döredijiligi we hrestomatiýa. I kitap. – Aşgabat, 1992. – 188 s.

Magtymguly. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýaty, 2008.

Öwezow Anna. Hoja Ahmet Ýasawy hikmetleri. – Moskwa: 1992.

Rahmanow A. Diplomatik gullugynyň esaslary. – Aşgabat, 2012.

Türkmen diliniň sözlügi. – A.: Türkmenistan SSSR Ylymlar akademiýasynyň neşirýaty, 1962.

Ali İbrahim Savaş. Osmanlı Diplomasisi. – İstanbul, 2007.

Kütükoğlu M. “Diplomasi”, İslam Ansiklopedisi IX, Türkiye, – İstanbul, 1994. – 360 s.

Rogers C.R. Empatik olmak değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. // Çev. F. Akko-yun, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.No.16, – Ankara, 1983. – s. 103-124.

Sönmezoğlu F. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. – İstanbul: Cem Yayınevi, 1992. – 107 s.

Tuncer H. Eski ve Yeni Diploması. – Ankara: Ümit Yayınları, 2005. – 11 s.

Uygunlar Alkim, Osmanlı İmparatorluğu’nda modern diploması ve Murahhaslık kurumu Yüksek Lisans. – I., 2007. – 5 s.

Üstün Dökmen. İletişim çatışmaları ve empati. – İstanbul, 2005. – 135 s.

Edward Smith and Arnold Zurcher. Dictionary of American Politics second edition – NY. : Harper and Row, 1968. – 116 pg.

Harold Nicolson. The Evolution of Diplomatic Method. – London: Cassel Publishers, 1954. – 2 pg.

Hornby A. S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. – New York, 2010.

Sir Ivor Roberts. Satow’s Diplomatic Practice, sixth edition. – New York, 2009.

http://www.Forumacil.com/tarih_02.07.2011

<http://www.filozof.net/Turkce/index.php17.07.2012>

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNİN NEHİRLER VE GÖLLER İLE İLGİLİ YAPTIĞI BAZI DÜZENLEMELER

SOME REGULATIONS MADE BY THE OTTOMANS CONCERNING THE RIVERS AND LAKES IN THE REFORM PERIOD

НЕКОТОРЫЕ ПОПРАВКИ ПО ОТНОШЕНИЮ РЕК И ОЗЁР ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД ТАНЗИМАТА

Levent KÜÇÜK*

Öz

Osmanlılar XIV. yüzyılın başlarından itibaren batı Anadolu beyliklerinden bir takım denizci geleneklerini devralarak daha sonraki yüzyıllarda Akdeniz ve Karadeniz hâkimiyyetinde kendilerine önemli avantajlar sağlayacak olan bir bilgi ve tecrübeye sahip olmuşlardır. 16. Yüzyılın başlarında ise artık bir deniz imparatorluğuna dönüşecek olan devlet sadece denizlerde değil aynı zamanda memleketin bütün nehir ve gölleri üzerinde de dönemin ekonomik faaliyetleri ve ulaşım stratejilerini uygulayacak olan düzenlemeler yapmaktan geri durmamışlardır. Ayrıca bir takım sefer lojistikleri çerçevesinde nehirler ve göller üzerinde askerî metotlara dayanan uygulamalar geliştirmişlerdir.

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde denizcilik faaliyetlerini bir düzen altına almak politikası çerçevesinde bir bahriye kanunnamesi vücuda getiren devlet bu uygulama ile hem kaybedilen topraklarını geri alma düşüncesini hem de canlı bir ticari yaşamın ulaşım boyutu için sadece karayolu trafiğini değil aynı zamanda su yollarının potansiyelini de sisteme entegre edecektir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı devletinin XIX. Yüzyıl ortalarında gelişen gemi teknolojisi karşısında denizlerde büyük devletlerle mücadele gücünü yitirmesine karşın ülkenin nehirleri ve gölleri üzerinde ticari yaşamın gerektirdiği dönüşümleri gerçekleştirmek yolunda neler yaptığını açıklamaya çalışacağız. Ayrıca ülkedeki nehirlerin tarım faaliyetleri için elverişli şartlara kavuşturulmasında ve nehirlerin bahar aylarında yaratmış olduğu sel ve taşkın tehlikelerine önlem almak noktasında neler yaptığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nehir, Göl, Modernleşme, Osmanlı, Tanzimat Dönemi, General Havg

* Ardahan Üniversitesi İBEF, Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi. Ardahan/TÜRKİYE

Abstract

From the very beginnings of 14th century the Ottomans gained knowledge and experience during the rule of Mediterranean and Black Sea region providing them with the advantages in the later years as they took over the mariner practices from the western Anatolian seigniors. The empire which gained the sea rule didn't only make regulations concerning the economic activity and transportation strategy on seas but also rivers and lakes all over the empire. Moreover, military practises were developed by navigation logistic on the lakes and rivers.

Ottomans intended to resume the territories they lost and systematise not only the road traffic but also the potential benefit of sea routes by enacting marine law including the regulation of marine activities.

This study aims at highlighting what kind of efforts were spent by the Ottomans to revitalise the sea trade on the rivers and lakes in spite of the marine technology used by the Powers. Also, what kind of cautions were taken by the Ottomans to stop the danger of overflows appearing in spring and their solution of finding the ways of creating favourable conditions for agricultural activities making use of the rivers will be explored.

Keywords: River, Lake, Modernization, Ottomans ,Reform Era, General Havg

Giriş

Modern insanın dünyayı izleme, keşfetme, genel kavramlar oluşturma ve dünyanın işleyişini analiz etme niyetleri onun rasyonel kapasitesine bağlı olarak gelişmektedir. Modern çağlar ile birlikte insanın kendini ancak dünyayı bildiği kadar bilebileceği gerçeğinden hareketle doğa ile olan ilişkisinde yeni metotlar geliştirmeye başladığı görülmektedir. Her ne kadar insanlık için sonradan tehdit oluştursa da doğayı anlamak, denetim altına almak ve insan varlığının amaçları doğrultusunda doğanın güçlerini kullanmak modern insanın en önemli özelliğidir. Bu durum batı Avrupa'da Osmanlılardan daha önce algılanmış ve uygulanmaya konmuştur. Ancak Osmanlılarda geç kaldıkları dünyayı yeniden algılama ve ona yön verme sanatını batıdan öğrendikleri yöntemle uygulamaya başlamışlardır.

Osmanlılar henüz modernleşme kavramı ile tanışmadan bu kavramın prensipleri olan akılcılık ve özgürlüğü islamın genel öğretisi içinde kabul etmişlerdi. Ancak 19. Asrın başlangıcına değin bu düşünceden hızla bir uzaklaşma da söz konusu olmuştur. Zaten batı karşısında uğranılan kayıplarda bu uzaklaşmanın etkisiyle olmuştur. Modernizmi, Faucault ve Touraine gibi düşünürler “araçsal akılcılığın etkisiyle bilim ve teknik sayesinde dünyanın denetiminin olanaklı kılınması” olarak tanımlamışlardır.(Touraine, 1994:262) Akılcılık ve dünyanın büyüünün bozulmasıyla özdeşleştirilen modernizmi; Osmanlılar kendi geleceğinin, toplumsal örgütlenme ve dinsel inanış biçimlerinin içine kapanık modelinden kurtulmak için bir çağrı olarak ancak 19. Yüzyıl ortalarında anlamışlardır.

Osmanlı devlet adamları Ülken'in “memleketi yalnız kitap ve tarih zaviyesinden görmek onu tanımak için yeterli değildir. Muhtelif coğrafyalardaki insanlarla tabiatın karşılıklı ilişkilerinden doğan içtimai teşekkül özellikleri araştırılmadan dünyayı algılamak mümkün değildir” ifadesini şiar edinmişçesine Osmanlı ülkesinin zenginlik kaynaklarını tespit etmek, değerlendirmek ve tebea'nın kullanımına tahsis etmek için Tanzimat döneminin felsefesine ihtiyaç duymuşlardır.(Ülken, 1948:35)

Osmanlılar reform çağı diye adlandırılan 1789-1922 döneminde her ne kadar batının “hasta adam” yakıştırmalarına maruz kalsalar da aynı dönemde adem-i merkezileşmeden uzaklaşarak imparatorluğu merkezileştirmeye ve savunma amaçlı bir modernleşmeye yönelmişlerdir. (Carter, 2001: 23) Bu dönemin hakim ideolojisi çerçevesinde kültürün siyasal amaçlı kullanımını gerçekleştirmek suretiyle iktidarın meşruluğunu sosyo- ekonomik düzenlemeler, sanat ve bilim yolu ile göstermek istemişlerdir.

Bu dönemde ihtiyaç duyulan reformlarda bir çeşitlilik söz konusudur. Bununla birlikte daha çok askeri karakterli olanlarda yoğunlaşma göze çarpmaktadır ki bunu da Rusya ve Avusturya karşısında onsekizinci yüzyıl başlarında uğranılan yenilgilere bağlamak daha olasıdır. Ayrıca bu dönemde batılı seyyahların Osmanlı ülkesine yaptığı gezilerde ülkenin bayındır ve mamur unsurlarının bulunmadığı yönündeki izlenimleri bulunmaktadır. mesela Mısır seyahatinde bulunanların beklentisinin düştüğünü Jale Parla Thackeray’dan naklen şöyle anlatmaktadır. “ Kahire bahçelerinde sivrisekeler, Nil’in pis suları, yıkık köprüler ve bakımsız kanallar”(Parla, 1985: 111). Bu anlatılanlar Osmanlı hükümetinden daha önce modernleşme hamlesine girişmiş olan Mehmet Ali Paşa’nın memleketinin dahi henüz Batı’nın kırsal ve kentsel kalkınmışlığına yaklaşmadığını göstermektedir.

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Osmanlı hükümetinin kamu yararına olan özel girişimlere imtiyaz tanıma hususunda gösterdiği ilgi ve işbirliği manevi bir birliktelik dışına çıkamamıştır. Özellikle kıyı şeritlerinde liman ve rıhtımlar inşa etme, bataklıkları kurutup üzerinde modern tesisler kurma ve kara ile su yolu ağını daha modern hale kavuşturma politikalarını ciddi ve nüfuz sahibi sermayedarlarla işbirliği kuramadığından bu ilgi sonuçsuz kalmıştır.(Yerasimos, 1974:341)

Osmanlıların modernleşme girişimlerinin benzerini 18. yüzyılda Petersburg merkezli olarak yapmaya çalışan I.Petro da modernleşme ile birlikte insanları nesne olmaktan çıkarıp özne yapmak niyetiyle reformlara girişmiştir. Petro ve ardından gelenler Petersburg şehrinin bataklıklarının kurutulması, zemininin temizlenmesi, yumuşak topraklarına payandalar yerleştirilmesi ve su kanallarının açılması türünden girişimlerle ekonomik ve toplumsal değişimin kaotik enerjilerini anlam ve güzelliğin toplumsal dayanışma ile yeni biçimlere bürünmesini sağlamışlardır.(Berman, 1994:239)

Özellikle provizyonist ekonomi modeli ile klasik dönemde başarılı görünen Osmanlı ekonomisi bu dönemde savaş kaynaklı bozulmalara maruz kalmıştır. Devalüasyonların yanı sıra tarım ve hayvancılığa dayalı üretim modellerindeki geri kalmışlık da devletin gelir gider dengesini iyice alt üst etmiştir. Buna karşın imparatorluk coğrafyasının özel konumu “40 derece kuzey enlemleri üzerinde olması” yinede dünyanın tarım için en elverişli kuşağına sahip olması gibi artı bir özellik kazandırmaktadır. Bu katma değeri kadim medeniyetleri besleyen Fırat ve Dicle gibi iki büyük nehir sisteminden başka Tuna, Sakarya, Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Menderes nehirleri ile birlikte büyük kısmı Osmanlı coğrafyasında bulunan Nil nehri üzerinden kazanmaktadır.

Tanzimat Dönemi Osmanlı Nehir Taşımacılığında Modernleşme Girişimleri

Tarih boyunca akarsulardan yararlanma imkanı bulan toplumlar dönemlerinin en ileri medeniyetlerini kurmuşlar, bulamayanlar ise yurtlarını terk edip göç etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde de su ve sulama önemini korumakta olup, su arzının giderek artan dünya nüfusunun taleplerini karşılayamaması ile suyun stratejik bir meta haline geldiğini görmekteyiz. Gelecekte su kaynaklarının kullanımı ve kalitesini etkileyecek en önemli faktör nüfus olacaktır. Dünyanın toplam nüfusu 2013 yılı itibariyle 7 milyarı aşmıştır ve 2050’de

ise 9,15 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 2050 yılına gelindiğinde, bugünkü dünya nüfusu, %30 oranında artmış olacaktır.

Suya olan ihtiyaç ve zaruret her yerde ve tarihin her döneminde iyi politik münasebetler halinde nehir arazisinin ve civarda ikamet edenlerin gelişmesine sebep olmuş, aksi halde ise medeniyetlerin çökmesine neden olmuştur. İnsanlar zaman ve mekana bağlı koşullar altında suya çeşitli şekillerde ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde su ekonomisi için uzun, itinalı ve kontrollü inkişaf faaliyetleri düzenlenerek suya dayalı sorunlar çözümlenebilmiştir.

Su meselesi sadece nakliyat ve enerji istihsalı için belirli bir objeye bağlanmaksızın geniş ölçüde hammadde durumunda olan su kantitatif, kalitatif ve biyolojik özellikleri ile günlük her türlü ihtiyacın fonksiyonlarına bağlanmaktadır. Bir akursunun çevre arazisinde meydana gelen ehemmiyetli iskan ve inkişaf ancak modern metodların yoğunlaşması ile mümkün görünmektedir. Gerçekte nehirler, taşkınlarla, sel basmalarına ve sürüntü maddesi çökelmelerine yol açmaktadır. Bazen sağlık problemlerine de neden olabilmektedir. Nehirler ıslah edilirken soysuzlaştırılmadan korunmalı ve biyolojik dengesinin tahrip edilmemesi amaçlanmalıdır. Bugün çok girift bir hale gelmiş olan su ekonomisinin iskan tekniğine ve özellikle vadinin yukarı kısımlarındaki ziraat işlerine ait hususları da dikkate alması modern metotlar çerçevesinde beklenen bir durumdur. (Wittmann, 1961:2-3)

Türkiye'nin yüzölçümü 78 milyon hektar (783.577 km²) olup, tarım arazileri bu alanın yaklaşık üçte biri yani 28 milyon hektar mertebesinde. Yapılan etütlere göre ekonomik olarak sulanabilecek 8,5 milyon hektar alanın 2011 yılı sonu itibarı ile toplam 5,61 milyon hektarı sulamaya açılmıştır. Bu miktarın 3,32 milyon hektarı DSİ tarafından inşa edilmiş modern sulama şebekesine sahiptir. 1,3 milyon hektarı mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) ve İl Özel İdareleri tarafından işletmeye açılmıştır. Ayrıca, yaklaşık 1 milyon hektar alanda halk sulaması yapılmaktadır. 2023 yılında ekonomik olarak sulanabilir 8,5 milyon hektar arazinin bugün itibarıyla sulanmayan 2,89 milyon hektarlık kısmının da DSİ Genel Müdürlüğü tarafından işletmeye açılması hedeflenmektedir. (DSİ Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2011: 27)

Ülkemizde halen, ekonomik olarak sulanabilecek 8,5 milyon hektar tarım alanının yaklaşık %66'sı sulanabilmektedir. Beslenme ihtiyacının karşılanması, sanayinin ihtiyacı olan tarımsal ürünlerin dengeli ve sürekli üretilmesi, tarım kesiminde çalışan nüfusun işsizlik sorununun çözülmesi ve hayat seviyesinin yükseltilmesi için geri kalan yaklaşık 2,89 milyon hektarın da sulanması ve bunun için gereken sulama tesislerinin bir an önce inşa edilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Tanzimat dönemi ile batılılaşma serüvenine başlayan Osmanlıların bu durumunu Tanzimat fermanının formülasyonu içerisinde tanımlayan Osmanlı hükümdarı "Memleketin imarı ve halkın rahatı için hayırlı olabilecek konular üzerinde çalışmalar yapılmasını amaçlamaktayım" ifadesiyle gerçekte fermanın neler beklediğini de ortaya koymaktadır. (BOA. HRT Belge No:144)

Osmanlı devleti Tanzimat fermanının hedefleri doğrultusunda İngiliz uzman General Hawg'ı ülkeye davet ederek kendisinden ülke toprakları üzerindeki bazı nehirlerin keşif ve muayenesine dair etraflı bir rapor istemiş ve bu uzmanın hazırlamış olduğu layihayı Londra sefaret aracılığı ile incelemeye almıştır. Yine aynı dönemde Memalik-i Osmaniye'de bulunan akarsular üzerinde su taşkınlarını önlemek amacıyla oluşturulan değirmen çarkları ve sedlerin izalesi noktasında bir kanun layihası hazırlıkları da devletin nehirler ve göller ile ilgili olarak bir master planı hazırlığı içinde olduğunu göstermektedir.

Osmanlıların yükselme döneminden itibaren özellikle askeri amaçlar doğrultusunda nehirler üzerinde tasarrufta bulunmaları ve bunu ekonomik büyümenin bir tezahürü olarak göstermeleri devletin vizyonunu göstermesi açısından önemlidir. Daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde İran ve kuzey Kafkas politikasına hakim olmak arzusuyla Don ve Volga nehirleri arasında yapılacak kanal ile askeri nakliye kaynaklarının daha iç kesimlere hızlı bir şekilde aktarılacak istenmesi basit bir askeri hedeften ziyade öngörülen bir askeri ve ticari üstünlük stratejisinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Yine aynı dönemde Sakarya nehrini Sapanca gölü üzerinden Marmara denizine bağlama stratejisi de ikinci deneme olarak algılanabilir. 19. Yüzyıl ortalarında Asi ve Fırat nehirleri üzerinden Akdeniz ile Basra körfezini kanal ile birbirine bağlama fikirleri bu alanda Osmanlıların ne kadar ileri görüşlü olduklarına örnek gösterilebilir. Daha sonraki dönemde Süveyş kanalı'nın açılması politikası da aynı stratejinin evrensel boyutlu olarak uygulanmak istenmesine işaret etmektedir.

Tanzimat reformları ile ilgili mevcut yaklaşım modellerinde metodolojik sorunlar olduğunu söyleyen Abou-El-Haj sadece 19. Yüzyıl reform anlayışı ve batı kaynaklı Osmanlı değişiminin hiçbir altyapı hazırlığı geçirilmeden top yekun bir değişime uğramasını olanaklı görmemektedir.(El-Haj,2000:110) Bunu destekleyen görüşler çok fazla olmasa da Tanzimat ile birlikte Osmanlı toplumunda geleneksel yapıyı değiştirmeyi amaçlayan ve de mevcut durumdan daha iyi şartlara sahip bir toplum meydana getirme isteğinde olan bir aydın ve bürokrat kadrosunun bulunması bu iddiayı destekler mahiyettedir.

Osmanlı bürokrat ve devlet adamlarının ülkenin bayındır hale getirilmesi, ülke zenginlik kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılması gibi konularda fikirler üretmeleri ve bu fikirleri uygulamaya koymaları unutulmaya yüz tutmuş bir anlayışın tekrar hakim olduğunu göstermektedir. Bu konuda ilk girişimlerden sayılabilecek bir uygulama 1848 tarihinde Kızılırmak nehri üzerinde taşımacılık, sulama ve bitki örtüsünün korunmasını sağlayacak bir proje bir Osmanlı maden müdürü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu projede henüz Osmanlı devleti için erken sayılabilecek bir zamanda yapı işlet devret modelinin önerilmiş olması da ayrıca dikkat çeken bir husustur.(Önal ve Doğan,2011:10)

Yine bu duruma benzer yaklaşımların daha erken dönemlerden itibaren hem askerî gayelerle hem ekonomik gayelerle yapıldığını görmekteyiz. Nehirler üzerinde köprü yapımı ve nehirlerin keşifleri ile ilgili detaylı raporlar hazırlanması faaliyetlerinden devletin sadece modernleşme kaygısı gütmeyen mevcut kaynaklarını rasyonelleştirmek için nasıl bir yol izlediğini anlayabilmekteyiz. Özellikle köprü yapımı ve onarımı ile birlikte kamusal fayda için devletin coğrafi yapının elverdiği değişikliklere başvurduğunu görmekteyiz.(Çulpan, 1975:105)

Bu düzenlemelerin yanı sıra daha Kanuni döneminden itibaren Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşımacılığı geliştirmek için Birecik'de gemi yapım işine büyük bir önem verildiği ve özel gemi yapım ustalarının görevlendirildiğini bu dönem belgelerinden anlamaktayız. Ayrıca 19. Yüzyılda İngilizlerin bu iki nehir üzerinde iki adet buharlı gemi inşa ederek hem bölgenin ekonomisini ele geçirmek niyetinde olduklarını hem de Hindistan yoluna alternatif güzergah bulma arzusunda olduklarını gösteren fizibilite çalışmaları Osmanlı coğrafyasında nehirlerin ekonomik potansiyellerinden yararlanma düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Tanzimat döneminde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki ekonomik katma değere sahip olmak isteyen yabancıların buharlı gemi şirketleri kurmaları da ticaretin boyutları hakkında bir fikir verecektir. Osmanlı Devletinin güney eyaletlerinin (Halep, Rakka, Musul, Adana vb) Bağdat ve Basra'ya götürdükleri kervan yükleri Fırat ve Dicle üzerindeki iç su taşımacılığı ile gerçekleşmektedir. Bu ve benzeri nehir taşımacılıkları dönemin diğer taşımacılık

çeşitlerine nazaran daha ucuza mal olmakta ve daha güvenli bir şekilde yürütülebilmektedir.

Osmanlı coğrafyasının olanak vermeyişi nedeniyle nehir taşımacılığı çok yaygın olmasa da bazı nehirlerin ekonomik bütünlük sağlayan rolleri onlar üzerinde sınırlı da olsa bir ekonomik faaliyetin yürütülmesine imkan tanımıştır. Fırat ve Dicle nehirleri Birecik- Bağdat ve Basra arasında böyle bir iç su yolu güzergahı kurulmasına uygun konumda bulunmaktadır. Benzer bir şekilde Balkanların üç ünlü nehri Tunca, Meriç ve Arda üzerinde yapılan taşımacılık faaliyeti ve bu nehirler üzerinde kurulan köprüler ile Osmanlı Devletinin mekan organizasyonunun ekonomik gereklerini bir şekilde gerçekleştirdiğini bize göstermektedir.

Osmanlı devletinin denizlere olan ilgisi elde edilen denizler ötesi ülkelerin korunması düşüncesinin yanı sıra Venedik, Dubrovnik, Marsilya, Cenova ve Fransa gibi devletlerle ticaret yapmak, hakimiyeti altına aldığı denizler de güvenliği tesis etmek düşüncesiyle başlamıştır. Bu gerçeklerle kuvvetli bir donanma vücuda getirilmiştir. Denizler ile irtibatı olan uzak Osmanlı memleketleri ile olan haberleşme ve idari düzenin gerektirdiği emirler Osmanlı devletini gemicilik sektöründe ciddi girişimlere yöneltmiştir. Osmanlılar denizcilik ve nehir işletmeciliği faaliyetlerini haberleşme ve ulaşım politikalarına duyduğu gereksinim çerçevesinde düzenlemek durumuna da kalmıştır.

Osmanlı ülkesinin kara yolu ağı üzerindeki menziller ve derbentler haricinde kalan ve kara yolu ile nehirlerin kesiştiği bölgelerde eğer coğrafya köprü yapımına elverişli değilse devlet eliyle ya da vakıflar bünyesinde kayık işletmeciliği yapılmak suretiyle hem ticari yasamın hem Kamu düzeninin işleyişine teknik destek sağlanmaktadır. (Halaçoğlu, 2002:140)

Osmanlılar nehir gemiciliği terimini denizlerde dolanan gemilerde çalışan kimseleri belirleyen bir terim olarak kullanmamaktadırlar. Ancak yinede su ile ilgili olarak nehir ve ırmakların köprü yapımına elverişli olmayan tehlikeli geçiş noktalarında kayık ile geçişi sağlayan kimseleri anlatmak için de bu terime başvurmaktadırlar. Osmanlı imparatorluğunda nehirlerden geçişler üç farklı şekilde yapılmaktadır. Birinci olarak devrin önde gelen devlet adamları tarafından vakfedilmiş kayıklar aracılığıyla halkın parasız geçişinin sağlanması, ikinci olarak bazı yerlerde sancakbeyi ve diğer memurlar için bir çeşit gelir temin etmek amacıyla halkın ücretli olarak geçişinin sağlanması ve üçüncü olarak da Fırat ve Tuna gibi büyük nehir donanmaları ile halkın ve eşyaların nakliyatının yapılmasını söyleyebiliriz. Başlangıçta ilk örnek modele daha çok tesadüf edilmekle birlikte zamanla devletin coğrafi olarak büyümesi ve nüfusun artışı paralelinde vakıf olan gemilerle nehirlerden karşıya geçiş işi trafiğin de sıkışık bir hal alması nedeniyle bazı kişilere ihale edilmek suretiyle bir ticari üniteye dönüştürülmüştür. (Orhonlu,1984:105)

Anadolu'daki kırsal ve kentsel yerleşmelerden Osmanlı imparatorluğunun bu yerleşme politikasını da bir plan dahilinde yürüttüğüne anlamaktayız. Anadolu'da yoğun bir kentleşme düzeyinin Gediz - Menderes vadisi Kızılırmak - Yeşilırmak vadisi ve Fırat - Dicle nehirlerinin etrafında bulunuyor olması ve bu akarsuların etrafında irili ufaklı kentlerin kurulmuş olması Osmanlı mekan organizasyonunun pratik hedeflerine işaret etmektedir.(Faruqi, 1993:14) İster nehirlerin yerel ölçekli ulaşım potansiyelinden faydalanma ister tarımda sulama tekniğinden ve ister çevrelerinde yerleşim yoğunluğunu artırmak gayesi Osmanlı yöneticilerinin yerleşme olgusuna nehirleri dahil ederek kendine has bir çözüm modeli geliştirdiklerine bizi inandırmaktadır.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı yönetiminin merkezci eğilimleri özellikle kara, deniz ve demiryolu ağlarını faal ve rasyonel bir biçimde kullanma isteğine yöneltecek, ancak bu

ulaşım modellerinin birbirlerini tamamlamaları için alınan tedbirler istenen sonuçlara ulaşmamış görünmektedir. Bunun gerekçelerini ulaşım şebekesindeki bütünleşme eksikliğine ve geleneksel kurumların tam anlamıyla reforme edilemeyeşine bağlamak olası görünmektedir.

Bununla birlikte zikretmemiz gereken bir husus da Osmanlı devletinin geleneksel ulaşım sistemi içerisinde kırsal ve kentsel alanlar arasındaki bağlantıyı daha çok yerleşmelerin fiziki dokusundan dolayı büyük ölçüde organik enerjiye dayalı olarak yürütmesi söz konusudur. Kara yolu trafiğinde de nehirler üzerinde gerçekleşen faaliyetlerde de gelişmiş taşıma araçları kullanımı zahmetli ve pahalı olduğundan henüz yaygın görünmemektedir.(Ortaylı, 2007:325)

Osmanlı ulaşım sistemi ile entegre bir şekilde işleyen ticari tarım faaliyetleri su yoluyla kolayca ulaşılabilen bölgelerde mesela Tuna havzasında, Bulgaristan'ın bazı nehir vadilerinde, Makedonya kıyı şeridinde ve Anadolu'nun Ege bölümündeki nehir sistemleri etrafında gelişmişlerdir. (Quataert, 2002: 198). Bu durum nakliye sürelerini, maliyetlerini ve güvenlik meselelerini hesaba katmak durumunda olan devletin henüz teknolojik devrim gerçekleşmeden önce ticari tarımı geliştirmek için uyguladığı metotlardan sayılmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin buhar gücü ile işleyen gemi ve vapur taşımacılığını nehirlerde uygulamadan önce nehirlerin akış yönü ve debilerini hesaba katarak tek yönlü bir ulaşım ağı kurmaya çalıştığını da söylemek mümkündür.

Nehir ulaşımı konusunda bütün Osmanlı coğrafyası içerisinde Fırat ve Dicle nehirleri haricinde Nil ve biraz da Tuna nehirleri su seviyesi, akış düzeni ve güvertesiz gemi geçişine elverişlilik özelliklerine sahip görünümüyle bir ticari potansiyel arz etmektedir. Fırat nehri üzerindeki trafik bazı aşiretler tarafından tehdit edilmekte olduğundan devlet için sıkıntı yaratmaktadır. Tuna nehri üzerinde ki ticari taşıma faaliyeti ise bazı doğal engeller nedeniyle sadece belli bir bölümünde gerçekleşebiliyordu. Nil nehri ise imparatorluğun belki de nehir taşımacılığı için en uygun özellikler taşıyan nehri olması ve bu taşıma türünün ucuz olması nedeniyle diğer taşıma türlerinden daha fazla tercih edilmesi özellikleri ile Mısır coğrafyasının ana ticaret arteri özelliğini göstermektedir.(İnalıcık,2000:610)

Gediz ve Menderes nehirlerinin fiziki yapısı, su taşkınları ve taşkınların tarıma verdiği zararlardan kurtulmak için İngiliz konsoloslarının öneri raporları çerçevesinde bir proje hazırlanmıştır. Bu projede Menderes Nehrinin ulaşımına açılması ve etrafındaki bataklıkların kurutulması dile getirilmekle birlikte aslında Avrupalı devletlerin ama özellikle İngiltere'nin ticari çıkarlarına vurgu yapılmaktadır. Ege bölgesinde topraklar çok verimlidir ve yetişen ürünler sanayi için hammadde niteliğindedir. Hayvancılık da oldukça önemlidir ve dokuma sanayii için yün, tiftik; deri sanayii için ham deri bol miktarda sağlanabilmektedir. Bu ekonomik artı değerler dönemin ulaşım teknolojisi çerçevesinde kara yolu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kervanlarla yapılan taşıma hem zor, hem de masraflı olmaktadır. Bu nedenle bölgedeki nehirlerin taşıma potansiyelinden faydalanmak üretim ve pazarlama maliyetlerinde ciddi kazançlar sağlayacaktır. Ayrıca kara taşımacılığının çok fazla ürün kaybına yol açışı da böyle bir projenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.(Çelik, 2005:115)

Nehirler daha çok enerji istihsalı politikaları çerçevesinde kıymetlendirilse de sulama ve nakliyat faaliyetleri de önemli bir potansiyel arz etmektedir. 19. Asırda su yollarının ıslahı meselesine Fargue ve Girandon isimli iki Fransız mühendis önemli katkılarda bulunmuşlardır. İleri sürdükleri fikirler Avrupa'da nehirlerin ıslahı problemlerinde temel taşı vazifesi görmektedir. Fargue'nin nehir ıslahı üzerine geliştirmiş olduğu bir takım kanunlar bulunmaktadır. Bu kanunları, dirseklerde oyuntu ve yığıntıların mevkilerini tespit eden kaymalar kanunu, azami oyulma derinliğini dirsek yarıçapına bağlayan derinlik kanunu,

enine kesitlerdeki oyulmaların yerlerini belirleyen ve bir menderesin vasatı eğriliğini tabii olarak vasatı derinliği olarak belirleyen aç kanunu ve son olarak da mecranın stabilitesini temin için yatak genişliği ve dirsek uzunluğu arasındaki optimum orantıyı veren açılma kanunu olarak sıralayabiliriz. (İnalçık, 2000: 610)

Bu kanunlar tatbik edilerek bir akursunun orta yatağındaki denge şekilleri uygun tarzda seçilerek akarsu dirseğinin dış kenarı ile iç kenarının yarıçapları ile oynanarak iki oyulmayı birbirine bitiştirmek böylece aradaki topuğun uzunluk irtifamı ve dolayısıyla mecrasıyla yapılacak kazı işlerini azaltmak imkan dahilinde olmaktadır.

Fargue'nin ortaya koyduğu fikirler bütün nehirler üzerindeki problemleri çözme kabiliyetini haiz bulunmamaktadır. Özellikle bu kanunların su derinliğinin belli bir durumu yani belli bir debi için geçerli olduğu tezinden hareketle nehrin yıl içindeki taşıdığı suyun birbirinden farklı oluşu nedeniyle bu kanunların her nehir için tatbik edilmesi güç görünmektedir.

Üzerinde ağır trafiğin yer aldığı veya en ufak yatak değişimine müsait olmayan gayet zengin arazilerden geçen nehirlerde ıslah faaliyetleri oldukça masraf gerektirmektedir. Bu nedenle bu metotların gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülkeler için önemli bir külfet teşkil edeceği ayrıca çok daha geniş ve ıslahı güç olan nehirlerle sahip olan ülkeler için uygun sonuçlar vermeyeceği aşikar görünmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda kayık ile gerçekleştirilen taşımacılık sadece İstanbul ve çevresinde değil ülke coğrafyasının farklı noktalarındaki nehirlerin potansiyel özelliklerine bağlı olarak geniş bir görünüm arz etmektedir. Her ne kadar modern bir taşımacılık örneği sayılmasa da kayık ile yapılan taşımacılığa bir örnek olması bakımından balkanların önemli nehirlerinden Meriç ve tunca nehirleri üzerinde yüzdürülen sal adı verilen kayık türleri ile İstanbul'a önemli bir ölçekte mal akışının sağlanmasını söyleyebiliriz. Bu ticari ürünlerin İnöz limanına indirildiğini hatta getirilen eşyaların yüklenmesi ve tanzimi işlerini yürütmek üzere salcılar kethüdalığı kurulması da bu faaliyetin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca Osmanlı coğrafyasında kayık ve kayıkçıların sadece normal ulaşım faaliyetlerinde değil hayatın diğer kısımlarında da önemli bir yer teşkil ettiklerini görüyoruz. Yangınlarda tulumaları taşıma, gerektiğinde asker nakliyatında ve bazen de ev, kir gezileri şeklinde sosyal hayatın diğer formlarında yer almaları suretiyle önemli bir misyon üstlendiklerini görmekteyiz. Avrupa da deniz ve denizcilik faaliyetlerinin Osmanlılardan çok daha önce tekamül devresini gerçekleştirdiklerini 1770-1790 tarihlerinde buhar gücü ile çalışan vapur inşa etmeleri ile 1807 tarihinde ise Hudson nehri üzerinde sürekli buhar gücüyle çalışan tekne inşa etmelerinden anlamaktayız. Bununla birlikte bu türdeki gemilerin Osmanlı ülkesine girişleri Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki ticari hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiştir.(Ertuğ, 2001:235)

Deniz taşımacılığında kullanılan bütün vasıtalarla daha çok büyük gemiler için kullanılsa da en genel anlamıyla sefine denilmektedir. Daha çok küçük deniz vasıtalarını ifade eden kayık kelimesi bütün dönemlerde kullanılan ve çok genel anlamı olan kaymak'dan türeme Türkçe bir kelime olduğu bilinmektedir. Kayık kelimesinin genel anlamıyla pereme ve piyadeleri de içerdiği ancak dönemlerine göre sıradan kayıklardan küçük farklarla ayrılmaları nedeniyle bu ismi aldığını söyleyebiliriz. Pereme, piyade ve sandal gibi farklı isimlendirmeleri kullansak bile bütün küçük kürekli vasıtalar için bu kavramı kullanmak anlam karışıklığını gidermek açısından zaruridir.

Kayık yapımı ve onarımı ile ilgili olarak kayık yapıcı, kürek yapıcı ve kalafatçılar olmak üzere üç esnaf teşekkülü meydana getirilmesi ve bunların görev tanımları dışında bir üretim faaliyeti gerçekleştirmemeleri bu esnaf grubunun teknik özelliğinden kaynaklanmaktadır.

İçsu yollarının taşıma kolaylığı ve ucuzluğu nedeniyle bir ulaşım türü olarak kullanılması son zamanlarda birçok ülkede önem kazanmıştır. Ülkemizde mevcut göl ve nehirler Van gölü haricinde taşıma faaliyetlerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bazı nehirlerin ıslah edilip içsu taşımacılığında kullanılması ve böylece ülke taşıma hizmetlerine bir katkıda bulunulması amacıyla nehir ve göller üzerindeki navigasyon olanaklarının araştırılması ve etütlerinin yapılması gerekmektedir.(Erden,1978:2) Bu faaliyetler Tanzimat Fermanında vurgulanan ülkenin imarı ve bayındır hale getirilmesi anlayışına uygun bir girişim görünmektedir.

Nehirlerin Islahı ve Amaçlar

Hidrolojinin geniş bir kolu olan potamoloji akarsu bilimi demektir. Bu bilim içinde kalaradaki akarsular ve bunların çeşitli özellikleri ve etkileri incelenir. Akarsu biliminde akarsuların rejimi sulama ve ulaştırmaya yarama derecelerinin incelenmesi, enerji sağlama imkânları ve akarsu sürüntüleri incelenmektedir.(İzbirak,1978:7)

Nehir ekosistemleri canlı ve cansız varlıklardan oluşan, akis miktarına, içinden geçtiği kanal özelliklerine göre değişiklik gösteren çeşitli bitki ve hayvanın yaşam döngüsü içinde önemli yer tutan dinamik sistemlerdir. Bir nehrin ekosistemini suyun akis hızı su derinliği bulunduğu yer ve orada yaşayan canlı çeşitliliği belirlemektedir. Bununla birlikte nehirler kuraklık gibi doğal veya baraj yapımı gibi yapay etkilerle akis değişikliklerine maruz kalmaktadır. Genellikle akıştaki büyük orandaki değişiklikler nehrin büyük oranda değişimine neden olmaktadır. Baraj yapımı, su alımı gibi yapay etkiler veya aşırı ağaç kesimi, arazi kullanımının değiştirilmesi gibi havzadaki faaliyetler direkt olarak nehir akışını etkilemektedir. Akarsulardaki değişimlerin sonuçları önlenemezken bu sonuçlar yönetilebilmekte ve böylece olumsuz etkiler belli sınırlar içinde kalabilmektedir.

Bunun yanı sıra çevresel akış olarak bilinen konunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çevresel akış geniş olarak arzu edilen veya amaçlanan nehir durumuna ulaşmak için nehir yatağına bırakılan veya nehir yatağında olması arzulanan akış olarak tanımlanmaktadır. (Okumuş, 2011: 11)

Çevresel akışın amacı akış rejiminin miktar ve kalite bakımından yeterli oranda olmasını sağlamak ve nehirlerin ve diğer sucul ekosistemlerin sağlığının sürdürülebilmesini sağlamaktır. Bir nehirde sürdürülmesi planlanan sağlık derecesi, sosyal algılar çerçevesinde ülkeden ülkeye bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Çevresel akış yönetimi sağlanan nehir sisteminin değerlerinin bir parçasıdır. Bu değerler çevresel, ekonomik ve sosyal beklentiler ile su kullanımı arasındaki dengeyi kuracak kararları tanımlamaktadır. Dolayısıyla çevresel akış programı yalnızca tek amaç olarak ekolojik kazanımları içermemektedir. Bu program aynı zamanda su paylaşımında yeterli ekolojik su ihtiyacı ve hidroelektrik enerji, sulama, içme suyu ve rekreasyon gibi diğer su kullanımları arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çevresel akış belirlenirken bir çok kararın da dikkate alınması, çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel değerlerin bütünüyle bir arada düşünülmesi gerekmektedir. (Okumuş, 2011: 15)

Akarsuların pek çoğu taşkınlar ile karşı karşıyadır. Taşkınların zararlarından korunmak için taşkın büyüklüklerinin (debi, hız, su derinliği) önceden bilinmesi gereklidir. Bu neden-

le pek çok araştırmacı taşkın büyüklüklerini belirlemek için çeşitli metodlar geliştirmişlerdir. Bunlar hidrolojik ve hidrolik metodlar olarak sınıflandırılmıştır. Hidrolojik metod sadece süreklilik denkleminin çözümüne dayanırken, hidrolik metod hem süreklilik hem de momentum denkleminin çözümüne dayanmaktadır. Mesela hidrolik metod türlerinden birisi olan difüzyon metodu ile dikdörtgen ve üçgen enkesitli akarsularda taşkınların önlenmesi gerçekleştirilebilmektedir. Bu yöntemde akarsu yatağı eğimi, yatak sevi ters eğimi ve yatak taban genişliği tespit edilerek taşkınlarla etkileri hesaplanabilmektedir. (Çimen,1995:13)

Nehirlerin ıslah amaçlı düzenlenmeleri ile, taşkın zararlarının önlenmesi yada azaltılması, suyun enerjisinden yararlanılması, yeni tarım ve yerleşim alanları kazanılması, sulama ve kurutma şartlarının düzeltilmesi, ulaşım amaçlı kullanılması, diğer su yapılarının güvenliğinin sağlanması, yer altı su seviyesinin düzenlenmesi, akarsuyun kendi kendisini temizlemesinin sağlanması, buz yığılmalarının önlenmesi, akarsuyun doğa ile uyumunun sağlanması gibi hedefler bulunmaktadır. Devletin bu pratik önlemlerinin tatbik edilmekte olduğunu Nemçe elçisinin Bosna vilayetinin Globoski köyünden geçen Bizan nehrinin akış güzergâhındaki bölgelerde yapılan yapay bendlerin Nemçe coğrafyası köylülerinin mahsullerine zarar vermekte olduğuna ilişkin şikayeti ve bu şikayet üzerine alınan tedbirler ile görmek mümkündür.(BOA. HAT. 437/22087)

Akarsuların düzenlenme güzergâhlarının seçimi yapılırken akarsuyun vadinin en düşük kotlu noktalarını takip ettiği hususu göz ardı edilmemelidir. Bu doğal özellik düzenleme çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Yeni güzergâh mevcut akarsu yatağına olabildiğince uymalıdır. Sürüntü maddesi debisi küçük ve büyük debilerde sağlanmalıdır. Uzun ve düz yatak kesimlerinden kaçınılmalıdır. Güzergâh seçiminde kabul edilebilir en büyük eğrilik yarıçapının belirlenmesi önemlidir. Kıvrımlarda bulunan teğetler arası en küçük açı 50° olmalıdır.(Erdoğan, 1993: 30)

Tanzimat dönemi devlet adamlarının geliştirmekte oldukları ekonomik politikalar etkili bir idare için mali kaynakların kıtlığı ve noksanlığını aşmanın yolunun yapılabilecek ve yapılamayacak olanların bir ölçüsünü gerçekleştirmekten geçiyordu. Buna göre öncelikli alanları ıslah etme, gelirleri artırıcı tedbirler alma devletin ana reform politikasını oluşturmaktadır.(Findley, 1994:141) Devlet, bu kaynak kıtlığını çeşitli nezaretlerin bütçelerini ortak yatırımlara dönüştürerek aşmak yolunu izlemiştir.

Osmanlı devletinin 19. Yüzyılda modernleşme girişimleri çerçevesinde vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa tarafından “Anadolu’nun Bayındırlık işlerine ilişkin” bir layiha hazırlandığını görüyoruz. Bu raporda günün koşullarına göre ulaşım altyapısı ile buna bağlı olarak gelişip bir ağ oluşturacak bir bayındırlık hizmet ve yatırımlarının planlandığını, güzergâh saptamasının yapıldığını ve maliyet hesaplarına ilişkin ayrıntılı bir bütçe hazırlandığını görmekteyiz.(Dinçer, 1968-1971: 157-162)

Benzer bir uygulamanın 1855 yılında İngiliz askeri mühendis General Hawg tarafından Osmanlı ülkesindeki nehirlerin ıslah edilmesi hakkındaki raporu ile gerçekleştirilmiştir. Bu raporda Osmanlı ülkesinin sahip olduğu su kaynaklarının nasıl değerlendirileceğine ilişkin somut öneriler bulunmaktadır. (BOA, HR. TO. Dosya No:146/39)

Osmanlı hükümeti 19. Yüzyılda mülkiye memurlarına vermiş olduğu görev ve sorumluluklara nehirlerin seviyelendirilmesi ve temizlenmesi işini de eklemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda 17 Ekim 1855 tarihinde hükümdara sunulan bir arzda nehirlerin temizlenmesi, seviyesinin uygun hale getirilmesi ve gerekli olan şeylerin keşfi ve tahkiki için Paris’ten getirilen iki mühendisin öncelikle Kızılırmak nehri üzerinde çalışmalarda bulunmaları için izin istenmiştir. Hükümdara sunulan arzda kullanılan “*kızılıрмаğın seyr-ü sefaine ve nakl-i zehair ve saireye elverecek vechiyle tanzimi*” ifadesi doğrultusunda iki mühendis ile birlikte

Harbiye Nezareti ve Tersane-i amireden birkaç nefer görevlendirilmiştir. Onlardan Kızılırmak nehrinin tesviyesi, temizlenmesi, keşfi, muayenesi ile haritasının çıkarılmasının yanı sıra masraf defteri tutularak maliyetinin ortaya çıkarılması talep edilmiştir.(BOA. I. MVL. 358/15694) Kızılırmak nehrinin seyr-ü sefaî ve nakl-i zehair için taşıdığı öneme binaen Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından düzenlenen bir arz belgesinde bu nehrin keşf ve muayenesi için Fransa'dan Mosyö Retber davet edilmiş ancak onun gecikmesi neticesinde yerine Mısır'dan getirilen iki su mühendisinin bu işle görevlendirilmesi istenmiştir. Yanlarına Baş Mimar İsmail Bey de dahil edilmiş ve önce Bolu sancağındaki Milan deresinin temizlenmesi ve ardından Kızılırmak nehrinin hem ulaşımında hem de zahire taşınmasında kullanılabilmesi için bir proje geliştirmeleri istenmiştir. Bu görev için her birine 5000 kuruş harcırah ve her yıl için 1135 kuruşluk maaş tahsisatı yapılmıştır. (BOA. I. MVL.374/16420)

Osmanlı hükümetinin Nafia Nezaretinin görev alanına giren konularda tedbirler alma hususunda hevesli olduğunu ve bu amaçla çeşitli uzmanlardan yararlanma yoluna gittiğini görmekteyiz. Bu uygulamalara örnek olacak bir girişim Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa tarafından başlatılmıştır. Hasan Fehmi Paşa başkanlığındaki Nafia Nezareti tarafından oluşturulan komisyonun ülkenin imar ve geleceğine ilişkin görüşü aslında üzerinde dikkatli bir şekilde tartışılacak mahiyettedir. *“Devlet yönetiminin omurgasını oluşturan maliyemizin düzeltilmesi işiyle birlikte, sağlanacak üretim artışıyla da dengelenerek, Devletin içinde bulunduğu mali darlıktan kurtarılmasını sağlayacak önlem ve araçlar, ne vergilerin artırılması ve ne de borçlanma gibi uygulanması olanaksız koşullarda aranmamalıdır. Kamu mülkü ve maliyesini korumak temelinde, devlet gelirlerini artırarak, hazineye cidden hizmet edecek ve hatta eğitim ve bilim alanında, istendik düzeyde bir gelişme ve genişleme de sağlayacak olan Bayındırlık işlerinde araştırma ve geliştirme çalışmalarına girişmek zorunluluğu bir gerçektir. Bu durumun devletçe de kesinlikle bilindiğini düşünerek, bu konuda daha çok açıklama yapılmasına gerek görülmemiştir.”* Bu düşünceler dahi Osmanlı yönetiminin yol, demiryolu, nehir yollarının hazırlanması, limanların derinleştirilmesi, bataklıkların kurutulması gibi bir takım öncelikli çalışmalarının teknik planlamalar dâhilinde yapılmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. (Engelhardt, 1999:468) Osmanlı hükümetinin servet kaynaklarından istifade etme anlayışını ihmal etmiş olduğunu bu yetersizliklerinden anlamak mümkündür.

Batılılar Osmanlı coğrafyasını tanımlarken “ Dört göle, bir yığın koy ve körfeze, üretimde bulunmaya ve pazarlamaya teşvik eden ve dört bir yanını çevreleyen altı denize sahip” ifadelerini kullanmışlardır.(Ubicini, 1977:332) Ancak bu varlıkların değerlendirilmeyişi sebebiyle Osmanlı devletini eleştirmişlerdir. Geniş ırmakların ve büyük nehirlerin akıntıları boyunca mahsulleri taşımak ve denizlere, limanlara ulaştırmak konusunda Osmanlı yönetiminin irade ve teknik bilgi yoksunluğuna vurgu yapmışlardır. Osmanlı ülkesi Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirlerinin suladığı vadilere, Ege denizine akan Gediz, Bakırçay ve Menderes nehirleri gibi zengin su kaynaklarına sahip olmasına rağmen bu vadilerde tarımsal üretim neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu coğrafya adeta toprağın zenginliği ile terk edilmişliği arasında bir zıtlığı gözler önüne sermektedir. İhmalkârlık ve teknik yetersizlik tarımsal gelişme ve verim için en uygun olanaklara sahip olan Osmanlı devletini kendi toprağının zenginliklerini kullanarak yararlanmak düşüncesinden uzaklaştırmıştır. Osmanlı yönetimi Tanzimat’la birlikte bir ülkenin maddi refahı için ana unsurun kara ve deniz ulaşımının iyileştirilmesi olduğunu öğrenerek ve bu yönde düzenlemelere girişecektir. Tanzimat hükümeti milli zenginliğin eski kaynaklarını yeniden canlandırmak için tarımın kalkındırılması gerektiğini anlayacak ve bunu en acil zamanda uygulamaya koyma kararlılığını gösterecektir.

Tanzimat reformlarının uygulanma politikası çerçevesinde Anadolu'nun tarımsal faaliyet için elverişli bölümlerinde su kaynaklarının kontrolü ve tarım arazilerine verdiği zararların engellenmesi ve ülke ekonomisine rasyonel katkısının hesaplanabilmesi için kamu görevlilerinin insiyatif aldıkları gözlenmektedir. Kütahya vilayeti dahilinde yer alan Simav gölü ve Balat nehirlerinin keşif ve muayenesi için görevlendirilen Salih Efendi bu göl ve nehrin sed ve bendlerinin tamir edilmesi ve tarım arazilerine zarar veren taşkınlarının engellenmesi için gerekli olan masrafın 48.147.5 kuruş tutarında olacağını hükümete bildirerek eğer kendisine bu konuda yetki verilirse bu işi çözebileceğini ve ileride devletin daha büyük bir harcamadan kurtulabileceğini bildirmiştir.(BOA. KK. 710/005) Aynı şekilde Mihaliç(Karacabey) ovasının da Apolyont (Ulubat) gölü ve çevresindeki nehirlerin taşmaları neticesinde sular altında kaldığını ve büyük miktarda tarım ürününün ziyan olduğunu bölge halkı dilekçelerinde belirtmişlerdir. Salih efendinin bu bölge içinde bir rapor hazırlaması ve mühendislerle birlikte yerel fiyatlar çerçevesinde bir maliyet tablosu çıkarması ricasında bulunulmuştur.

Bununla birlikte Osmanlıların nehirlerin ıslahı ve üzerlerinde taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek gayesiyle batının teknik bilgi ve teknolojik yeterliliklerinden faydalanma yolunda girişimler de bulunmasının bazı teknik sorunları bulunmaktadır. Özellikle Avrupa'da inşa edilen nehir taşımacılığına elverişli vapurların Osmanlı coğrafyasının nehirlerinde iklim farklılığı, düzensiz akış rejimi ve yatak yapısı elverişsizliği gibi nedenlerle pek de amaca hizmet eden durumu söz konusu değildir. Ancak yine de Osmanlılar buharlı gemileri nehir taşımacılığında kullanmak noktasında reformist devlet adamları ve yöneticilerin gayretleriyle büyük bir çaba içerisinde bulunmaktadır.(Ekinci, 2005. 186) Batı teknik ve uygulamalarını Menderes nehri üzerinde uygulamak için şirket kurulması ve gemi işletilmesi hakkının bu şirkete verilmesi hususlarını içeren bir çalışma yapıldığını yapılan yazışmalardan görebilmek mümkündür. (BOA, Y.EE; 53./15)

Nehir ıslah çalışmalarında hükümetin almak istediği önlemler sadece tarımsal alanlara verilen zararları engellemek için değil aynı zamanda köprüler ve kamu yollarının tahrip olmasına da engel olmak içindi. Edirne vilayeti çevresinde bulunan Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin Arda nehri üzerindeki Yeniköprü ve Şimendifer köprüsüne zarar vermesine engel olmak için Edirne valiliği fenni mühendislerle konu ile ilgili rapor ve haritalar hazırlatmıştır. Bu rapor doğrultusunda Osmanlı hükümetini uyarak yardım isteğinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 11 Ekim 1891 tarihinde Sadrazam Ahmet Cevat Bey başkanlığında toplanarak 1.149.000 kuruşluk meblağ Edirne valiliği bütçesine havale edilmiştir. (BOA. I. MMS. 125/5373)

Osmanlı Devleti ülkenin ulaşım imkanlarını geliştirmek noktasında nehir ve dereler üzerinde köprüler kurma politikasını vilayet idarelerinin kendi olanakları ile çözememesi durumunda merkezi hazine bütçesinden karşılama yoluna gitmiştir. Mesela Çıldır valisinin göndermiş olduğu bir yazıda eyaletinin Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesi dahilinde bulunan Nehri kebir üzerinde bulunan köprüünün tamir masrafının 72.000 kuruş tutarındaki meblağının devlet tarafından karşılandığı ancak köprü burçlarının yapımı için gerekli olan 15. 000 kuruş tutarındaki meblağın Kars ile Artvin livaları arasındaki köylülerden 40'ar pare tevzi edilerek köprüünün tamamlanabilmesi için hükümetten izin istemiştir.(BOA. I.MVL. 113/2692) Bu duruma Meclis-i Vala'dan izin alınması sonrası müsaade verilmiştir.

Osmanlı devleti 19. Yüzyılın teknolojik olanakları çerçevesinde nehir ve derelerinin tarım arazilerine vermiş olduğu zararları ortadan kaldırmak için önlemler alma girişimlerinde bulunmuştur. Bu duruma örnek olacak bir yazışma Bosna valiliği tarafından hükümete gönderilen bir yazıda görülmektedir. Tuna ve Sava nehirlerinin birbirlerine bağlandıkları

mahalde miri araziye vermiş olduğu zararın önlenmesi için Abdi Paşa başkanlığında mühendislerden ve memurlardan oluşan bir heyet görevlendirilmiş ve bu görevliler bizzat araziye gezerek alınması gereken önlemleri bir harita üzerinde rapora dönüştürmüşlerdir.(BOA. I. DH. 350/23053)

Anadolu'da bulunan nehirlerin su taşıma kabiliyetlerinin tespiti, yatakları boyunca izledikleri güzergahın koşullarının öğrenilmesi ve bu nehirlerin hem ticari hem ziraî açıdan değerlendirilmesi için bir çok uzman değişik bölgelerde görevlendirilmiştir. Bunlardan birisi Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Abdullah bey'dir. Aydın ve İzmir taraflarında bulunan Menderes ve Gediz nehirlerinin keşif ve muayenesi için görevlendirilmiştir. Doğdukları bölgeden denize döküldükleri noktaya kadar keşfi için kendisine 5000 kuruş harcırah verilmiştir. Ancak Abdullah Bey bu meblağın keşif alanının genişliği ve bir aydan daha fazla zaman alacağı gerekçesiyle yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine görev yaptığı bölgeden alacağı mazbata çerçevesinde görevi bittikten sonra yaptığı harcamaları geri alabilmesine izin verilmiştir.(BOA. I. MVL. 367/16097)

Osmanlı devleti nehirlerle ilgili ıslah projeleri geliştirmek gayretleri içerisinde olmanın yanı sıra bazı nehirler üzerinde cereyan edecek ticari taşımacılık için bazı bölgelerde şirket kurdurmak suretiyle belki daha ilkel bir yöntem olacak ancak yine de girişimin özgünlüğü dolayısıyla dikkate alacağımız faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunlardan birisi Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan kaydına göre Kelkit- Kızılırmak nehirlerini Bafra'ya bağlayan bir hat üzerinde Kelek adı verilen şişirilmiş tulumlar üzerine bir çeşit sal inşa ederek nehrin akış yönü üzerinde bir taşımacılık gerçekleştirilmek istenmesi girişimidir(BOA, DH. MKT;650/113). Bu girişim Osmanlıların nehir taşımacılığı ile ilgili bir takım projeler geliştirmekte olduğu örnek olabilecektir.

Nehirlerden ulaşım ve ticari amaçlı yararlanma hususunda devletin bazı planlamalar yapması elde edilecek maddi kazanımların devlet bütçesine sağlayacağı katkılardan dolayı bu dönemde hız kazanmıştır. Bu hususta Adana vilayeti vali muavini Ahmet beğ Seyhan ve Ceyhan nehirleri ile ilgili hükümete bir rapor hazırlamıştır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin 550 ve 400 kilometrelik uzunlukları ile yaklaşık 100 metrelik genişliklerinin seyr-ü sefain için elverişli olduğunu bildiren bu rapor Adana, Kozan, Cebeli Bereket ve Maraş vilayetleri arsında vapurlarla külliye miktarda hububatın sahillere nakledilebileceğini göstermektedir. Ayrıca birkaç yıl içinde elde edilecek gelirlerin vapurların maliyetini karşılayacağına da vurgu yapmıştır. (BOA. Y. EE. 14/145) Bu düşüncenin Yaver-i Ekrem Şakir bey tarafından da desteklendiğini onun 1876 yılında yazmış olduğu layihadaki şu ifadesinden anlamaktayız. “*Memalik-i Mahrusenin servetçe arzu buyurulan terkibatı vesait-i nakliye'nin izdiyadıyla münasib olduğu...*”(BOA. Y. EE. 140/15)

Tanzimat reformları ülkenin servet ve ticaretinin artırılması için nehir ve limanlarının seyr-ü sefaine uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Ülkedeki birçok nehrin sadece ağızlarının kullanım için açıldığını, zamanla nehrin mecrasının değişmekte olduğu ve sularının yayıldığı görülmektedir. Eğer zamanında önlemler alınmazsa bu hususun ileride nehirlerin ağızlarının kumlarla dolmasına ve temizlenmeye muhtaç bir hale gelmesine yol açacağından bahsedilmektedir. (BOA, I. MMS, 39/1630).Bu durumun ticareti olumsuz etkileyeceğine vurgu yapılmış ve daha masraflı hale gelmeden çözüm üretilmesinin zaruri olduğu bir raporla Sultan'a arz edilmiştir. Ayrıca bu raporda nehir ve limanları temizlemek için değişik vilayetlerden gelen tarak vapuru taleplerinin teknik yetersizlik nedeniyle karşılanmadığına vurgu yapılmıştır. Tersane-i Amire'de yalnızca üç adet tarak vapuru bulunduğu ve bunların ikisinin Karadeniz limanlarını, birisinin ise Rodos limanını temizlemek üzere görevlendirilmiş olduğu bilgisi vilayetlerle paylaşılmıştır. Tersane-i Amire'nin tarak

vapuru ve çamur dubası satın alması yolunda Meclis-i Mahsusa'nın karar alması ve bir Fransız şirketi ile şartname hazırlanarak görüşmelerde bulunulması Osmanlı Devleti'nin nehir ıslah programına ne kadar ciddi yaklaştığının göstergesidir.

Her ne kadar günümüzdeki yaklaşım akarsuları şekil ve akım rejimi açısından düzenlemek olsa da akarsu ve havza ekosistemleri düzen değil düzensizlik üzerine kuruludur. Taşkınlar da bu düzensizliğin sürdürülebilmesi için gerekli suyu ve enerjiyi sağlamaktadır. Bu nedenle akarsu mansaplarındaki akım rejimini değiştirecek projelerde, hiç olmazsa arada sırada kontrollüde olsa taşkınlar için izin verilmelidir.

Sonuç

Osmanlı devleti modernleşmenin gereklerini yerine getirme noktasında Avrupa ülkelerinin tecrübelerinden yararlanmak isteğini açıkça sergilemektedir. Bununla birlikte henüz geleneksel üretim metotlarını değiştirme noktasında fazla bir çaba sunamayışını hem sanayi hamlelerinden uzak kalışa hem de bu hamleleri uygulama kabiliyeti ve iradesi taşıyan nitelikli personel bulunmayışına bağlamak yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisi açısından reformların ana hedefi batının üstünlüğüne karşı batının kendi kazanımları yoluyla mücadele geliştirmek ve devlet ile toplumu bu eksen üzerinden modernleştirmektir. Batının teknik ve fenni uygulamalarını model almak suretiyle Osmanlı ülkesinin tarım, sanayi ve kent reformlarını gerçekleştirmek bu dönemin hakim anlayışının ana sorunudur.

Devlet içinde bulunduğu şartların elverdiği ölçüde bir yeniden yapılanma modeli geliştirmeye çabalamakta, bunu da öncelikle eğitim, tarım ve zanaatçılıkta uygulamak istemiştir. En azından yapılan düzenlemeler hamlelerin bu yönde olduğunu göstermektedir.

Özellikle nehir ve göl gibi su kaynaklarının kullanımı noktasında Avrupa'da gerçekleştirilen uygulamaların bir tarım ülkesi olan Osmanlı coğrafyasında tatbiki için devlet adamlarının hevesli girişimler göstermeleri-Mustafa Reşit ve diğer Tanzimat önderlerinin Fransız kent ve şehircilik modellerinin alınmasına ilişkin öngörüler- bu anlayışın uygulama noktasında da sürdürüldüğünü göstermektedir. Tanzimat döneminde kurulan ihtisas meclislerinden olan Ziraat Meclisinin programında yol yapımı, nehirlerin ulaşımına açılması ve alt yapı yatırımlarının ele alınması konularının yer alması, Osmanlı yönetiminin bu konuda kararlılığını göstermesi açısından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ:

BOA, DH. MKT; Dosya No: 1650, Gömlek No: 113(27 Z 1306/24 Ağustos 1889)

BOA, HR. TO; Dosya No:146, Gömlek No: 39, 24 Ocak 1855

BOA. HRT. Belge No:144, (30 Eylül 1848)

BOA. KK. Defter No: 710, (02 N 1259/26 Eylül 1843)

BOA, Y.EE; Dosya No: 53, Gömlek No:15, (09 Za 1310/ 14 Haziran 1893)

BOA. Y. EE. Dosya No:14, Gömlek No: 145(13 Ş 1297/21 Temmuz 1880)

BOA. Y. EE. Dosya No:140, Gömlek No: 15(I Teşrinievvel 1292/13 Ekim 1876)

BOA, HAT. Dosya No: 437/22087(09 Ca1245/ 06 Kasım1829)

BOA, İ.MMS, Dosya No:39, Gömlek No:1630, 25 B 1287/21 Ekim 1870
BOA. I. MMS. Dosya No: 125, Gömlek No: 5373, (7 R 1309/ 11 Ekim 1891)
BOA. I. DH. Dosya No: 350, Gömlek No: 23053(21 Za 1272/ 23 Ağustos 1856)
BOA. I.MVL. Dosya No: 113, Gömlek No: 2692, (14 S 1264/ 21 Ocak 1848)
BOA. I. MVL. Dosya No: 358, Gömlek No: 15694(5 S 1272/ 17 Ekim 1855)
BOA. I. MVL. Dosya No:367, Gömlek No: 16097(22 C 1272/ 5 Şubat 1856
BOA. I.MVL. Dosya No: 374, Gömlek No: 16420(27 Ca1273/4 Şubat 1857)
DSİ Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, Yıl: 2011

BASILY YAYINLAR:

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali(2000). Modern Devletin Doğası.Çev. Oktay Özel- Canay Şahin, İstanbul: İmge Kitabevi

BERMAN, Marshall(1994). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Çev: Ümit Altuğ- Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, I. Baskı

ÇELİK, Bülent(2005).” Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikayesi: 19. Yüzyıl'ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşımına Açılması Projesi”,*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI,38,113-130,

ÇİMEN, Mesut(1995). Difüzyon Yöntemi ile Akarsu Yatağındaki Taşkınların Önlenmesi, Basılmamış YL. Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi FBE,

ÇULPAN, Cevdet(1975). Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar. Ankara: TTK Yayınları

DİNÇER, Celal(1968). "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Belgeler*, c. V-VII, Sayı: 9-12, 1968- 1971, s. 157-162.

EKİNCİ, İlhan(2005). ”Osmanlı Devleti’nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:156

ENGELHARDT, P. E(1999). Tanzimat ve Türkiye, Çev: Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları,

ERDEN, Selçuk(1978). Keban Gölünde Ulaşım Olanaklarının İncelenmesi, Teknik ve Mali Fizibilite Etüdü, Boğaziçi Üniversitesinin Ulaştırma Bakanlığı ve Ulaştırma Koordinasyon İdaresi İçin Hazırlamış Olduğu Araştırma Projesi, İstanbul

ERDOĞAN, Fikret(1993). “Hidrolojik Terimler”, *DSİ Teknik Bülteni*, Sayı: 78, Yıl: 1993, Devlet Su İşleri Basımevi

ERTUĞ, Nejd(2001). Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 2755

FAROQHİ, Suraiya(1993). Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

FİNDLEY, V. Carter(2011). Modern Türkiye Tarihi, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Timaş Yay

HALAÇOĞLU, Yusuf(2002). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme(Menziller), Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları

GRİDEL, H.(1961). “Büyük Nehirlerde Tesis Edilen Su Yollarının Islahı İle İlgili Yeni Bir Teknik Hakkında” Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Konferans Yayınları No: 323

İNALCIK, Halil(2000). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev: Halil Berktaş, Ankara: Eren Yay, Cilt: II

İZBİRAK, Reşat(1978). Hidrografiya Akarsular ve Göller, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları

OKUMUŞ, Elif(2011). Nehir Ekosistemlerinde Çevresel Akışın Belirlenmesi, Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayınları

ORHONLU, Cengiz(1984). Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, Editör: Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 31

ORTAYLI, İlber(2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat

ÖNAL, Ebul Faruk- DOĞAN, Osman(2011). Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi 1848, İstanbul: Çamlıca Yayınları

PARLA, Jale(1985). Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik, İstanbul: İletişim Yayınları, I. Baskı

QUATAERT, Donald(2002). Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922, Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, I. Baskı

SHAW, Stanford (1982). Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matbaası

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin(1993). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Nafia Programları ve Teknoloji Gelişimi Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 3 (Nisan 1993), s.27-56.

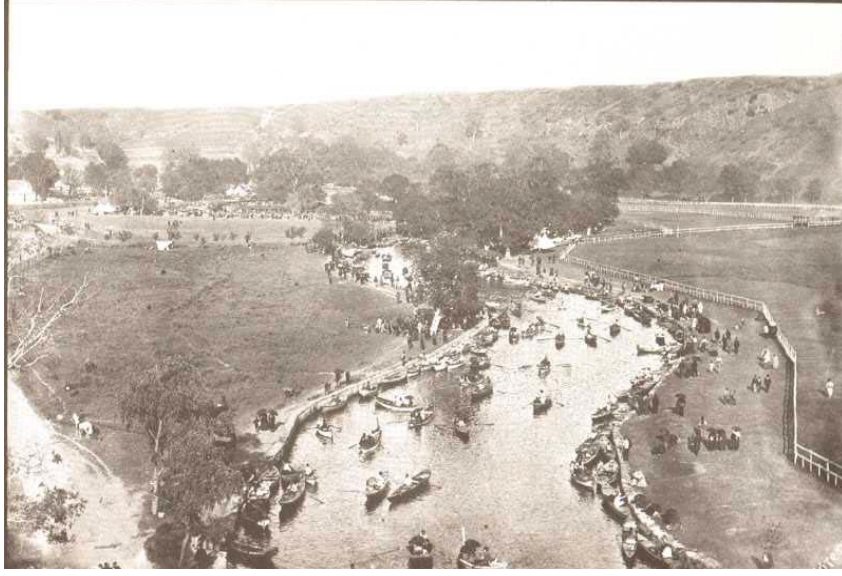
TOURAİNE, Alain(1994). Modernliğin Eleştirisi, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı

WITTMANN, H (1961). “Nehir Islahı ve İskân Problemi Hakkında” Tercüme: Şahap Aksoy, Ankara:Bayındırlık Bakanlığı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Konferans Yayınları,

UBİCİNİ, A.M(1977). Türkiye 1850, Maliye, Ordu, Millet, Çev: Cemal Karaağaçlı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, II. Cilt

ÜLKEN, Hilmi, Ziya(1948). Millet ve Tarih Şuuru, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, I. Baskı,2008

YERASİMOS, Stefanos(1974). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, II. Tanzimat’tan I. Dünya Savaşına, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları

Ek: (Osmanlı Dönemi Kağıthane Deresi Islah Çalışmaları)

**FASÎH VE SÂİB'İN “TENBÂKÛ-NÂME”LERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI
-TÜTÜNÜN ANLAM ÖRÜNTÜLERİNE BAKIŞ-**

**THE COMPARISON OF FASÎH AND SÂİB 'S TENBAKU-NAME
-A VIEW OF THE MEANING PATTERNS OF TOBACCO-**

**СОПОСТАВЛЕНИЕ “ТЕНБАКУ-НАМЕ” ФАСИХА И САИБИНА
– ОЦЕНКА ТАБАЧНОЙ ПРОДУКЦИИ–**

Ahmet İÇLİ*

Öz

Görünen veya görünmeyen ama varlığı bilinen nesneler, edebî metinlerin konularını oluşturabilirler. Edipler, bu nesneleri konu olarak titizlikle işlerler. Her konu, bir edip tarafından farklı anlam ilişkileri ekseninde işlenebildiği gibi aynı anlam ilişkileri, farklı üsluplarla işlenebilmektedir.

Tütünün/tenbâkûnun Anadolu ve İran coğrafyasına gelişi, kullanılması ve edebî eserlerde işlenmesi 17. yüzyılda görülür. Gündelik yaşamın bir parçası olan tütün kullanımı, bu yüzyıl itibarıyla nargile ile. Halkın vazgeçilmezi arasına giren tütün, yine halktan vazgeçmeyen ediplerce, edebî metinlere aktarılmış, halkın hafızası da böylece kayıt altına alınmıştır.

Sebk-i Hindî üslubunun mana arayışı hedefine mutabık bir eksende, tütün de yeni bir nesne olarak çeşitli anlam örüntüleri sağlayacak biçimde işlenmiştir. Çeşitli nazım şekilleri ve türleri içinde özellikleri, tanıtımı yapılan ve teşbih unsuru olarak da kullanılan tütün, Fasîh-i Mevlevî ile tam bir makale formunda edebî bir mensur metin olarak karşımıza çıkar.

Tenbâkû-nâme, Fasîh'in tütünü şaraba karşı övdüğü, makalesidir. Bu risaleyle konu olarak benzerlik gösteren bir diğer metin de Tebrizli Sâib'in Mekke'den memleketine (arkadaşlarına) gönderdiği mektuptur. Eserde Sâib şarabı bıraktığını ve tenbâkû kullanmaya başladığını dile getirir.

Çalışmamız, her iki metnin benzerlikleri ve farklılıkları çerçevesinde olacaktır. Bu bağlamda eserlerde, tütünün ne tür anlam örüntüleri içinde kullanıldığına karşılaştırmalı bir pencereden de bakılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tenbâkû-nâme, Fasîh, Sâib, Şarap, Tütün, Nargile

* Yrd. Doç.Dr.; Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. E-posta: ahmeticli@ardahan.edu.tr

Abstract

Visible or invisible, but known objects may be the themes of literary works. Scholars meticulously cover these objects as literary themes. Each theme may be covered either in the circle of different meaning patterns or in different styles in the circle of the same meaning patterns.

The arrival and usage of tobacco to Ottoman geography and its manifestation in literature is in the 17th century. As an activity and essential of daily living, the usage of tobacco was seen in water pipe. By adapting it to literary works, scholars recorded it as the memory of public.

Properly to the search of meaning of Sebk-i Hindi style and as a new object, tobacco was used in different meaning patterns. Tobacco, which was introduced in various verse forms and genres and used as a simile element, confronted in Fasih-i Mevlevi as an essay in prosaic form.

Tenbaku-name is an essay in which Fasih praises tobacco against wine. Similar to this pamphlet, the other work, a letter sent from Mecca to his friends, belongs to Sâib Tabrizi. In this work, he announces that he gave up wine and started to use tobacco.

This essay will focus on the similarities and differences of these works. By comparing them, it will be able to find out in which meaning patterns tobacco was used.

Key Words: Tenbaku-name, Fasîh, Sâib , Wine, Tobacco, Water pipe

GİRİŞ

Fasîh ve Sâib'in aynı konuyu içeren çalışmalarına farklı açılardan bakılabilir. Her iki eserde de, tütünün çeşitli anlam örüntüleri sağlayarak kullanıldığı görülür. Eserler, çeşitli açılardan benzerlik gösterdiği gibi, birçok yönden de farklılık arz etmektedir. Karşılaştırmalı çalışma ile iki "Tenbâkû-nâme" metninin ayrıştığı ve kesiştiği ilişkiler tespit edilebilir. Metinlerarası ilişkiler ve karşılaştırmalı edebiyat bağlamında ele alındığında benzer sembolik anlam örüntüleri taşıdıkları görülen eserlerin, birbirinden farklı anlam ilişkileri de barındırdıklarına şahit olunur. Bu amaçla, öncelikle metinlerarasılık, karşılaştırmalı edebiyat ve anlam örüntüleri tabirleri üzerinde kısa tanımlayıcı açıklamalarda bulunmak faydalı olacaktır.

İnsanlığın varoluş macerasında çevresini tanıması, anlaması ve anlamlandırması; bir nevi kendisini tanıması ve ifade etmesidir. Edebî metinlerde de kendisine yer bulan insanın bu yolculuğu, bir yönüyle insanoğlunun yaşamla olan iletişimidir. Her iletişim de kendinde farklı yorumlar/anlamlar barındırır. Bu durum, nesnelerin kişilerde uyandırdığı farklı hislerle de açıklanabilir. Son tahlilde bu iletişim; anlamak, anladığını anlamlandırmak ile eşdeğerdir.

Klâsik Türk Edebiyatında "anlamın ifade yolları" (Saraç 2007: 97) olarak izah edilen "beyân", anlam örüntülerinin kurulmasının temel yöntem ve tekniklerinin belirlenip uygulanmasından bahseden ilimdir. Bir diğer ifade ile beyân, anlam örüntülerinin ne şekilde kurulduğunu tespit etme uygulama bilimidir. Beyan ilmi, "istiare, teşbih, mecâz, kinâye" gibi anlamı oluşturan edebî sanatları da içerir (Coşkun 2012: 42).

Anlam örüntüleri, bir nesnenin çağrıştırdığı ve yorumlandığı farklı anlam ilişkilerinin bir bütünüdür. Klâsik Türk belagatinde bu durum, beyanın en önemli kavramlarından olan "delâlet" kavramıyla da açıklanabilir. Çünkü delâlet, "herhangi bir söz, durum ve hareketin belli bir anlam ve hükümle bağlantısını ifade eden bir kavramdır" (Saraç 2007: 99).

Delalet, gösteren ve gösterilen, yani işaret edilen ve işaret eden kavram olan “dâl-medlûl” (Saraç 2007: 99) ilişkisidir. Son dönem dilbilimsel çalışmalarda “gösterge” olarak da tabir edilen bu kavram, (Aksan 2000: 153) anlam ilişkilerinin benzer ve farklı yönlerini açıklar mahiyettedir.

Bildirilmiş, söylenmiş veya kaleme alınmış (edebî) metinlerde işlenmiş konunun, her bir simge, kavram, imge, mazmun ve kişisini oluşturan değerlerin başka eserlerde görülmesi metinlerarası ilişkiyi gündeme getirir. Aynı durum, söz konusu mazmun veya imgelerin aynen kullanılması için de geçerlidir.

Farklı edebiyatlarda yazılan metinlerde, eserin başlığı, konusu, içeriği, teması, eserde kullanılan mazmun, imge ve simgeler birbirine benzeyebilir fakat asıl önemli olan, konunun ve imgenin nasıl anlatıldığı, sembolün nasıl kullanıldığıdır.

Metinlerarasılık medeniyetlerin iletişimidir. Kristeva’nın ifadesiyle ise, metinlerin keşme noktasıdır (Aktulum 2007: 12). Her anlatı geleneğinde kültürlerin etkileşimi sonucu yazılmış sayısız eser vardır. Derin anlam katmanları barındıran sembolün veya mazmunun işlenmesi, başka metinlere göndermelerin bulunması, metne hem teknik hem de anlatım işlevi olarak güç katar. Bu durum, edebî metinler arasında bir geçişlilik kurarak eserlerdeki çağrışım gücünü de artırır.

Yazarlar, başka metinlerden çeşitli mazmun, sembol ve motifleri bilinçli olarak alıp kullanabilir. (Ecevit 2008: 75). Ama bu durum bilinçsizce de olabilir. “Aynı gerçeklik, farklı yazarlara farklı şeyler söylediği ve söyleyebileceği gibi, gene aynı gerçeklikten aynı yazar çeşitli, birbirinden farklı algılamalara da ulaşabilir” (Özdenören 2006: 137). Metinlerarasılık, sadece yazarlar veya anlatıcılar etrafında gelişen bir üslup değildir. Bu durum, dinleyici veya okuyucuların algılarında da gerçekleşebilir.

Mukayeseli edebiyat, en basit şekliyle çeşitli edebiyatlara ait eserleri, aralarındaki ilişkiler bakımından incelemekle aklı gelir (Yetiş 2006: 540). Yazılı veya sözlü olsun edebiyat ürünlerini aralarındaki ilişkiler ekseninde incelemek “Karşılaştırmalı Edebiyatın” sınırlarını belirler. Bu inceleme, hazinenin anlaşılmasını hedefler. Mukayeseli edebiyat çalışmalarında “asıl beklenti, söz konusu araştırmacının karşılaştıracığı eserlerde o yazarların, ortak konuyu ya da motifleri ‘nasıl’ işlediklerini belirlemesidir” (Aytaç 2009: 88). Levend de kıyaslamamanın kişilikler, eserler ve edebiyatlar arasında yapılabileceğine işaret ederek, eserler arasında “düşünce, tür, konu, motif ve tip bakımından karşılaştırma olabileceğini ifade eder. (Levend 1998: 44-45).

1. Tenbâkû’nun Tarifi, Kullanımı ve Metinlerde İşlenişi

Tütün, varlık aleminin görünen nesnelerinden birisidir. Kelimenin ilk ve temel anlamı, dumandır. Daha sonra bu lafız, toplumun bütününe algılayışında anlam değişmesine uğrar ve bugünkü anlamını kazanır (Saraç 2007: 107). Bugün içilen sigaranın hammaddesi olan tütün, Fars diline, “tobacco” kelimesi şeklinde girmekle birlikte Farsça ses olaylarıyla “tenbâkû” olarak adlandırılmıştır.¹

Tenbâkû sözlükte “tömbeki, nargile ile içilen tütün” (Devellioğlu 2010: 1255), “nargile tütünü” (Kanar 2010: 794), “nargile ile içilen tütün nevi” (Şemsettin Sami 1996: 442) şeklinde belirtilir. Ayrıca “Şiraz tütünü, su ile içilen tütün” (Redhouse 2006: 597) şeklinde de anlamlandırılmıştır. Onay da tütünü tanımlarken Vehbî’den aktarımla “Hem dahi lülede maruf vech üze istimali şayi olan tütünün ismi Fâriside tenbâkû, Arapçada tabakadır” der (Onay 2004: 484).

Osmanlı sahası edebî metinlerde de yer bulan tütünün, Osmanlı üzerinden İran'a geçtiği bilinmektedir. (Seyyid Ali 1376: 45). Bu konuda yapılan çalışmada, tütünün edebî metinlerde yansımaları da işlenmiştir. (1376: 46-52)

Divan Edebiyatında tütün, çeşitli nazım şekillerinde beyit veya mısralarda, “tenbâkû”, “duhân” “nargile”, veya “tömbeki” olarak kullanılmıştır. Bu dizelerde tenbâkûnun, imge ve mazmun (Onay 2004: 484-487), (Levend 1984: 343) olarak özelde bireyin ruhsal halini anlattığı görülür. Tütünün divan edebiyatında kullanılışı ekseninde yapılmış bir diğer çalışmada ise tütün ve tömbeki hakkında kavramsal tarifi yanısıra şiirlerde tütünün kullanımı hakkında incelemeler bulunmaktadır. (Yorulmaz 2007: 323-332)

2. Eserlerin Kısa Tanımları ve Karşılaştırmaları

2.1.Sâib'in Tenbâkû-nâmesi

Sebk-i Hindî'nin önemli şahsiyetlerinden Sâib'in mensur olarak kaleme aldığı bir mektuptur. Bu mektup, İranlı akademisyenlerce de tanıtılmış (Dırahşan 1367: 276-282) ve içeriği hakkında kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Eserin farklı nüshalarının varlığı hakkında (Dırahşan, 1367: 276-282) bilgiler mevcuttur. Türkiye'de çeşitli mecmualarda bu mektuba rastlanabilir. Fakat Fasîh'in eseri ile birlikte, ne zaman ve nerede basıldığı bilgisi bulunmayan bir matbaa baskısı vardır.

Nüsha, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonunda “Tenbâgunâme” adıyla 0123552 demirbaş ve 13797/SÖ arşiv numarasına kayıtlıdır. “Tenbaku-nâme” başlığı ile verilen 11 sayfalık basılı metnin 2 ve 6. Sayfaları arasında Sâib'in mektubu bulunur. Sayfa 7 ile 11 arasında da Fasîh'in eseri vardır. Fasîh'in eseri verilirken kullanılan başlık “*Tenbâkû-nâme-i Fasîh-i Mevlevî Der-Mukâbele-i Şâ'ib*” şeklindedir.

Sâib'in Türkiye'de bulunan bu mektubu ile İranlı akademisyenlerin esas alıp çalıştıkları metin neredeyse aynıdır. Küçük kelime farklılıkları görülür. Ama bu durum anlamı bozucu bir özellik taşımaz.

2.2.Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi

Fasîh Ahmed'in mensur olarak kaleme aldığı eser, tütünün şaraba tercih edilmesini konu edinir. Eserin yazma nüshaları ile ilgili olarak Mustafa Çıpan'ın (2003: 36) verdiği bilgilerin yanısıra, tarafımızdan yapılan çalışmada (2014) yeni bulgular üzerinde durulmuştur. Tenbâkû-nâme'nin dördü yazma biri de basma nüshası görülerek yapılan çevriyazıda, eserin bir makale olduğu görüşüne yer verilmiştir. (2014: 151) Çıpan, 5 yazmayı tanıtmıştır, ama belirtilen bir yazma, kütüphane kayıtlarında yoktur. Bu durumda söz konusu makalenin bilinen 4 yazma nüshasının varlığı net bir bilgi olarak görülmektedir. Makalenin çevriyazı olarak yayınlanmasından sonra Fasîh'in “Kalem Risalesi” üzerinde de yaptığımız okumalarda, bir yazmanın der-kenârında Kalem Risalesi ile birlikte, “ve kitâbeş Tenbâkû” başlığı ile makalenin bir diğer yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu yazma kaynakçada Ü3 olarak tanıtılmıştır.

2.3. Eserlerin Karşılaştırmaları

Bu kısımda eserlerin şekil benzerlikleri, takip ettikleri metot ve diğer manzum metin iktibasları kısaca açıklanacaktır.

2.3. a. Eserin Başı

Her iki eser aynı beyitle başlar. Beyit, Sâib'e aittir. Sâib divanında bulunmayan bu kullanım, tamamıyla onun mektubuna özgüdür. İran'da konu üzerinde yapılan tüm

çalışmalarda bu beyit ve sonrasında gelen bir paragrafa atıfta bulunmaktadır. (Pürdavud 1331: 210-211, Dırahşan 1367: 276-282 Revendî, 1354: 217, Tahmasibî, 1384: 167-184)

بستم لب پیاله ز آب شراب تلخ کردم به دود تلخ قناعت ز آب تلخ

Mef'ülü Fā'ilātü Mefā'ilü Fā'ilün

Bestem leb-i piyāle zi-ḥarf-i şarāb-ı telḥ

Kerdem be-dūd-ı telḥ ḳanā'at zi-āb-ı telḥ (s.2 ve s.6)²

İran'da yapılan kitap ve makale çalışmalarında metinde beytin ilk kelimesi "bestem < بستم >" yerine "şustem < شستم >" şeklinde geçmektedir. (Dırahşan, s. 278, Tahmasibî s. 179, Rāvendî s. 217, Pürdāvūd, s. 210). Fasîh'in el yazısı olan metinler dâhil elimizdeki tüm nüshalarda da kullanım < بستم > şeklindedir. Esas aldığımız matbu nüshada her iki eserin başlangıcı aynıdır.

2.3. b. Eserlerin Sonu

Sâib'in eserinin sonunda, Hafız'dan (Divan, s. 668) alıntılanan bir mısra bulunmaktadır:

دلم روده لولوو شست شورانگیز

Mefā'ilün Fe'ilātün Mefā'ilün Fe'ilün

Dilem rübūde-i lūlū-veşist şūr-engîz (s. 6)

Elimizde Sâib'in eserini de barındıran matbu nüshada, dizeden hemen sonra "şānî, Hâfîz" ifadesi ile birlikte Hafız'a ait beytin ikinci dizesi eklenmiştir:

دروغ وعده و قتال وضع و رنگ آمیز

Dürûğ-va 'de vü ḳattāl-vaz' u reng-āmîz

Mısra Fasîh'in eserinde de iktibas olarak kullanılmıştır. Ama metnin bağlamına göre "kavlince" ibaresi ile mensur cümlede bulunur.³

İkinci mısra, Fasîh'in N nüshası olarak adlandırdığımız müellif hattında da görülmektedir. Diğer nüshalarda böyle bir kullanım yoktur.

Fasîh'in eserinin sonu Sâib'e göre farklı olup şöyledir:

Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün

Duḥān kim meclise bir ālet-i luṭf u nevāzişdür

Faşiḥā bā'is-i germ-ül fetî-i ehl-i dānişdür

Egerçi mübtelâ-yı âteş-i pür-süz ü firḳatdur

Velî hem-demlûk eyler bā'is-i teskin-i sūzişdür

2.3. c. Sâib'in eserindeki Manzumeler ve İktibaslar

Sâib'in mektubunda kaleme aldığı ve ilk başlangıç cümlesini oluşturan manzume dışında üç alıntı nazm bir de alıntı mensur cümle bulunmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi Sâib'in mektubun sonunda Hâfîz'dan alıntılacağı dize dışında Sadî'den ve Mevlâna'dan iktibas ettiği kullanımlar söz konusudur.

2.3.c.1. Sâdî'den alıntılanan mensur bir kullanım vardır. Gülistan (1389: 23) dibacesinde geçen iktibas, Sâib tarafından tenbâkû duman/tenbâkû; çekilirken ve her bir nefes alıp verilirken hayatın devam ettiriciliğine teşbih edilmiştir.

هر نفسی که فرو می رود مملّ حیاتست و چون بر می آید مفرّح ذات

Her nefesi ki mî-reved mümidd-i ḥayātest ve çün ber-mi-āyed müfferriḥ-i zāt

2.3.c.2. Aşağıdaki beyit Mevlana'nın (1387: 1316) bir rubaisinin 3 ve 4. dizeleridir.

لیکن جو فرو شود کسی را خورشید در پیش تمد بجای خورشید چراغ

Ahreb

Lākin çü fūru şevēd kesī-rā hūrşīd
Der-pīş nehēd be-cāy-ı hūrşīd çerāğ

Beyit metinde (Nazm) başlığı ile verilmiştir. Mevlana divanında « لیکن » olarak geçen dizenin ilk kelimesi yerine « اری » ile başlayan beyitte, tenbâkû çırağa benzetilmiştir.

2.3.c.3. “mışra” başlığı ile verilen bir dizenin kime ait olduğu konusunda kesin bir yargı yoktur. Dize, tütün dumanının, yükselme özelliğine atfen, bütün dünyanın üzerinde koştan bir yükseklik olduğu anlam örüntülerini taşır:

بلندی که در افطار عالم دویده

Bülendī ki der-aqtār-ı ‘ālem devīde

2.3. d. Fasîh'in eserindeki Manzumeler ve İktibaslar

Yukarıda geçtiği üzere, Sâib'in mektubunun başındaki manzum kısım Fasîh tarafından aynen alıntılanmıştır. Mektuptaki Hafız'a ait son dize veya beyit de iktibas edilmiştir. Bunlar dışında metinde Farsça ve Türkçe beş adet manzume bulunur. İkiisi Türkçe, biri de Farsça üç manzume Fasîh'e aittir. Diğer ikisinden biri ise Şeyhülislam Bahayî'ye aittir.

Sâib'den alıntılanan ilk beyit ile Sâib'in Hâfız'dan iktibası olan son dize(ler) dışında Sâib'de geçen diğer iktibas veya manzumelerin, ne Farsçası ne Türkçeye aktarılmış ne de anlam olarak çağrışımı Fasîh'in eserinde yoktur.

2.3. d. 1. Fasîh'e ait Farsça Manzume:

كلوا گذاشیم که دارد جفای خار از باغ عیش سنبل و ریاحین گرفته ام

Mef' ūlū Fā' ilātū Mefā' ilū Fā' ilūn
Gül-rā gūzāştīm ki dāred cefā-yı hār
Ez-bāğ-ı 'ayş sūnbūl ū reyḥān girifte 'īm

2.3. d. 2. Türkçe manzumelerden aşağıdaki beytin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Fe' ilātūn Fe' ilātūn Fe' ilātūn Fe' ilūn
Lūlenūñ lūṭṭūñ olur mı mecāl inkāre
Böyle bir vāsīta yok būs-ı leb-i dildāre

2.3. d. 3. Aşağıdaki dize, Fasîh'e aittir.

Fā' ilātūn Fā' ilātūn Fā' ilātūn Fā' ilūn
Būlbūl eyler ādemi mānend-i gonçe bir kadeḥ

2.3. d. 1. 4 Aşağıdaki beyit Şeyhülislam Bahayî Efendinin bir rubaisinin 3 ve 4. dizeleridir.

Ahreb

Āh itmege bir bahānedür yohsa ele
Alur mu idūm duḥānı ey sākī ben (Tolasa 1979: 236)

2.3.d.1.5 Aşağıdaki beyit de tüm nüshalarda belirtildiği üzere Fasîh'e aittir. Onay tarafından hazırlanan çalışmada (2004: s. 486) da bulunan dizeler, küçük bir farkla görülür. (İçli 2014:156)

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Duḥān kim meclise bir âlet-i luṭf u nevâzişdür
Faṣîḥā bā'is-i germ-ülfet-i ehl-i dānişdür
Egerçi mübtelâ-yı âteş-i pür-sûz ü firḳatdür
Velî hem-demlûk eyler bā'is-i teskîn-i sūzişdür

2.3. e. İki Eserin Tür Olarak Değerlendirilmesi, Yazılış Amacı ve Anlatım Şekli

Sâib'in eseri bir **mektup**, Fasîh'inki ise bir **makaledir**. Fasîh, Sâib'in eserini görmüş ve ondan etkilenmiştir. Eserin giriş bölümünde, eseri gördüğünü, onun tenbâkû hakkındaki düşüncelerine de sadık kalarak, tenbâkûnun özelliklerini birer birer açıklamak için böyle bir eseri yazdığını belirtir. İfadelerden anlaşıldığına göre Fasîh'in bir tütün kullanıcısı olduğu da söylenebilir.

Sâib'in eserini yazma sebebi Fasîh'ten çok farklıdır. O şarabı bırakmış, tenbâkû kullanmaya başlamıştır. Bunu da arkadaşlarına yazdığı bu mektubuyla bildirmiştir. Elimizdeki matbu metinde asıl metne başlamadan önce gelen tanıtıcı mahiyetteki bilgi şöyledir:

"Evren-nişin-i kalem u suḥandānî Mevlānā Meḥemmed Şā'ib İspāhānî Mekke-i Mükerrerede levş-i bade-tenbâkû-yı hoş-būyla ülfet-gūzîn olduğda yārān-ı 'Aceme irsāl eylediği mektūb-ı nev-peydā-ṭarz u üşlūbıdır. Raḥmetullāh" (s.2)

Mektupta Sâib, kendisinin şarabı bıraktığını şöyle belirtmektedir:

"Yaratılış silsilesinin tutukunu ve dünya meydanının karabahtlısı (olan ben), kadeh devletinin boyunduruğundan ve devamlı içme arzusundan kendimi kurtarıp, içki meclislerinden elimi eteğimi çekip, içki kadehini de unutkanlık burcunda asılı bırakıp, tömbeki mensuplarının arasında katılmışım. Kadehin gözünü/içini, unutkanlık ayıbyla doldurup nargilenin homurtulu sesine kanaat etmişim." (s.2-3)

Fasîh, eserinin giriş bölümünde tütünün sıfatlarını birer birer açıklayacağını, bu işlemi yaparken takip edeceği anlatım yolunu açıklar. Buna göre; Fasîh, ünlü bir ressam olan Manî gibi resim çizmesine bir ifade ile en iyi tezhipleri yapan bir bezekçi edasıyla sanatkârane bir tarz ve farklı desenleri/nakışları aynı kumaşta işleyen bir nakkaş üslubu ile doğru ve tutarlı bir şekilde duygularını açıkladığını belirtir. Bu bölümün sonunda tütünü her durumda şaraba tercih ettiğini açıkça ifade eder.

Sâib giriş ifadesinden sonra tütünü övmeye başlar. Bu durum eserin sonuna kadar devam eder. Fakat Fasîh'in eserinde ise, tütün ve şarap karşılaştırılır, tenbâkûnun şaraptan eksik tarafının olmadığı açıklanır, daha sonrasında ise tütünün övülmesine devam edilir. Bu ifade yolu, iki eserin birbirinden çok farklı olduğunu en iyi şekilde göstermektedir.

Bir diğer ifade ile; Sâib'in eserinde, Fasîh'in eserinde olduğu gibi esaslı bir bâde-tenbâkû karşılaştırması yoktur. Ayrıca her iki eserde "tenbâkû" ile ilgili kullanılan sıfatlar, özellikler ve anlam örüntüleri açısından birbirinden çok farklıdır.

3. Anlam Örüntüleri Bakımından Sâib ve Fasîh'in Tenbâkû-nâme'leri

Bu kısımda, müelliflerden herbirinin tenbâkûyu nasıl işlediği ve tütünün eserlerdeki anlam örüntüleri aktarılmaya çalışılacaktır. Pek pazla benzerlik taşımayan iki eserde, benzer teşbih veya istiare unsurlarının varlığı da görülür. Anlam örüntüleri verilirken metinlerin günümüz Türkçesine aktarımı,⁴ tütün ile ne tür anlam ilişkilerinin kurulduğu ve çağrışım değerleri hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

17. yüzyılda tenbâkû/tütün, nargile ile içildiğinden edebi metinlerde hep bu bağlamda değerlendirilmiştir. Tütün, nargile, nargilenin şekli, su, ateş, suya ve tütüne katılan koku verici maddeler ve duman gibi öğeler, metindeki anlam örüntülerini sağlamaya yardımcı bağlamlar kurar. Çalışmamız, her iki “Tenbâku-nâme” de tütünün ne tür anlam ilişkileri ile kullanıldığını kısa açıklamalarla aktarmaktan ibarettir. Metinde geçen her edebi sanatın adı, sayısı, kullanımı gibi bilgiler ise çalışmanın amacı dışındadır.

Fasîh’in eserindeki “tenbâkû” metaforları/mecazlarının bir kısmı, müellif tarafından şarap ile birlikte verildiğinden tarafımızdan da benzetme durumları, her iki nesnenin karşılaştırması şeklinde sunulacaktır.

3.1. Sâib’e Göre Tenbâkû

Toprak’tan Doğan Güneş: Sâib tütünü, bitkilerin güneşi olarak tasvir eder. Tütün, kuruduktan sonra aldığı kızıl renk yönüyle güneşe benzetilmiştir. (s.3)

Altın Bitki: Tütün, kızıl sarı rengi yönüyle altına benzetilir. (s.3)

Arkadaşlık: Nargiledeki tütünün yanmışlığı, gönlü yanık fakat vefalı sıcak bir dosta teşbih edilmiştir. (s.6) Tütün’ün pençesi, tekellüfsüz, hoş geldin demeksizin herkesin içinde kök salmış ve muhabbet tohumları ekmiştir. (s.3) Sâib’e göre yanan tütün, hakkını arayan davacının ateş dilli bir dilekçesidir. (s.4) O bu yanıcı dilekçe ile hakkını savunmaktadır.

Tenbâkû, içki içenlerle arkadaş olduğu gibi, dervişlerle de dosttur. (s.4) Nargile, gösterişsiz hakiki bir arkadaş benzetilmiştir. Nargile, senli benli, kendini olduğu gibi ifade eden bir arkadaştır. (s.6) İçi ve dışı görünen nargile, suyun, ateşin, külün ve sesin tüm hareketleri ile tam anlamıyla şeffaftır. O içinde ne varsa dışarıya yansıtır. (s.6)

Nargile öyle bir nesnedir ki zorunluluk ve mecburiyet hissetmeden herkesle samimice kaynaşır. (s.6) Nargilede alınan her nefese suyun ve ateşin bir karşı koyması, kabullenmemesi gibi bir durum yoktur. Kim ondan bir nefes alırsa alsın o herkese aynı davranır ve aynı sesi ile sıcaklığı verir.

Tenbâkû, kararlı bir şahsiyete benzetilir. (s.6) Ne tür derdi olsa bile kim ondan bir nefes almak isterse bile edeb dairesinden uzaklaşmaz. Hem onların derdi ile hemhal olur hem de fazla bağışmaya sebebiyet vermez.

Nargile, ne kadar çok yanarsa yansın şikayet etmez. Her bir nefes alış verişinde onu içenler, ne kadar da yüreklerindeki acıyı ve şikayeti ona yansıtırlarsa bile nargile hiçbir şekilde şikayetin soğuk sözünü solumaz. (s.6) Dumanı hep sıcak yürek yangınıdır ve bu halinden şikayetçi de değildir.

Halvet ve Yalnızlık Arkadaş: Nargile, söz söyleyen bir suskundur. (s.5) Nargile, ayıpları açıklamaz, aksine gizler. o şenlik meclislerinde şarap ile açıklanan tüm gizli ayıpları söyleyenlerin ağızlarının mührüdür. (s.4) Tütün, yalnızlık halvetlerinin mumudur. Halvetin yalnızlığında tek dost, tütünün ışığıdır. (s.5) Nargilede yanan tütün, yalnızlıkta kişinin arkadaş olduğu gibi, topluluk içinde de kişi ile hemhal olan özel dostudur. (s.5) Kişi bazen bir topluluk içinde de kendisi ile başbaşa kalmak ister. Nargile böyle bir dostluğu sağlar. Bu dostluk, onu içenin terennümlerine tercüman olmak ile sağlanır. Duman, gizli zikrin bir görüntüsü olarak da tarif edilir. (s.6) Nargile dumanı, yürekleri yanmış suskunların sessiz sesidir. Çıkan duman orada bir sesin olduğunu işaret eder. Bu durum, ateş olmayan yerden duman çıkmaz ile açıklandığında daha net ve açık bir anlam kazanır. Ama bu ses, sessiz bir konuşmacıdır. O da ses vermeden sessizlerin tercümanı olmaktadır. Bu sessizlik de duman ile eşdeğer olarak görülür.

Saç: Tenbâkû, sevgilinin saçına da teşbih edilmiştir. Bir tomar kurutulmuş tütün bitkisi, sevgilinin saçına teşbih edilmiş olup, kokusu da anbere benzetilmiştir. Ayrıca bu saç bir ipe ve zincire benzetilerek, sevgilinin kölesi ve esiri olarak Sâib'in boynundadır. (s.3). Tütün hem kemend hem de duman olarak boğaza tesir etmektedir. (s.5) Nargile dumanı, kemende benzetilmiş olup, güzellerin saçından daha etkin ve fazla olarak boğaza dolandır. Tenbâkûnun dumanı, sümbüle de benzetilir. Bu saçın dumanı/sümbülü, mecliste kanat çırpır. (s.5).

Nefes/Can: Alıp verilen her nefesteki duman, hayatın devam ettiricisi olan soluk ile eşdeğer görülmüştür. Sâib, tütünün dumanının içe çekilmesini soluk almaya benzetmiş ve onun hayat verici özellik taşıdığını ifade etmiştir. (s.3).Hz. İsa'nın can veren soluğu/nefesi, himmetini gücünü ve kaynağını, tütünün soluğundan almaktadır. (s.5) Tütün dumanı ve içe çekilmesi, alınan nefes ile saba rüzgarı arasında da bir bağ kurulduğu görülür. (s.5) Buna göre, nargile dumanı ve havası, bir saba rüzgârı gibidir ve tüm alemleri kaplayan tatlı bir soluktur. Bu rüzgâr kişiye mutluluk verir.

Kuş: Nargilenin el ile tutulan marpuç kısmı, Sâib'e göre herkes ile tanışık olup elde, evde beslenmiştir. Bu yönüyle herkesle dostluk kurabilen bir muhabbet kuşu anlamı oluşturulur. (s.3). Tenbâkû, şekli ve renkleriyle, farklı iplerle örülmesi ve süslenmesiyle Cennet tavusuna da benzetilmiştir. (s.4). Güzeli söz söyleyen bir kekliktir. (s.5) Nargile dumanı, bir saadet kuşuna da benzetilir. (s.5) Dumanın baş üstüne kadar yükselmesi ile teşbih unsuru sağlanır. Baş üstünde kümelenen duman bir kuş gibidir. Bu kuş, insanların başına mutluluk gölgesi salmıştır.

Semender: Sâib, nargilenin lülesini, başına ateşten külah takmış bir semendere benzetmektedir. (s.4).

Bülbül: Nargilenin çıkardığı homurtu, Sâib tarafından Bülbül sesine benzetilmiştir. Bu ses yaz kış tüm mevsimlerde vardır. Herhangi bir vakitle sınırlı değildir. Her bir nefes alıp verildiğinde bülbülün gül gibi kızarmış tütüne nağmeler okuduğu anlam ilişkisi görülür. (s.3). Nargilenin tamamı da bir bülbül şekli gibi düşünülmüş olup, lüle de onun gagasıdır. Bu gaga, gonca gül gibidir. (s.4).

Kelebek: Nargilenin lülesi, kanatlarına ateşten mektup bağlamış bir kelebeğe de benzetilmektedir. (s.4).

Mecnûn: Nargilenin marpuçu Sâib gözünde, Leylâ'nın saçına takılmış, kapılmış sevdalı Mecnun'u imler. Aynı Mecnun, içi boş olarak Leylâ'nın özünü yansıtmaktadır. Nargileden çıkan ses de, Mecnûn sayesinde duyulur. (s.4).

Ayna: Nargilenin cam bölümü ve içindeki su, aynaya benzetilir. (s.4). Bu ayna körleri konuşma öğretir. Çıkan homurtu papağanın sesine benzetilir. Ama bu defa öğretici olan papağandır ve görmeyenlere konuşma talimi yaptırır. Çıkan homurtu, gözle görülmez, duyulur. Böylece orada bir nargile olduğu ve birilerinin dumanı çektiği anlaşılır. Görmeyenler de bu mekânı ve durumunu tanırlar.

Gül: Nargile, bülbül sesi çıkaran bir Gül'e benzetilir. Lülenin üzerinde kızarmış ateş rengi yönüyle güle benzer, bu ateşin varlığı sonucu, içe çekilen duman sudan geçer ve bülbül gibi ses çıkarır. (s.4). Nargilede yanan tütünün bağı, güle benzetilir. O da gül gibi bağını açmıştır. (s.6) Fakat aradaki fark, bu gül goncasını ona nefes verenler açmaktadır. Gül ise hayasızlık edip kendi göğsünü kendisi açmaktadır. Bu durumda tenbâkû, gül ile farklı bir benzeşim ile sunulmaktadır.

Bayrak: Tütünün yükselen dumanı dünya üzerinde dalgalanır. Çıktığı yükseklik de onun yüksekliğinin bir işaretidir. Sâib bu ifade ile tütünün yüceliğini belirtmektedir. (s.4)

Tenbâkûnun ateş ve dumanı, Dahhak'a baş kaldıran Kave (demirci, isyancı)'nin bayrağıdır. Yani Kaviyânîlerin bağırağı onun dumanından havasından dolayı dalgalanır. (s.5) Nargile dumanı, savaş kazanmışlığın ve ocak tütme ile eşdeğer bir durumu tarif eder. (s.5) Her bir duman, savaş kazanmışlığın eğlencesi ve göstergesidir. Dumanın tütmesi ile bayrağın dalgalanması arasında bir bağ kurulmuştur.

Saltanat: Süleyman'ın emir yüzüğü de emir verme yetkisini, tenbâkûdan alır. (s.5)

Pusula: Yanan tütün, yön gösterici bir pusuladır. Ateşe tapanların kiblesini gösterir. (s.4)

Eğlence: Tenbâkû, Sâib'e göre yoksunların, garip gurebanın eğlence yaprağıdır. Eğlencelerde sallayabileceği değerli mendilleri yoktur ama, tütün yaprakları vardır. (s.4) Nargile meclis kurmakta da meşhurdur. O ışığıyla meclise şevk ve eğlence vererek içkinin başında kadeh kırmıştır. (s.5)

Meşale: Tenbâkû, bir meşaledir. Bu meşale, tütünün kendi yüzünün yakılması sonucu oluşmuştur. O kızarmış tütün, bir kıvılcım gibidir. Böylece tüm nargile, meclisi sekvlendirir. (s.4)

Ateş-Sıcaklık: Tütün ateşi zemheri soğuklarına karşı duran bir sıcaklıktır. (s.4)

Aşk: Nargilenin ağızlığı ve dolayısıyla yanarak kızaran tütün, aşk gibidir. Ki bu aşk, ufukların meşhur kızılığı gibidir. Ayrıca bu aşk, her dudaktan bir tat alarak farklı ateşler salmaktadır. (s.4)

Süt: Nargilede yanan tütün, suyun derinliklerine işleyerek, şekerin tadına doymuş bir süt gibidir. (s.4) Tütünün dumanı da onu içenlerin tüm hücrelerine sirayet eder.

Mihenik Taşı: Tütün, bir mihenik taşıdır. Bu özelliğiyle o kişilerin yapılarını, sağlamlığını ölçer. (s.4)

Sevgili: Sâib tenbâkûyu, sevinç gözlerine sürme çeken bir sevgiliye benzetmektedir. (s.4) Tütünün dumanı, güzel gözlü sevgililerin gözüne sürme çeker. (s.5) Dumanın akışı, ve ateşin varlığı, tüm bakışları kendine çeker. (s.5) Tütün, sevgilin kızaran yüzüne benzetilmiştir.

Kilit: Nargile, yüreği karanlık olanların ağzının kilididir. (s.4) Tenbâkû, sükûnetin ve acıyı sineye çekmenin simgesidir. Tütün çeken kişinin derdi o duman ile kilitlenmiştir.

Merhem: Nargile tütünün külü, insanların yarasına merhemdir. (s.5)

Felek: Dünyanın döngüsü, nargilenin hareketleri ile meşhur olmuştur. (s.5) Feleğin çarkı, nargiledeki suyun dolanmasından dolayı yönünü şaşırır. (s.5)

Bilinç: Nargilenin yücelik kulağı, herşeyi duyacak bir özelliktedir. (s.5) Tenbâkû, kişiyi uyanık tuttuğu için, kişiye duyma yeteneği kazandırır. Kişilerin duyma sınırını en üstün mertebeye çıkarır. Çünkü sessizlik ortamı sağlar.

Süngü: Nargilenin elle tutulan bölümü de bir süngüye benzetilmiş olup sevgililerin/güzellerin gamze okundan daha derin yara açtığı ifade edilmektedir. (s.5)

Ateş ve Sıcaklık: Nargilenin ateşi ve dumanı da insanların donmuş ve soluk nefeslerine de sıcaklık verir. (s.5) Tenbâkû, sıcakkanlılık tohumunu yürekler tarlasına ekmiş bir kişi olarak tasvir edilir. (s.6) Nargilenin ateş ve suyu barındırması da onun ne kadar değerli ve önemli olduğunu ayrıca göstermektedir. Tütün yanarken oluşan ateş, su ile birlikte yaşam sürer. (s.5-6) Nargile, ateş ve suyun birlikte içilmesi ile de anlam ilişkisi birlikteliği taşır. Nargilenin kendisi bir yönüyle ateşi su ile içer. (s.6) Görünürde tütünün ateş parıltılarıyla içini göstermesi gibi, aslında gönüller, kendisini açmaktadır. Nargile ile alınan her nefes,

gönüllerin dışa yansımalarıdır. Bu yansıma tütünün ateş ile parlamasıdır. (s.6) Gönüllerin açılması ve ferah olması da yine nargile ile açıklanır. Nargilenin yüreği yanıktır. (s.6) Tütünün ateşte yanması ile yürek yanıklığı arasında bir bağ kurulmuştur. Koynunda ateş taşıyan birisine teşbih edilir. Nargilede yanan tütün, utanma perdesini, kelebek kanadı gibi yakmıştır. Yüzü de ateş gibidir. Tütün, ateşte yanarak kendi utangaçlığı atar. (s.4) Kendini aleni bir şekilde tanıtır.

Arındırıcılık: Nargile suyu, tütün ateşi ve dumanıyla ısınması, yani suyun sıcaklığı yönüyle karışıklıktan, kötülüklerden arındırma özelliği ile de övülür. (s.6) Tütünün dumanı/ateşi sudan geçip arınır. Suyun arındırıcılık özelliği ve nargile arasındaki bu ilişki ile tenbâkûnun önemli bir nesne olduğu vurgulanır.

At: Nargile dumanı, ateşten kanatları olan bir ata benzetilir. (s.6) Atın süvarisi ise Süleymandır. Süleymanın rüzgara hükmetmesi gibi, kişinin nefesi de bir rüzgar olarak sıcaklık ile birlikte dumanı harekete geçirir. Sıcaklığın uçuluğu artırıcı özelliği de böylece vurgulanmış olur.

İnci: Sevgilinin inci yüzlü ve dişli oluşu da farklı anlamlar barındırmaktadır. İnci suda bulunur. Duman da suya dalıp bu inci yüzlü ile karşılaşır. Tütünü içen kişi bu duman ve inciye tutkun olur. Gönül bir inci yüzlü güzelin/dumanın tuzağına düşmüştür/kapılmıştır. (s.6) Dumanın kemende benzetilmişliği ve dumanın bir ağ gibi, avlayıcılık özelliği de vurgulanmaktadır.

3.2.Fasîh'e Göre Tenbâkû

Fasîh'e göre *Bâdede aranan esas şey renk ve tat iken tenbâkûda ateşin parlaklığı ile suyun gönlü cezbeden kokusu vardır.*(s.8)

Fasîh'e göre nargiledeki ateş, şaraptaki ateşten daha parlak ve görünürdür. Şarabın ateşi mecazî iken nargilenin ateşi gerçekliktir. Ayrıca badenin rengi ve tadı gibi nargilenin de renk ve tat yönüyle güzelliğinin yanı sıra nargilenin suyunun gönlü cezbeden bir kokusu vardır. Bu anlam örüntüsünde bir anlamda şarabın kokusunun eleştirisi bulunmaktadır.

Bâde efkâr dağıtırken Tenbâkû aklı başa getirir. (s.8)

Şarabın ve nargilenin içilme sebepleri ve işlevlerinin sunulduğu bu karşılaştırmada; şarap yerilmişken tenbâkû övülmüştür. Şarap kişinin aklını başından alırken tütün tam tersi bir istikamette aklı başa getirir. Bir diğer ifade ile bade yok edici iken tütün birleştiricidir ve toplayıcıdır.

Bâde uykunun mayası olduğu için yaşanacak zamanı, uykuda geçirtip kısaltırken tenbâkû ise uyanıklığın sermayesidir, hayatın, an be an yaşanılıp, tadına varılmasını sağlar. (s.8)

Şarap içildikten sonra kişinin kendinden geçmesi sonucu gelen uyuşukluk ve uykunun, kişinin yaşanacak vaktini aldığı yönüyle eleştirilmesi söz konusu iken, tenbâkûnun hayatın her yönüyle yaşanılıp tadına varılmasını sağlayan bir uyanıklığın sermayesi olduğu vurgulanır. Çünkü tütün/duman, kişiyi uykudan uzak tutar.

Şarap süslü, latif güzellerin (kadınların) dudağına benzemekle ayrıcalık davası güderken Tenbâkû ise sevgilinin tatlı dudaklarını öpmeye vasıta olmakla övünür. (s.8)

Şarabın rengi ve kadehin de kenarlarının şekil olarak güzellerin dudağına benzetilmesi, bundan dolayı da şarabın övülmesine karşın; Tenbâkû ağızlığıyla sevgilinin tatlı dudaklarını öpmeye bir vasıta. Aşğın maşuku ile aynı nargileden tütün içmiş olması düşünüldüğünde, sevgilinin ağzının öpüldüğü daha açık bir şekilde görünür. Bu durum bir sonraki beyit ile anlam pekiştirilerek bir daha verilir.

Sevgilinin dudağını öpmeye ondan başka vasıta yok iken lülenin lütfunu inkâra cesaret edilebilir mi? (s.8) Bu durumda lüle, sevgilinin dudağını öpmenin bir vasıtası olarak telakki edilmiştir.

Bâde her vakit bir sırdaşa ve mahremiyete muhtaç iken Tenbâkû ise her zaman mahremiyetleri defeder. (s.8)

Şarabın tek başına içilmemesi, bir devir halinde topluluk içinde tüketilmesi ve şarap içilirken başkaları ile dertleşmesine atıfta bulunularak, tenbâkûnun böyle bir mahrem arkadaşlığına ve sırdaşa gerek duymaması yönüyle övüldüğü görülür. Tütün kullanan için tek sırdaş tenbâkû olmaktadır. Fakat şarap içilirken her zaman bir sırdaş ve mahrem bulunur.

Bâde kavgâ, tartışma, bozgunculuğun ve anlamsız sözlerin çoğalmasına sebep iken Tenbâkû, dedikoduya engel olduğu gibi, sessizlik ve huzur sağlar. (s.8)

Şarabın içenler ve çevredekiler arasındaki iletişimi eleştirilir. Tenbâkû ise çevre ve bireyin kendi içindeki uyumu sebebiyle övülür. Çünkü şarap içen kişilerin bağışmaları, tartışmaları, bozgunculuk çıkarmaları ve anlamsız sözler sarf etmesi imkân dâhilindedir. Fakat tütün içmek, dedikoduya bile engeldir. Ayrıca tütün, sessizlik ve huzur sağlar. Her kes nargilesini sessizlik içinde içer. Hiçbir bağışma ve kötü söz olmaz. Etraf huzurla kaplıdır. Ayrıca kişiyi kendinden geçirip anlamsız sözler söylemesine de sebep olmaz.

Şarabın kavgacı tabiatı, işret erbabının (onu içenlerin) yüzünün utançtan kıpkırmızı olmasına neden olurken, tenbâkûnun gönlü cezbeden ıtırı, sohbet ehlinin dimağına hoş kokular salar. (s.8-9)

Şarap, tabiatı itibariyle ateşli ve kavgacıdır. O içen kişinin içini de ateşlendirir. Rengi kızgınlığın rengi olup, bu kızgınlık/kırmızı renk, utançlığın rengi olan kırmızılık ile önemli bir iletişim halindedir. Çünkü şarabı içen kişi daha sonra, yaptıklarından, söylediklerinden ve bozgunculuğundan dolayı pişmanlık duyar ve utançtan kızarır. Fakat tenbâkû, sohbet esnasında kişilerin zihinlerine, duyuş zevklerine hoş kokular salar, her bir söz kişileri cezbeden bir ıtır haline döner. Bu ıtır, tütüne karıştırılır ve tütünle birlikte içilir. Tütün bu yönüyle de şaraba tercih edilerek kullanımında fayda gözetilir.

Saf ve hilesiz şarap, dumanı olmayan dik başlı bir ateş iken Hoş kokulu Tenbâkû ise ateşi bol bir dumdandır. (s.9)

Şarabın dumansız bir ateş olduğu, enerji verdiği ve başı dik olarak yükseldiği gibi durumların onun değeri açısından sürekli gündeme getirilir. Fakat tenbâkûnun ondan geri kalır tarafı yoktur. O ateşi bol olan bir duman olarak övülür. Çünkü daha yükseklerle erişen, başı daha yücelerde olan bir nesne halini alır. Ateşi, etkisi ve enerjisi o kadar çoktur ki yükseklerde uçan bir ruh haline bür(ün)ür.

Goncaya benzeyen kadehteki şarap; bir bülbül gibi, aşk ehlini, (kişiyi) derdini beyan etmek için harekete geçiren bir ifade aracı ise tenbâkûnun ateşi ise tan yerinin kızılığına (güneşe) benzediği için sır ehlinin içindeki acıları açığa çıkarır. (s.9)

Şarap içen kişiler, dertlerini, acılarını ve arzularını arada bir engel olmadan, çekinmeden ve utanmadan sevdiklerine ifade edebilirler. Bu şarabın oluşturduğu bir etkidir. Ve aradaki perdeleri kaldırmak adına güzeldir. Fakat tenbâkûnun ateşi ise bir güneş gibidir. Bu güneş doğunca sır ehlinin içindeki tüm acılar da aydınlanır. Artık onun konuşmasına ve kendisini ifade etmesine gerek bile kalmaz. Çünkü tenbâkû bir güneş gibi onun içini aydınlatmış ve çevredekilere yansıtmıştır. Herkes de tütün içenin acısını, derdini ve arzularını tümüyle görür.

Ey saki eğer tömbeki ah etmemin bahanesi olmasaydı, onu elime alır mıydım hiç? (s.9)

Tütün, ah etmek için bir bahanedir. Yoksa o da içilmez.

Mey zevk ve safa erbabının ayağının toprağına (bir) damla (Cem Hakkı) olarak düşmeye tutkun iken Tömbeki vefa ve hakikat ehli için bin parça olur. (s.9)

Şarapta toprağın hakkı vardır. Şarabın bir damlası, toprak ve Cem hakkı için toprağa dökülür. Bu durum, şarabın toprağa olan tutkusu ile de eşdeğerdir. Fakat tenbâkû, vefa ve hakikat ehli için bin parça olur. Tütünün yandıktan sonra kül oluşuna atfen, onun hakikat ehli uğruna bin parça olarak ne kadar saygılı ve değerli bir nesne olduğu vurgulanır.

Mey, büyük küçük her insanın eli altında, sakinin güzelleri/sevgilileri gibi elden ele dolaşırken, tenbâkû ise genellikle kaşlı yüzük gibi yalnızca bir kişiye mahsustur. (s.9)

Şarabın meclislerde içilme adabındaki devredilme durumunun bir eleştirisi vardır. O herkesin eline düşen bir sevgili gibidir. Ayrıca sakinin taktığı yüzükler gibidir. Fakat tenbâkû, kaşlı bir yüzük gibi, sadece bir kişiye mahsustur. Nargilenin kişilere özel olarak sunulması ile şarabın aynı tasta içilmesi geleneğinin de bir karşılaştırması da söz konusudur.

Şarap renkli kadeh, gül yanaklı sevgilinin yüzünü ve rengini temsil ederken tenbâkûnun ud kokulu dumanı ise sümbül saçlı güzellerin omuza dökülen saçlarının parlaklığını ve rengini temsil eder. (s.9)

Şarabın rengi, sevgililerin gül yüzlerine teşbih edilir. Tenbâkû ise, kıvrım kıvrım olup hoş kokular salan güzellerin saçıdır. Bu saçlar, omuza kadar dökülür ve sümbül gibi kokular salar. En önemlisi ise altın renginde olan tütünün parlaklığıdır. Bu parlaklık ise tenbâkûnun en önemli özelliğidir.

Şarap, tevbekâr veya tevbe etmeyen tüm şairlerin övdüğü bir nesne iken, Tömbeki, Mevlana Sâib 'in şeref belgesine göre kusursuz ve övülmeye layık bir kavramdır/nesnedir. (s.9-10)

Şarap, ister helal ister de haram olarak telakki edilsin, birçok şairce iki yönlü olarak, yani hem olumlu hem olumsuz özellikleri ile övülür veya yerilir. Ama tenbâkû her zaman kusursuzluğuyla övülür. Henüz hiçbir şair onu olumsuz özellikleri ile tasvir etmemiştir. Bu durum Sâib gibi bir şairin Tenbâkû-nâme'sinde de görülür. O metin, tütünün şeref belgesidir.

Tenbâkû/nargile; sayısız kıvrımları ve katmanları olan güzellerin saçı gibi seçilmiş ve yücedir. Bu benzerlik, lülenin şeklinden hareketle duman içe çekilirken suyun fokurdayarak girdaplar oluşturması ile kurulur. (s.10)

Tenbâkûnun çıkardığı her nağme, bülbülün menekşe bahçesindeki arzu dolu terennümleri gibidir. (s.10)

Tenbâkû, boğumlu kamçısı ve çıkardığı ses; en güzel makamlardan biri olan muhayyer sümbüle nağmeleri ve avazı gibidir. Böylece ağza alındığında şeker kamışı gibi zevk erbabına lezzet verir. (s.10) Tenbâkûnun işlenmiş kamçısı, halkârî/telkarî gibi ince tel ile yapılmış ziynet gibidir. Şairin/Sanatçının da kelimeleri tek tek bir araya getirerek eser meydana getirmesi, telkârî ustasının çalışmasına benzer. Böylece sanatlı bir başyapıt ortaya çıkar. (s.10)

Tütün yapraklarının düzenli bir şekilde sarılarak yapılan tömbeki, gönlü yanık âşıklara şevk veren sevgilinin mektuplarının tomanı gibidir. Yine Şam ve Irak tüccarlarının elindeki hoşnutluk ve keyif veren güzel elbiselik kumaş topuna benzer. (s.10) Tenbâkûnun kırmızı-

ya çalan her yaprağı, tatlı ve güzel beyan sahibi fasih ediplerin tatlı ve lezzetli sözleri gibidir. (s.10)

Tenbâkûnun marpucu gül bahçesinin görünen en görkemli taze fidanı gibi basiret sahiplerine hoş görünür ve gönülde yer tutar. (s.10) Tenbâkû, eğlence meclisinin ateşinin sıcaklığıyla ud, amber ve miskin hoş kokularının birbirine karışmasıdır. (s.11)

Tenbâkû, yanakları ateş gibi olan bir Frenk dilberidir ki kıvrım kıvrım örme kuşağına ve günahkâr kâkülüne kâfirler ve Müslümanlar tutkundurlar. Tenbâkû, kara yağız bir Habeşî'dir ki Allah vergisi olan ağırbaşlı güzelliğine bütün erkek ve kadınlar gönüllerini kaptırarak âşık olmuşlardır. (s.10-11)

Tenbâkûnun dumanı, ilim ver irfan ehlinin sıcak ve samimi sohbetlerini sağlayan ve meclisi okşayıcı taltif edici bir lütuf aracıdır. Her ne kadar yanıklığın/âşıklığın ve ayrılık ateşinin müptelası ise de kişinin acısını dindirip ona yoldaşlık eder. (s.11)

SONUÇ

Yazı dilinde, tütün ve tütün ile ilgili nesneler veya konular, genel kanı olarak yeni kıtanın/Amerika'nın keşfinden sonra işlenmeye başlanmıştır. Öncelikle tıp konulu eserlerde görülen tütün daha sonraları edebi metinlerde de işlenmiştir. Hem İran hem de Anadolu coğrafyasında 17. Yüzyılda edebi metinlerde görülen tütün üzerinde, Sebki Hindî üslubunun önemli şairlerinden biri Anadolu/Osmanlı diğeri de İran coğrafyasında yetişen Fasîh ve Sâib'in müstakil yazıları bulunmaktadır.

Sâib'in eseri, Mekke'den İran'a arkadaşlarına gönderilmiş bir mektuptur. Muhtevasında kendisinin şarap içmeyi bıraktığı ve tenbâkû kullanmaya başladığı belirtilmektedir. Yazılma amacı bu olmakla birlikte mektupta tenbâkûnun çeşitli özellikleri de sıralanmıştır. Sâib tenbâkûnun sıfatlarını verirken çeşitli nesnelerle olan iletişimini yeni anlam örüntüleri ile sağlamıştır. Eser baştan sona, tütünün ülkü değer özellikleri ekseninde olumlu benzetmelerle süslenmiştir. Eserin hiçbir yerinde tütünün kötü veya olumsuz ya da sağlıksız olduğuna dair bir bilgi veya ima yoktur.

Fasîh'in eseri ise makale formundadır. Fasîh, üstad kabul ettiği Sâib'in eserini görmüş ve ondan etkilenmiştir. İki eser de tenbâkû övgüsü üzerine kuruludur. Aynı konuyu barındırmasına rağmen Fasîh'in eserinde baştan sona bir tütün övgüsü yoktur. Fasîh'in kendi eliyle yazdığı nüshanın başlığı ve metnin içeriğine bakıldığında makalenin muhtevasının *tenbâkûnun şaraba tercih edilmesi* olduğu görülür. Sâib'in tenbâkû çerçevesinde kurduğu anlam ilişkileri ve benzetme unsurları Fasîh'in eserinde tam anlamıyla görülmez. Kesin ve net bilinen en önemli olgu olan 'Şarap ve Tenbâkû'nun karşılaştırılması, Sâib'in eserinde hiçbir şekilde yoktur. Bir diğer ifade ile Fasîh'in eseri Şarap ve tenbâkûnun karşılaştırılması ve tütünün övgüsü iken Sâib'in eseri sadece tenbâkûnun methidir.

Her iki eserdeki manzumeler ve iktibaslara bakıldığında Fasîh'in eserinin daha zengin olduğu görülür.

Tenbâkû, her iki metinde çeşitli anlam ilişkileri ile görülür. Bunlardan en önemlisi, anasır-ı erbaanın görünümüdür. Tenbâkû, dört unsur ile çeşitli yönlerden anlam örüntüleri kurar. Dumanı içine çekilen bir öge olarak da yine her iki eserde etki-tepki açısından da çeşitli işlevlere sahip olduğu vurgulanan tenbâkû, varlık âlemindeki çeşitli nesnelerle ve kavramlarla benzerlik ilişkisi bağlamında da işlenmiştir. Bayrak, sünbül ve pusula gibi nesnelerin yanısıra, arkadaşlık, samimiyet kavramları bunlardan bazılarıdır.

Eserlerde tenbâkû, özellikle bireyselleşme, kendi olma, huzur, uyanıklık, yalnızlık, arkadaşlık, eğlence ve bilinç anlam örüntüleri içinde sembolik düzlemde temsil edilir.

Nargileyi oluşturan araç ve gereçlerin, özellikle nargilenin muhteviyatı olan tütünün, suyun, dumanın, nargileye katılan koku verici unsurların imgesel açılımlarının yapıldığı her iki eser, edebi sanatlar, sembolik düzlem ve mazmun/imge yönünden oldukça zengindir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Cilt 4. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Aktulum, Kubilay. (2007). *Metinlerarası İlişkiler*, Üçüncü Basım. Ankara : Öteki Yayınevi
- Bilecik, Fahrünnisa (2007). "Tütün Kağıdı". [yazan] Emine Gürsoy Naskali. Tütün Kitabı. (s. 599-603.) İstanbul: Kitabevi
- Coşkun, Menderes. Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara : Aydın Kitabevi
- Dirağsan, Mehdî (1376). Dü Eser-i Nev-yafte Ez-nesr-i Sâib ve Sebk-i Nesr-i U, Mecelle-i Danişgâh-ı Edebiyat u Ulum-ı İnsânî, Danişgâh-ı Tahran, Şumare 105, sh. 276-282
- Ecevit, Yıldız (2008). *Türk Romanında Postmoderist Açılımlar*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları
- Fasîh, Tenbâkûnâme, (M) Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi 1178. vr 128a-129a.*
- Fasîh, Tenbâkûnâme, (N) Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 1514. vr. 134b-135a.*
- Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü1) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi F.Y 297. vr. 23b-24b.*
- Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü2) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T.Y 5561. vr. 104b-106a.*
- Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü3) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnül Emin Mahmut Kemal Yazmaları, İbn 2833, 63b-64b*
- Hafız Şirâzî (1992). *Hafız Divanı*. [çev.] Abdalbaki Gölpınarlı. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Hafız-ı Şirâzî, (1391) *Divan-ı Kâmil ve Câmi-i Hâce-i Şirâz* (Be-guşiş-i Üstad Abbas Attarî Kirmânî,) Tahran: Neşr-i Asım
- Hafız-ı Şirâzî, (1992.) *Hafız Divanı*, (Çev. Abdalbaki Gölpınarlı), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Kanar, Mehmet (2010) *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul : Derin Yayınları
- Levend, Agah Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meftumlar*. İstanbul : Enderun Kitabevi
- Levend, Agah Sırrı (1998) *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı. Ankara : Türk Tarih Kurumu
- Mevlana Celaleddin Rumî (1387), *Külliyat-ı Divan-ı Şems (Divan-ı Kebir)*, (Tashih: Bediüzzaman Firuzanfer), Tahran: İntişarat-ı Mihrdâd
- Muhammed Sâib . *Tenbagunâme*. 13797/SÖ, Seyfettin Özege, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
- Onay, Ahmet Talat (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. [dü.] Cemal Kurnaz. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Özdenören, Rasim (2006). *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, 2. Baskı. İstanbul : İz Yayıncılık
- Pala İskender (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara : Akçağ Yayınları
- Purdavud İbrahim (1331), *Hürmüzd-nâme*, Çap-ı Evvel, Encümen-i İran-Şinâsî, Tahran.
- Redhouse, Sir James W (2006). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul : Çağrı Yayınları
- Revendî Murtaza, (1354) *Tarih-i İctimaî-yi İran*, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir

- Sâdî-î Şîrâzî, (1389) *Külliyat-ı Sâdî*, (Tashîh Bahauddin Hürremşâhî) İntişârât-ı Dostân, Tahran.
- Saraç, M.A. Yekta. Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat. İstanbul: 3F, 2007
- Seyyid Ali, Al-i Davud (1376), “Sabika-i Tenbâkû vü nikûhiş-i An Der-Edeb-i Farsî-i Îrân u Hind”, *Mecelle-i Nâme-i Parsî*, Tabistan, Şumare 5, sh. 44-52
- Steingass, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul : Çağrı Yayınları
- Şemsettin Sami (1996). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul : Çağrı Yayınları
- Şen, Mesut (2007). “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*. İstanbul : Kitabevi, s. 203-220
- Tahmasibî, Feridun, Nuryân Mehdî, İsfercânî İshak (1384); “Baz-tâb-ı Pedîde-i İtiyâd Der-Şîr-ı Sâib”, *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyat ve Ulum-ı İnsânî, Danişgâh-ı İsfahan, Tabistân*, Şumare 41, sh. 167-184
- Ünal, Metin (2007). “Tütün’ün Dört Yüz Yılı”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, (s. 17-33). İstanbul : Kitabevi
- Yetiş, Kazım (2006). *Belağatten Retoriğe*, İstanbul : Kitabevi Yayınları
- Yılmaz, Fehmi (2012). “Tütün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 42*, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı, s. 1-4.
- Yorulmaz, Hüseyin (2007). “Divan Şiirinde Tütün ya da Tömbeki”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı* s. 323-332, İstanbul: Kitabevi

¹ Tenbâkû kelimesinin tarihsel seyri ve analizi için bkz. Ahmet İçli (2014), “Fasîh’in Tenbâkû-nâmesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C.7 S. 31, s. 149-157; Mesut Şen, (2007). “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, İstanbul : Kitabevi, s. 203-220; Hüseyin Yorulmaz, (2007). “Divan Şiirinde Tütün ya da Tömbeki”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, İstanbul : Kitabevi, s. 323-332.

² Metinde parantez içinde belirtilen sayfa numaraları, tıpkıbasımdaki sayfa numaralarına tekabül etmektedir.

³ Tarafımızdan çevriyazısı verilen metinde geçen ikinci dizede yapılan okuma hatası, bu makalede düzeltilmiştir. Bkz. S. 155

⁴ İfadeler tarafımızdan Türkçeye aktarılmıştır. Her iki eserde görülen benzetme öğeleri için, eserlerin birlikte görüldüğü matbaada basılı metinler esas alınmıştır. Saib’den Yapılan alıntılar adı geçen yayının ilk 2-6. sayfalarında Fasîh’ten yapılan alıntılar ise 7-11. Sayfalarda geçmektedir. Ekte tıpkıbasım olarak vereceğimiz bu metinler ile amaç, her iki eseri de aynı yerde ve aynı yazı ile görebilmektir. Fasîh’in makalesi üzerinde tarafımızdan çevriyazıya aktarma ve kısa tanıtım yazısı ile birlikte bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma dördü yazma biri de basma olan beş nüsha eksenli bir okumadır. Günümüz Türkçesi ile verilen Fasîh’in tenbâkû-nâmesinde söz konusu makalemizden yararlanılmıştır. Bkz. Ahmet İçli (2014) “Fasîh’in Tenbâkû-nâmesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C.7 S. 31, s. 149-157.

71

نمونه او صبحگاه اولی غلغلہ مبین سوز و رزون اهل راز و رمای آه ایسمه بر باد
 یوسف الیوم ایدم و جانای ساقی بن قتی کسوت جرمه ده فت و
 خاکبای ارباب و ذوق و صفا ایستد تنباکو هزار باره برای اهل حقیقت
 و فادای قی اگر چه مثال شادمان میجو انجسته بیجا پیرایه ایادی و کن بر خرم
 بالادریه اما تنباکو اکثر با نماند زمین نقش کرد مخصوص دست کرد
 اگر جام زمین شراب مائل زلف مروی کف دراز ایستد و دود و عود و الو و تنباکو
 همه بخت و باب کسوی خوش بسند و پذیرای مدح شعری تاب و غیر قیاس
 تنباکو سر فیاض مدح تزیینات مولانا صابیده لوله بر غلغلہ تنباکو بریا با دیر
 بر آند هزار سنبل صند و آنه خم نخم کسود و سر بر آورد در و برین زینت بنفشه
 زار و کوه بر و دانه هزار نفوس مع نواز ایله رنگ و درانی کرکس تنباکو اولک سینه
 مانند نصب سدی حلا و بخش ارباب مذاق میخورد و هزاره خلکای بی نفوذ
 مصنوعات منبشان برین آتار کبی موجب ایستد و انوار قدره و سینه
 تنباکو مثال عید طومار مانند جانای ساقی افزای غنای و سوسنه ایستد و با بر
 خوشتر شش نعل و خمر قدره کافا بکرفت دست و خجلیات م و عرقه و هزار
 سر خلونی کس کربن ارباب فصاحتی کبی لذت و شیرین گاه و نمودار
 صورت منال سر و کلزار نظر اعتبای اولو ایضا در خوشنما و نوشیدنی و بر
 مسیحه و جستی زاد و فزونی نزد و در کف خط و لم بود و لو و شیت و نو انگیزه و در و عود
 و مثال وضع و رنگا بنهره و تونجه زینت بیجا کاکلی سبکانه کافروسی ایستد و
 و حسن نیکو خدا و او نه جرمه مردان و زنان و در بود و فریفت و عود و غیره و مثال
 کرم خست طمعه محسن برکت و سنا ایستد بر زمین طمعه و فاکم با عین کرم
 اهل و آتش دره فصیح مجمل بر آت لطف و نوازنده اگر چه میباید که آتش
 زلف در و ولی بعد ملک ایستد و کس شاد و حور و در و فصیح

Sâib'in ve Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi / Matbu Metin

1. Sâib'in Tenbâkû-nâme'si

(۳)

از شرب مدام کشیده در حلقه سلسله مویان و دایره
 ستاره سوختگان تنباکودر آمده مینای می رابطاق
 نسیان گذاشته و دیده ساغر با خال فراموشی انباشته
 از آتش بیدود می بد و نه تنباکو چشم باز نموده
 و از شهله آواز مطرب بغلغل قلیون قناعت کرده
 (نظم) اری چو فرد رود کنیرا خورشید در پیش
 نهی بجای خورشید چراغ * بی تکلف اگر مهر
 گیاهش خوانم سزااست که سر بنجیة تصرفش ریشه
 در دل خاص و عام دو انیده و بی خوش آمد اگر
 زرین گیاهش کویم رواست که شغل دلفریزش
 راه طلبان دنیا پرست را از فکر اخذ و تحصیل رهانیده
 تخم محبت دلپسندش سر سوید ارا آتش غیرت
 ساخته و زلف عنبرین دودش کمند رغبت در کردن
 جان انداخته * هر نفسی که فیرو میبود ممد حیات
 و چون بر می آید مفرح ذات * هزار دستا نیست که
 در چارموسم غمده سراست و یا مرغ دست آموز است
 که با هزار دست اشناست بخون نیست در زلف لیلی

(٤)

او بخنده بالیلبست با منجون سودانی در امیخته سمندر بست
 کلاه کوشه آتش بر سر شکسته یار روانه ایست
 نامه آتش بر بال بسته طوطی آینه روشندل نیست
 با طاموس ریاض جنان بلبلست غنچه منقار یا کایست
 با سبل کفتار زو لیده موئیست اهو چشمه را بدام
 کشیده (مصرع) بلندی که در اقطار عالم دویده آتش
 زبانیست طومار دعوی کشاده یا معنی پیچیده ایست
 در افواه افتاده قبله نمای آتش پرستان یاربک عیش
 تنگدستان استغفر الله چه میگویم آتش روئیست که
 پرده حجب را چون پروانه میسوزد و هنگامه
 گرمسار زیست که چراغ عیش از پرتو رخسار
 او میافروزد زهر سردی هوار اتریا قست و چون عشق
 بکرمی مشهور افاق از هر لب چاشنی مکیده و چون
 شیر بغور شکرها رسیده محک صحت مزاج است
 و با سرمه کش دیده اینهاج با میخوارگان هم
 مشربست و با صومعه داران هم مذهب بند زیان
 سیه درو ناست و مهردها ن عیب گویان سلسله

(۷) 2. Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi

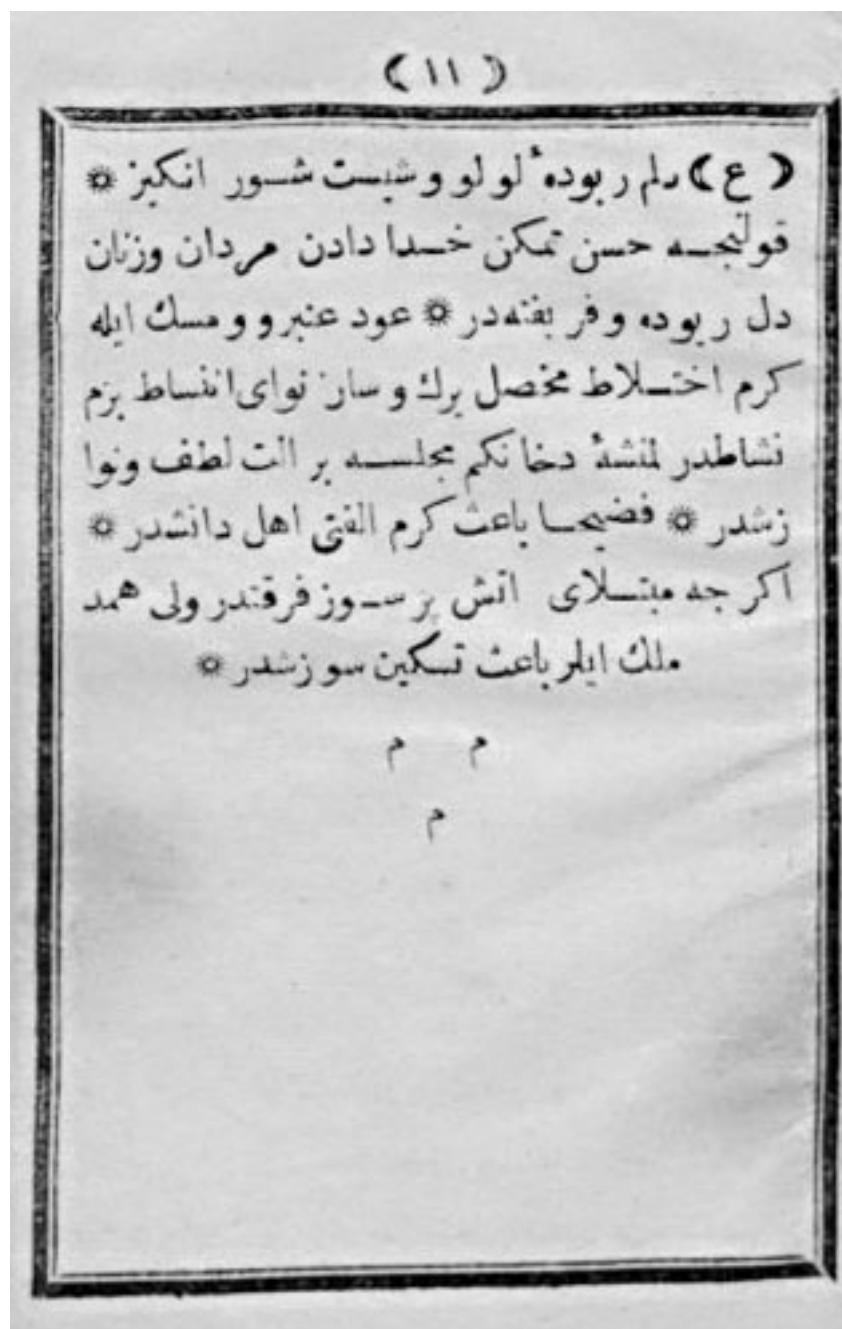
(۸)

خرد فکاره * و می معز حراس پر حصاره * هر حاله
 ترجیح و تقدیم ایلوب دید مکه * اگر بانه ده رنگ
 و روی کیفیت مظهر و مضمرا اید * بونده ده بوی
 دلجوی کریمت متحقق و مقرر در * باده بادی
 پریشانی جمعیت خاطر اید * بوسبب جمعیت
 پریشانی خواطر * باده مایه نوم اولغله تفلیل
 زمان زندگانی به بادی اولورسه * بو دخی سر مایه
 بیداری اولغله ایام عزیز المنال حیاتی متمادیدر
 * باده مشابیه لعل رنگین خوبانله دعوی امتیاز
 ایلرسه * بو دخی وساطت بوس لب شیرین محبوبانله
 ناز ایلر (بیت) اوله نك اطفنی کیم جرأت ایررانکاره
 بوبله پرواسطه بوق بوس لب دلداره * باده هر
 دمه محتاج محرم و همدم اید * بو برهمدم هر دم
 مغنی المحرمدر * باده بادی کثرت مفال بی مال
 و باعث ستیز وجدال اولدیغی حالده * بوسبب
 صمت و سکون و مانع قیل و قالدیر * خوی سبزه
 جوی شمی آب رنگ اور سرخی شرم و حجاب

(۹)

رخساره آریاب عشرت ایسه * بوی دلجوی تنباکو*
 معطر ساز دماغ اصحاب صحت در اگر می بینش
 بیدود برانش سرکش ایسه تنباکوی خوشبوی
 بردود برانشدر * اگر چه می (ع) بلبل ایلرادی مانند
 غنچه بر قدح * آریاب عشقه محرزبان نیاز در
 تنباکودخی غمونه آه صبحگاه اولغله مبین سوز
 درون اهل راز در * بیت * آه ایتمه که بن بهانه در
 بوخسه اله الوری ایدم دخانی ای ساقی بن * می کسوت
 چرخه ده فساد خاکیای آریاب ذوق و صفا ایسه
 تنباکو هزار باره برای اهل حقیقت و وفادر *
 می اگر چه مثال شاهدان بشخو انجسته بیعار
 پیرانه آبادی * و کنار مردم بالا و پسر اما تنباکو
 اکثر با ما نند نکین نقشکرده مخصوص
 دست یک کسدر اگر جام رنگین شرا مائل
 رنگ و روی کلمه ازان ایسه * دود و آلوده
 تنباکو هم رنگ و تاب کیسوی سنبیل
 بویاندر می * مدوح شعرای نائب و غیر نائب ایسه تنباکو

ÇOCUK OYUNLARININ BAZI ÖNEMLİ TARAFLARI

GAMES ARE MORE COMMON IN THE CHILDREN'S FOLKLORE

ИГРЫ В ДЕТСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Şule ALİYEVA *

Öz

Çocuk folklorunda oyunlar özellikle işleklığe sahiptir. Çocuk oyunları öz karakteristik yanları ile dikkati çeker. Bütün yaş seviyesinde ilgiye sebep olur. Bilgi, cesaret, çeviklik, vuruşkanlık çocuk oyunlarının içeriğini teşkil eder. Oyunlar eski tarihe sahiptir. Bu anlamda daha sonraları, onlar birçok metinler için birincil kaynağa çevrilir. Yazıda bütün bunlardan söz edilmektedir. Nahçıvandan toplanmış materyaller incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk folkloru, lider tip, oyunlar, çeşitleme, Nahçıvan materyalleri.

Hülasa

Uşaq folklorunda oyunlar xüsusilə işləkliyə malikdir. Uşaq oyunları öz səciyyəvi cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir, bütün yaş səviyyələrində marağa səbəb olur. Bilik, cəldlik, çeviklik, mübarizlik uşaq oyunlarının mahiyyətini təşkil edir. Oyunlar qədim tarixə malikdir. Bu mənada sonralar onlar bir çox mətnlər üçün ilkin qaynağa çevrilir. Yazıda bütün bunlardan söz açılır, Naxçıvandan toplanmış materiallar tədqiq edilir.

Açar Sözlər: Uşaq folkloru, arxetip, oyunlar, variant, Naxçıvan materialları.

Abstract

Children's games draw attention with their specific features; they cause interest in all age levels. Unity, quickness, bravery, warlike character, etc. form the essence of children's games. Games have ancient history. In this meaning they have become initial source for a number of texts. The article deals with all these issues and studies the materials collected in Nakhchivan.

Keywords: children's folklore, archetype, games, variant, materials of Nakhchivan.

Түйіндеме

Статья посвящена играм, занимающим особое место в детском фольклоре. Проводится анализ воспитательного значения детских игр для подрастающего поколения.

Ключевые слова: детский фольклор, архетип, игры, вариант, Нахчыванский материал.

* Nahçıvan Öğretmenler Enstitüsü Okutmanı. Nahçıvan/AZERBAIJAN
(Şöleqadirqızı@mail.ru)

Çocuk oyunları çocuk folklorunda önmeli yere sahiptir. Bu öncesinde çocukların yaşları, merak dairesi ile bağlanmaktadır. Aynı zamanda oyunların alanının genişliyi tüm yaşlarda olan çocukların fiziki ve akli güçlerinin ortaya çıkması için çoklu imkanlar yaradır. Bunu dikkate alan prof. Azad Nebiyev çocuk oyunlarını şartlı olarak çeviklik ve hareketle bağlı oyunlar, ayin, etiqad və mərasimlə ilgili oyunlar, gözbağlıca oyunlar gibi üç alana bölünür.

Yüksək insani duyğular üzerinde köklənən çocuk oyunlarının çox eski zamanlardan malum olduğu farklı tetqiqlerde bilinmektedir. Onlarda erken etiqad ve inamların güçlü olması, arxaik elementlerin yaşatılmasının önemi gösterilir.

Mahmud Kaşğarlı'nın "Divani- lüğəti türk" kitabında da "Müngüz-müngüz" adlı oyundan bəhs edilir. Çocuklar ırmağın kıyısında diz çökerek oturur, bacaklarının arasına yaş kum doldurur ve kuma vururlar. İçlerinden biri(ebe) müngüz-müngüz, boynuz-boynuz-der ve çocuklar ne müngüz, neyin buynuzu?- diye karşılık verirler. Soruyu soran çocuk (ebe), boynuzlu hayvanları birer-birer sayar, çocuklar da bunu dinlerler. Ebe bu arada deve, eşek gibi boynuzsuz hayvanların da ismini söyler. Çocuklardan biri bir hayvanın ya da başka bir hayvanın ismini söylerse ırmağa atılır. Şu ata sözündü da geçer: toz vuran öküzə tanrı boynuz vermez. Bu atasözü halka kötülük getirecek bir iş yapmak isteyip de yapamayan kişiyi anlatmak için kullanılır(4). Söylenilen ata sözü bahs edilen çocuk oyununun ata sözü ile aynı düşünceden kaynaklandığını gösterir. "Divani lüğət-it türk"de "Ötüş"(4, s. 383), "Yalıngü"(4, s. 654) gibi çocuk oyunlarından da bahs ediliyor. Dikkat çeke o ki, "Yalıngü"nın kızlar için oyun olduğu da gösterilmiştir. Böyle ki, lap eski zamanlardan oyunların alanları da belli imiş. Dastanda çocuk oyunlarının erkek ve kızlar için ayrılması da merak doğuran noktalardandır.

Bu konuyla ilişkisi olan araştırmalarda gösterilir ki, IX-X yüzyıllarda yaşamış Kəsrəvi, Səalabi, Əli Biruninin, XII yüzyılda Nizami Gəncevinin eserlerinde de islamıyetden önceki merasimler, oyunlar barədə geniş malumatlar vardır (5, s. 40). Malum olmuştur ki mühtelif türk halklarına mahsus olan çocuk oyunlarının kendinehas önemi mukayiseli öğrenildiğinde benzerlikler çoğu saydadır.

Çocuk oyunlarının tipologiyasından bahs eden folklorşünas Meleyke Memmedova onları adetler ilgili olan oyunlar, günlük eğlenceler, arxaik mazmunlu oyunlar, sosial-siyasi tarihin mahsulu olan oyunlar, dini düşüncelerden kaynaklanan oyunlar, çocukların nitkini, fizigini geliştirmek için yaratılan oyunlar gibi bölgülerle bölmüştür(6, s. 32-38).

Çocuk oyunlarına özellikle önem verilen Nahçıvanda farklı oyun türleri, amaçları olduğu, aynı zamanda geniş şekilde araştırılmaya laik olduğu bilinmektedir. Araştırmalarda söylendiği üzere her bir oyunun kendinehas önemi olduğu gibi bu oyunların ortak değerleri de vardır(5, s. 53).

Nahçıvanda oynanılan çocuk oyunlarını metn özelliğine göre sözlü ve sözsüz oyunlara ayırmak olur. Bazı oyunların sözlerden oluştuğu için bu oyunlarda "söz oyunu" öne çıkıyor, bu zaman ritualların aktivleşmesine sanki hiç bir ihtiyaç kalmıyor. Oyunların birinde nine kendi torunlarını etrafına toplayarak bir elini kaldırır, parmaklarını gösterir:

- Baş parmak söyledi: gelin gedek hırsızlığa
- Şəhadət parmağı söyledi: Bes pilleken?
- Orta parmak söyledi: Benden uca pilleken?
- Küçük parmak söyledi: Yox!

Yox söylediyine göre küçük parmağı cezalandırır (1, s. 413). Görüldüğü gibi, oyun çocukların zihnine, düşüncesine tesir gösterir, ahlaki verişlerini, düzgünlüğün, doğruluğun formalaşmasında önemli rolü gösterilir.

“Yedi ağaç” oyununda ise fiziki güç, çeviklik önemli şartdır. Oyunda kalıplaşmış sözler yoktur. Oyunda çocuklar yedi ağaç düzeltip bir taşın üzerine koyarlar. Sonra ağacın yanında durmak üzere bir çocuk seçilir. O. Gözlerini yumar, diğer çocuklar gizlener. Gözlerini yuman çocuk gözlerini açar, diğerlerini arar. Gizlenen oyunculardan biri ağaçları dağıtarsa oyun yeniden başlar. Ağaçları koruyan oyuncu gizlenenleri bularsa, ilk tapdığı çocuk bu sefer gözlerini yumar, diğerleri gizlenir(2, s. 341). Diğer bir oyun da hareketlerine göre “Yedi ağaç” oyununa benzer. Fark şurda ki, bu oyun tekerleme ile başlar. Çocuklar daire şeklinde durur, bir oyuncu onları göstererek söyler:

Akili, dukili
Sarı hime, hepdi koca
Mibibi koca, dani şirin
Kikili.

Hangi çocukda sayan çocuğun lafı biterse o çocuk kerara çekilir. Böylece sona kalan çocuk gözlerini yumar, diğerleri gizlenir. Bu oyunun sonrası “Yedi ağaç”daki gibidir.

Çocuk oyunlarında strukturun kendinehas hususiyetleri de dikkati celb edir. Bu anlamda oyunun oynanma prosesini üç kısma ayırmak olur: tekerleme, ritual, söz hisseler.

Bazı oyunlar bu üç bölümle biter, bazılarında ise tekerleme ve ritual olur. Bazan ise oyun ritual ve sözden ibaret olur. Tüm bunlar sözlü oyunlara has keyfiyetlerdir. Tekereleme ise çocuk oyunlarına ahengtarlık, coşğunluk yaratır. Bölümler bazan biri diğeri ile mana ilişkilerine girmez. Oyunun başlarında işlenen tekerlemelerin oyunda önemli yeri bulunmaktadır. Onların vasıtasıyla her kesin oyunda yeri bilinir. Ordubad şehrinde Keble Settar İbrahim oğlundan toplanan tekerlemede böyle söylenir:

Hop hop, hüsrü kosa,
O kimdir kesek ata.
Keseyin ortasına,
Muratın yumurtasına.
Muratın beş kardeşi,
Eline aldı taşı.
Dağ getir, ocak ala,
Su getir nehre çala,
Yala-yala çık kenara

Metnden de görüldüğü üzere kiminse devreden kenara çıkması için bu tekerleme söylenir.

Malumdur ki, “Beş taş”, “Çiling ağaç”, “Hil-top”, “Ənzəli”, “Hapan-hupan”, “Xan-vezir”, “Telbe-telbe”, “Aşık-aşık”, “Gzlenpaç” gibi çocuk oyunları farklı hususiyetlere maliktir. Bu oyunlar çocukların yaş ve cins ayrılıklarına, aynı zamanda pratik hususiyetlerine göre tesnif edilir.

“Molla, Molla bu necedi” isimle çocuk oyununda tekerleme esas şarta çevrilirse, “Suğra-muğra” oyununda durum farklıdır. “Kızlar ördekler”de ise oyun iki tarafın kalıplaşmış sözler üzerinde kurulur. Dört-beş çocuk ördek, kaz olur, bir çocuk da anne. Yan tarafdaki duran birisi de kurtur.

Anne söyler:
-Kazlar, ördekler
Kazlar-ördekler:
-Efendim, efendim
Anne:

-Gelin eve
Kazlar-ördekler:
-Evde ne var?
Anne:
Çölde kurt var
Kazlar-ördekler:
-Kut bize ne yapar?
Anne:
-Yiyecek.

-Onda geldik. Sonra annelerine taraf koşarlar. Kurt da ister ki, şunlardan birini tutsun.(3, s. 454).

Görüldüğü gibi bu oyunda çocuk öykülerinin izleri bulunmaktadır. Kurt “Şengülüm-şüngülüm” deki kurtla aynı fonksiyadadır. Oyundaki anne öyküdeki keçini, ördekler, kazlar ise Şengülüm, şüngülümü hatırlatır.

Tüm bunlar ise çocuk oyunlarının bir çoğunun formalaşması prosesinin uzun zaman önceden olduğunu gösterir

KAYNAKÇA

1. Azerbaycan folklor antolojisi. Nahçıvan folklorü. 3 ciltte, I cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2010, 512 s.
2. Azerbaycan folklor antolojisi. Nahçıvan folklorü. 3 ciltte, II cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2011, 496 s.
3. Azerbaycan folklor antolojisi. Nahçıvan folklorü. 3 ciltte, III cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2012, 560 s.
4. Kaşgarlı M. Divanü Lügat-it türk. IV c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, 886 s.
5. “Karabağ folklorü: problemler, perspektivler” mevzulu Respublika Elmi Konferansının materialları. Bakı: İlm ve Tahsil, 2012, 342 s.
6. Memmedova M. Azərbaycan ve Anadolu folklorunda oyun ve tamaşalar. Bakı: İlm ve Tahsil, 2014, 202 s.
7. Nebiyev A. Azərbaycan halk edebiyatı(derslik). I hisse. Bakı: Turan, 2002, 680 s.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN “XATIRATIM” ƏSƏRİNDƏ MİLLİ MƏSƏLƏLƏR

**THE “XATIRATIM” WORK BY MIRZA JALIL THAT POSSESSES
SPESIFIC PLACE IN THE HISTORY OF PUBLIC THOUGHT OF
AZERBAIJAN IN XX CENTURY.**

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ДЖЕЛИЛ МЕММЕДА
КУЛУЗАДЕ В ПРОИЗВЕДЕНИИ “МОИ ВОСПОМИНАНИЯ”**

Anara BUZƏRLİ*

Öz

XX. yüzyl Azərbaycan sosial düşüncə tarixində özel bir yeri olan Mirzə Cəlil’in “Hatiratım” adlı eseri daima aktüelleğini korumuştur.

Makalede, “Hatiratım” eserinde milli konuların araştırılması ön planda tutulmuştur.

Mirzə Cəlil’in ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı sanılan bu eser milli ideolojisi bakımından görkemli eserlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Milli, Hatiratım, ideoloji, yazar, gelişme.

Hülasa

XX əsr Azərbaycan ictimai fikir tarixində özünəməxsus yeri olan Mirzə Cəlilin “Xatiratım” əsəri həmişə öz aktuallığı ilə seçilmişdir.

Məqələdə “Xatiratım” əsərində Milli məsələlərin araştırılması ön plana çəkilmişdir.

Ədibin ömrünün sonlarına yaxın qələmə aldığı güman olunan bu əsər Milli ideologiyası baxımından sanballı əsərlərdən biridir.

Açar Sözlər: Milli, Xatiratım, ideologiya, Ədib, tərəqqi

Abstract

In the article the investigation of national values took the leading part in the work of “Xatiratım”. This work that is supposed to pen near to the end of the writer is one of the weighty work from the point of national ideology.

Keywords: National, Xatiratım, ideology, the man of letters(writer), progress

*Naxçıvan Özel Universitesi/ Tedris Bölümü Başkanı/ Araştırma Görevlisi.
Naxçıvan/AZERBAIJAN
(anar_abuzerov@mail.ru)

Резюме

Произведения Мирзы Джагила “Воспоминание”, которое в истории общественной мысли Азербайджана XX века имело своеобразное место, всегда воссоздавалось своей актуальности. В статье на первое место выдвинуто исследование постановки национального вопроса в “Воспоминаниях”.

Это произведение, которое по предположениям было написано в последних годах писателя, является одним из монументальных произведений по вопросу национальной идеологии.

Ключевые слова: национальный, воспоминание, идеология, писатель, прогресс.

Yaşar Qarayev yazırdı ki, Mirzə Cəlilə qədər, demək olar ki, hamı Mirzə Fətəlinin davamı idi. Mirzə Cəlil isə “davam deyildi”, başlangıç idi...

Cəlil Məmmədquluzadə böyük ədəbi məktəb yaratmış, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir cığır açmış ədibdir (3, s. 77).

Doğrudan da, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Mirzə Cəlilin ədəbi-ictimai mühitə gəlişi ilə ədəbiyyatda, yeni ruh və yeni istiqamətlər müəyyənənmişdir. XX əsrin əvvəllərində həm daxili, həm də Rusiya və Qafqaz hökumət dairələrinin təqiblərindən bir an belə yaxa qurtara bilməyən böyük ictimai xadim və söz ustası nə ədəbiyyatda, nə də ki ictimai fəaliyyətində Azərbaycan xalqının milli oyanışı, tərəqqisi və dirçəlişi, həmçinin müstəqilliyi uğrunda mübarizəni nəinki dayandırmamış, hətta öz düşüncələrinin toplusunda yaranmış bir hərəkatın öndəri kimi ətrafında dövrünün təhsilli, açıq fikirli şəxslərini birləşdirə bilmişdir (4, s. 2).

Azərbaycan ədəbiyyatına istiqalət düşüncəsi gətirən Mirzə Cəlil ilk gündən ədəbi mühitdə azərbaycançılıq ideologiyasının banisi kimi çıxış edərək Vətənin, dilin, millətin dünya tərəqqisinə qoşulub, sayılıb-seçilməsi ideyasını yaradıcılığının əsas devizi kimi qəbul etdi. Bütün bunlarla yanaşı, ədəbiyyatda tənqidi-realizmin əsasını qoymaqla Azərbaycan nəsrinin zirvəsini müəyyənləşdirdi. Böyük yazıçı və alim Mir Cəlil isə belə deyib: Biz hamımız Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”ndan çıxmışıq.

Yaradıcılığının bütün dövrlərində milli ideologiyaya üstünlük verən ədibin məşhur “Xatiratım” əsərinə də diqqət yetirəndə bu ideologiyanı daha qabarıq görmək mümkündür.

Mirzə Cəlilin bitməmiş bu əsərinin ömrünün sonlarına yaxın yazıldığı güman olunur. Belə ki, ədib burada bütün həyatını, fəaliyyət illərini deyil, yalnız “Molla Nəsrəddin”in 1-ci nömrəsinin çapdan çıxmasına qədərki dövrü əhatə edə bilmişdir. Yazıçı “Xatiratım”a “Gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm. Bu qaranlıqda ilk dəfə eşitdiyim bunlardır: Allahu Əkbər! Allahu Əkbər!”-sözləri ilə başlamışdır. Beləliklə, elə ilk cümlədən yazıçı memuarın sanki istiqamətini, mövzu və problem aləmini, hansı dövrdən, hansı şəraitdən söz açacağını hiss etdirmiş olur.

Böyük əziyyətli, mübarizə və məhrumiyyətlərlə dolu bir ömür yaşamış ədib, xarakterinin, yazıçı və vətəndaş taleyinin formalaşdığı, fəaliyyətə başladığı dövrə qayıdır, həyat və mübarizə təcrübəsi, zamanın hadisələri işığında yaşamış illəri bir daha gözü önünə gətirir, dünyagörüşü və yaddaşı işığında mühitini, əhatə olunduğu adamları, onların düşüncə və məişət tərzini, ruhi aləmini təhlil, Naxçıvan, İrəvan və Tiflisdə keçən illəri, buralardakı ədəbi və jurnalistik fəaliyyətini təsvir edir. O da səciyyəvidir ki, yazıçı əsərdə boya-başa çatdığı, dünyagörüşünün formalaşdığı, yetkinləşdiyi mühiti, aləmi, məişəti özünəməxsus şəkildə dəyərləndirir, real həyatı və tarixi faktlar, hadisələr, təfərrüatlar

vasitəsilə bu qaranlıq mühitin və zamanın bir növ obrazını yaradır, ümumiləşmiş mənzərəsini canlandırır. Əsərin çox mühüm bir hissəsini ədəbin uşaqlıq və ilk gənclik illərinin keçdiyi Naxçıvan mühitinin təsviri təşkil edir. Bu mühit ədəbin təsvirində tipikləşir, orada bütün Şərq təcəssüm olunur. Ədəbin “Xatiratım” əsərində “Gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm” mülahizəsindəki “qaranlıq” ifadəsinin aydınlaşdırılmasına yox, keçmiş “istismarçı cəmiyyətin” damğası kimi daha da tündləşməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir (2, s. 64).

Əsərin çox mühüm, spesifik cəhəti odur ki, yazıçı mühitin bütün bu həqiqətlərini konkret və əyani şəkildə təsvir edərək, onları öz yazıçı idealı işığında ümumiləşdirmişdir. Beləliklə, ədib bir növ yaradıcılığında “qaranlıq əsr”in həqiqətlərini, insan faciələrini yazıçılıq fikrinə təsir göstərən bir mənbə kimi mənalandırır. Bu mənada “Xatiratım” ədəbin həyatını öyrənməklə bərabər, həm də ədəbin estetik idealını, eləcə də bu günə qədər qaranlıq qalan bir çox məsələləri öyrənmək üçün qiymətli bir mənbədir. Ədəbin ilk hekayələri, “Şərqi-Rus” qəzetinə gəlişi, burada geniş fəaliyyəti, “Şərqi-Rus” qəzetinin nəşiri Məhəmmədəğa Şahtaxtlının taleyi barədə mülahizələri və qənaətləri əsərin əsas aparıcı istiqamətlərindəndir.

Cəlil Məmmədquluzadə ilk dəfə qəzet aləminə məhz elə Məhəmmədəğa Şahtaxtlının birbaşa səyi nəticəsində “Şərqi-Rus” qəzeti ilə gəlmişdir. O Şərqi-Rus qəzeti ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yaranmış ilk anadilli mətbuat orqanı idi. Ədib “Xatiratım” əsərində “Şərqi-Rus”u xatırlayarkən yazır: “Şərqi-Rus” qəzetinin söhbətini mən burada ondan ötrü açdım ki, bu söhbətlərin “Molla Nəsrəddin” tarixinə çox yavıq rəbtı var”; çünki yoldaşım Faiq Nəmanzadəni mən birinci dəfə “Şərqi-Rus” qəzeti idarəsində gördüm və burada da onunla üns tutdum. Bu bəbətdən “Şərqi-Rus” qəzeti mənim üçün iki bəbətdən xoş, qiymətli yadigar olur:

Birinci tərəfi budur ki, möhtərəm ədibimiz Məhəmmədəğa Şahtaxtlı məni öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına cəlb etdi.

İkinci tərəf odur ki, bu qəzetin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, onun varlığı ilə, onun yoldaşlığı ilə “Molla Nəsrəddin” məcmuəsini bina etdim” (1, s. 56).

Ədəbin xatirələrindən də göründüyü kimi, “Şərqi-Rus” qəzetində mətbuat aləminə gəlməsi, burada ətrafına dövrünün milli, vətənpərvər ziyalıları toplaması gələcəkdə böyük “Molla Nəsrəddin”nin yaradılmasına çox böyük təkan vermişdir. Təsədüfi deyil ki, “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi “Şərqi-Rus” qəzeti bağlandıqdan sonra bu qəzetin binasında nəşr olunmağa başlamışdır.

Əsrin əvvəllərində “Şərqi-Rus” qəzeti ətrafında birləşən ziyalıların vətən, millət hayqırıqları o dövrün yüksək vəzifəli məmurlarından başlamış ən kiçik təbəqəsinə qədər təzyiqlə qarşılanırdı. Kişmişov və Qaraxanov kimi ermənilərin sensor idarəsində türk şöbəsində işləməsi təbii ki, anadilli mətbuatın geniş vüsətdə nəşr olunması üçün, çox sərt, böyük bir maneə idi. Ədib “Xatiratım” əsərində yazır: “Qəzet qabaq vaxta, mən idarəyə daxil olan zaman həftədə üç dəfə çıxırdı və sensor qorxusu elə ağır idi ki, həftədə bu üç nömrəni ancaq sansordan çıxara bilərdik. Çox vaxt sansorda izn hasil etmək üçün oraya mən özüm gedərdim. O vaxt sensor idarəsində türk şöbəsində türklərdən bir şəxs yoxdu. Ancaq iki nəfər şəxs idi: biri erməni Kişmişov, o biri gene erməni Qaraxanov idi. Bununla bərabər çün hər ikisi türkcə az savadlı idi və qəzetin materialını gərək başdan axıradək hüccəliyə-hüccəliyə oxuyaraq məzmunundan xəbərdəki gecələrdə ola idilər ki, çap olunmasına izn verə idilər (1, s. 6).

“Xatiratım” əsərində diqqət çəkən məqamlardan biri də milli dilimiz və ona münasibət məsələsidir. Cəlil Məmmədquluzadə müxtəlif mədəniyyətlərin və məfkurəvi cərəyanların qovuşduğu bir zamanda bütün ziyalı nəslə örnək olaraq mühafizəkarlıq və novatorluq keyfiyyətlərinin inkişaf etdirməyin, mədəni irsə, ictimai tərəqqiyə dahiyənə yanaşmağın, Azərbaycan dilində böyük sevginin, dilin inkişafında böyük xidmətinin hamı üçün müqəddəs nümunəsini müəyyənləşdirmişdir. Yaradıcılığı boyu dilin inkişafı ilə kifayətlənməyən Mirzə Cəlil əlifbanın tərəqqisi və yeniləşməsi ideyasının da öndəri kimi çıxış edirdi (4, s. 3).

Mirzə Cəlil daim ziyalı vətəndaş mövqeyindən çıxış edərək, milli-mənəvi dəyərlərə, doğma dilə və milli irsə qəlbən bağlılığını sübut etmişdir. O, bir çox əsərlərində dövrünün avam camaatını açıq ana dilini öyrənməyə səsləmiş, bəzən heç özlərinin belə mənasını başa düşmədiyi ərəb və fars sözlərini dillərindən çıxarmağa səsləmişdir. “Hələ “ pədər” , “madər” və “nan” sözləri səhlidir. Ərəb və fars dilindən elə bir xoruz səsi eşitməmiş kəlmələr və ibarələrli lüzumsuz yerə işlədirdilər ki, dəxi onların ərəb və farsca az savadlılar oxuyub başa düşmürdü və bu icad etdikləri qatış-bulaş dilin adını “ ədəbi dil” qoyub açıq ana dilini “çoban dili” adlandırırdılar” (1, s. 72) .

Cəlil Məmmədquluzadə təkcə klassik ədəbiyyatçı, görkəmli publisist, satirik jurnalistikanın banisi kimi deyil, həm də vətəndaş və cəmiyyət münasibətlərini , milli dövlətçilik problemlərinin, azərbaycançılığın əsl görkəmli ideoloqu kimi tarixdə qalacaq.

Mirzə Cəlil özünün böyük mənəvi irsi ilə, xüsusi ilə “Molla Nəsrəddin “ jurnalı ilə Azərbaycan xalqı üçün həmişə öyrənilməsi və nəzərə alınması vacib olan dünyanın, bu günün, sabahın milli düşüncə və fəaliyyət tarixini yaratmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, 6 cildə, IV c. Bakı: Öndər, 2004, 471 s.
2. İ.Həbibbəyli. Mirzə Cəlil mühiti və müasirləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2009, 421 s.
3. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, 425 s.
4. Sona Vəliyeva “ Mirzə Cəlil və Milli ideya”// www.Strategiya.az

TOPLUMSAL İŞLEVLERİ AÇISINDAN BURDUR EFSANELERİNİN DİĞER TÜRK EFSANELERİYLE MUKAYESESİ

COMPARISON THE LEGEND OF BURDUR WITH OTHER TURKISH LEGENDS IN TERMS OF SOCIAL FUNCTIONS

СОПОСТОВЛЕНИЕ БУРДУРСКИХ ЛЕГЕНД С ДРУГИМИ ТУРЕЦКИМИ ЛЕГЕНДАМИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВО

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Öz

Burdur efsanelerine baktığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkmaktadır. Bunlar kültürümüzün tapu senetleri gibi halk yaratmalarıdır.

Efsaneler aslında birer inanç meselesidir. Şekilli kayaların bir efsane konusu olarak anlatılması inanca dayalı yorumlardır.

Burdur efsanelerini, Wilyam Bascon'un ve Paul Magnarella'nın *İşlev kuramı* ile Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun *Efsanenin toplumsal işlevi* 'ne uyguladığımızda Burdur efsanelerinin yöredeki gelenek ve inançların eğitime, yön verme ve koruma gibi işlevlere sahip olduğu görülmektedir.

Magneralla, *Tip ve sembolik analiz* yaklaşımını geliştirmiş, geleneklerin, kimi davranışların uygarlık içinde kazanılmış kültürel, ruhsal ve sağlık gibi objelerin standart dizisini ortaya koymuştur. Magneralla da ruhsal işlev, kehanet işlevi, kurumsal işlev ve pratik olmak üzere dört işlev belirlemiştir.

Efsanelerin, kutsallık ve yaptırım gücü yönleri ile diğer türlerden ayrıldığı bilinmektedir. Bu özellikler, efsanenin olduğu mekâna, efsanedeki kişilere ve çeşitli nesnelere anlam yükler.

Seyidoğlu da efsanelerin toplumsal işlevlerini dört maddede belirlemiştir.(Seyidoğlu, 1985:198)

a. *Gelenek ve görenek koyucu olmaları*: Efsanelerin olduğu yerlerde ritüel davranışlar gözlenmektedir. Bu yerler ziyaret edilirken etrafında üç ya da yedi kere dönmek gibi çeşitli kurallara uyulur.

b. *Topluma yön vermeleri*: Hasta ve yoksulların korunması gerektiğini belirterek insanları iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik eder.

c. *Oluştukları yere Anlam kazandırmaları*: Efsaneler, oluştukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlar.

ç. *Koruyucu ve sağılıcı olmaları*: Efsanelerin, hem oluştukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır. Efsanelerin tedavi edici yönleri de ön plandadır. Çeşitli örneklerini Burdur'da'da gördüğümüz taş kesilme ile ilgili efsanelerden; *Gelin Taşı*

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

Efsanesi, Yılan Taşı Efsanesi, Çeç Tepesi Efsanesi. Yerleşim yerlerinin adlarıyla ilgili Efsanelerden *Burada dur Efsanesi, Ağlasun Efsanesi.* Dağ ve mağaralarla ilgili efsanelerden *İnsuyu Efsanesi* gibi pek çok Burdur efsaneleri irdelendiğinde, Türk Dünyasındaki benzerleri ile mukayese edildiğinde önemli bir kültür birliğinin halk hafızasında yaşatıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Burdur, Efsane, kutsallık, gelenek, motif.*

Abstract

Looking at the Burdur legends, stands out against our motifs decorated with interesting folk narrative. These are folk narrative such as deeds of our culture.

Legends is actually a matter of faith. Describing the subject of a legend shaped rocks, comments are based on faith.

When we put into practice Burdur legends with William Bascon and Paul Magnarella's Theory Function and Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu's The Social Function of Legends, we can realise that Burdur legends, traditions and beliefs of the region have functions as ; training, giving direction and protection and so on.

Magneralla improved approach of Apperance and Symbolic Analysis and revealed the standard array of traditions, some of the behaviors, vested in civilization objects of the cultural, mental and health-related. Magneralla has determined four functions: mental function, prophecy function, corporate functions and practical function.

Legends, in terms of holiness and enforcement are known to differ from other types. These features mean loads, place where legend has occurred, the person in the legends and various objects.

The Seyidoğlu also has determined the social functions of the legends in the four items. (Seyidoğlu, 1985: 198)

a) Customs and traditions maker: Ritual behavior is observed in places where legends occurred. When visiting these places around the various rules are complied with, such as three or seven times return.

b) Give direction to the society: Stating that the patient and the need to protect the poors and also encourage the people to make favour and cooperate.

c) Give new meaning to the place where they occur: Legends, allows you to look different by giving new meaning to these places where they occur.

ç) Be of Protective and curative: Legends have functions as well as protective the places where they occurred and the people who believe in them. Legends' therapeutic aspects are in the foreground. We can see a lot of examples for stone cutter in Burdur as: Bride Stone Legend, Snake Stone Legend, Çeç Hill Legend. Legends about the names of settlements: Stop Here Legend, Weep Legend. When made a research Burdur legends about mountain and cave, such as İnsuyu Legend, and compared with similars the Turkish world it is seen that has lived a significant cultural unity in the folk memory.

Keywords: Burdur, legend, holiness, tradition, motif.

Anadolu'nun her yerinde, taşında, toprağında, dağında, ırmağında, ağacında, gölünde bir efsane anlatımı vardır. Dağ başındaki çobana su içtiği pınarı, yoldan geçen köylüye kayalıkların adama ya da deveye benzeyen şekillerini sorduğumuzda, yüzyılların belleğine kazınan efsanelerini anlatır. Anadolu insanının düş gücü, toplumsal değerleri ve yaşam algılaması, yarattığı efsanelere aynen yansımıştır.

Burdur efsanelerine baktığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkmaktadır. Bunlar kültürümüzün tapu senetleri gibi halk yaratmalarıdır.

Efsaneler aslında birer inanç meselesidir. Şekilli kayaların bir efsane konusu olarak anlatılması inanca dayalı yorumlardır.

Burdur efsanelerini, Wilyam Bascon'un ve Paul Magnarella'nın *İşlev kuramı* ile Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun *Efsanenin toplumsal işlevi*'ne uyguladığımızda Burdur efsanelerinin yöredeki gelenek ve inançların eğitime, yön verme ve koruma gibi işlevlere sahip olduğu görülmektedir.

Magneralla, *Tip ve sembolik analiz* yaklaşımını geliştirmiş, geleneklerin, kimi davranışların uygarlık içinde kazanılmış kültürel, ruhsal ve sağlık gibi objelerin standart dizisini ortaya koymuştur. Magneralla da ruhsal işlev, kehanet işlevi, kurumsal işlev ve pratik olmak üzere dört işlev belirlemiştir.

Efsanelerin, kutsallık ve yaptırım gücü yönleri ile diğer türlerden ayrıldığı bilinmektedir. Bu özellikler, efsanenin olduğu mekâna, efsanedeki kişilere ve çeşitli nesnelere anlam yükler.

Seyidoğlu da efsanelerin toplumsal işlevlerini dört maddede belirlemiştir. (Seyidoğlu, 1985:198).

a. *Gelenek ve görenek koyucu olmaları*: Efsanelerin olduğu yerlerde ritüel davranışlar gözlenmektedir. Bu yerler ziyaret edilirken etrafında üç ya da yedi kere dönmek gibi çeşitli kurallara uyulur.

b. *Topluma yön vermeleri*: Hasta ve yoksulların korunması gerektiğini belirterek insanları iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik eder.

c. *Oluştukları yere Anlam kazandırmaları*: Efsaneler, oluştukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlar.

ç. *Koruyucu ve sağılıcı olmaları*: Efsanelerin, hem oluştukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır. Efsanelerin tedavi edici yönleri de ön plandadır. Çeşitli örneklerini Burdur'da da gördüğümüz *taş kesilme* ile ilgili efsanelerden; *Gelin Taşı Efsanesi*, *Yılan Taşı Efsanesi*, *Çeç Tepesi Efsanesi*. Yerleşim yerlerinin adlarıyla ilgili Efsanelerden *Burada dur Efsanesi*, *Ağlasun Efsanesi*. Dağ ve mağaralarla ilgili efsanelerden *İnsuyu Efsanesi* gibi pek çok Burdur efsanesi irdelediğimizde Türk dünyası efsaneleriyle çok yakın benzerliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da kültür birliğimizin kanıtlarından biri olarak gözler önüne serilmektedir.

Burdur adının nereden geldiğine dair yapılan araştırmalarda çeşitli anlatımlara rastlanmaktadır.

Bunlardan biri, Burdur adının "Polydoron" kelimesinin daha sonra, "Polydor" şekline dönüştüğü, oradan da Burdur şekline dönüştüğüdür. İkincisi, Burdur yöresinin eski adı Limobrama "Göl Kenti" anlamına gelen Limobria kelimesinden türemiştir. Sonradan da değişerek Burdur olmuştur. Fakat Antik Çağlarda Burdur'un yerinde herhangi bir şehir bulunup bulunmadığı tam bilinmemektedir. Bunun için bu iki adın kesin olarak ne zaman kullanıldığı söylenemez. Ancak, Burdur'un 25 km. güney batısında bir Hacılar köyü vardır. Burada yapılan arkeolojik kazılar sonunda Cilalı Taş Devrine ait 7 bin yıllık ev temelleri, pişmiş topraklar, heykeller, kırmızı boya ile süslenmiş çanak çömlek ve çakmak taşı bulunmuştur. Hacılar'dan çıkan eserler müzelerde kayıtlıdır. Bu nedenle bölge Anadolu yerleşim yerlerinin en eskilerindendir. (Önder, 1995:96-97).

Bu görüşlerin dışında en akla yatkın olanı; Burdur şehrini kuran Türkmen boylarından Kınalı Oymağı mensupları, konaklama yeri ararken, burayı bulmuşlar ve bölgenin güzelliği karşısında “Cennet Buradadır” demişler. “Burada Dur” sözü zamanla hece düşmesine uğramış ve Burdur’a dönüşmüştür. biçimindeki anlatımdır. (Oğuz ve Ersoy, 2007:11).

Bu konudaki anlatımlardan biri ise *Selçuklu sultanının rüyasında nur yüzlü, ak sakallı bir Türkmen kocası şöyle seslenir: -Er geç bu toprakların tamamı senindir. Yarından tezi yok, atını güneybatıya sür. Biz sana dur deyinceye dek ilerle.. Sabah olur, sultan, adamlarıyla birlikte atlar atına, dört nala düşer yollara.. Dağ tepe demeden aşar, yol üzerindeki köyler, obalar sultana boyun eğler.. Akşama doğru bir vadide ilerlerken gaipten bir ses: - Burada dur! diye haykırır. Sultan hemen rüyasını hatırlar, atının dizginlerini çeker, olduğu yerde konaklar. Orada bir oba kurulur. Adına Burada Dur derler. Bu ad zamanla Burdur olur.*(Önder,1995:96)

Bu anlatımda efsane motiflerinden gaipten duyulan ses motifinin en ilginç örneklerinden biri bulunmaktadır. Ayrıca, Paul Magnarella’nın kehanet işlevinden söz etmek mümkündür. Yine, Bilge Seyidoğlu’nun efsanelerin toplumsal işlevlerinden *Topluma yön verme ve Oluştukları yere Anlam kazandırma* maddelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Burdur adı ile ilgili gaipten duyulan ses motifinin benzeri İbrahim Zeki Burdurlu’nun bir anlatısında Konya için şu şekilde yer almaktadır: *"Diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) yurt tutmak amacıyla, Horosan ya da Buhara dolaylarından uçarak gelen birkaç ermiş vardır. Onlar tam bugünkü Konya'nın üzerinden geçerken, gaipten bir ses gelir: - Kon yaa! Bizim evliyalar konarlar ve Konya'yı kurarlar."*¹

Yine, Burdur için söylenen "Cennet buradadır" sözü üzerine kurulan ya da ad alan başka şehirler de bulunmaktadır. Bunlardan Bursa için anlatılan *Hazreti Süleyman bir gün Uludağ'ın tepesine konmuş... Bir de ne görsün bir yeşil ki bakmaya, bir suyu var ki içmeye, bin türlü meyvası var tatmaya doyum olmaz. Vezirine dönmüş "Cennet burası" demiş. Kulağı ağır işiten vezir padişahın bu sözünü 'Cennet Bursa' diye anlamış. Hemen mimarlara emir vermiş kısa süre içinde bir şehir kurmuşlar. O günden sonra buraya "Bursa" denilmiş. Hz. Süleyman da bir süre bu şehirde Belkis Sultan'la baş başa murat alıp, murat vermiş.* (Önder, 1995,102) biçimindeki efsane sadece biridir.

"Cennet Buradadır" sözü üzerine Burdur adının oluşması Bilge Seyidoğlu’nun efsanelerin toplumsal işlevlerinin dört maddesinden üçüncüsünün yani, *Oluştukları yere Anlam kazandırmaları* maddesini akla getirmekte, gaipten duyulan 'Cennet Buradadır' sözü de yöreye kutsallık atfetmektedir. Gaipten duyulan sesle ilgili Bursa Kaplıcaları için anlatılan

*Sarı kız annesiyle oturmakta ve çobanlık yapmaktadır. Günün birinde dağlarda hayvanlarını otlatırken bir ses duyar dinler: Sarı kız sarı kız geleyim mi? Kız korkar eve gelir. Anasına bir şey söylemez. Aynı ses ard arda üç gün devam eder. Sonunda annesine açılır. Annesi buna bir anlam veremez. "gel deyiver, bakalım ne olacak" der. Kız ertesi gün "gel" deyiverir. Ses yine sorar "harlayarak mı Gürleyerek mi geleyim?" -"Harlayarak gel" der demez yamaçtan sıcak sular akmaya başlar. Meşhur Bursa kablıcaları böyle oluştuğu söylenir. Biçimindeki Sarıkız söylencesi de ilginç örneklerdendir. Bu efsanenin bir benzeri de Bulgaristan efsaneleri arasında yer almaktadır.*²

¹ Şadan Gökovalı, Burdurlu Hoca’dan Yurt Söylenceleri, <http://www.tudem.com/tadimlik/ulkemin-efsaneleri.pdf>

² Osman Baymak, *Balkanlarda Türk Efsaneleri (Bulgaristan Efsaneleri)*, BAY Balkan Aydınları ve Yazarları Dergisi), 1996. S.18, s.11, (Kaynak: Prof. Dr. Nimetullah Hafız, Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri C.II).

Burdur'un Göllhisar ilçesinde yer alan beyaz renkteki kayaların oluşumu hakkında halk, yıllardır şu efsaneyi anlatmaktadır:

"Hatice" adındaki kadın, kızını çadırdan bırakıp koyun gütmeye gider. Döndüğünde, kızını bir yörük oğluyla çadırdan yakalar. Çok utanan kız, içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için "Allahım ya beni taş et, ya da kuş et!" diye yalvarır. Allah da dileğini kabul eder ve kızını, bey oğlunu ve Göllhisar halkından bazılarının inancına göre Hatça'nın koyunlarından birini taş eder.³ Yıkanırken kayın pederi ya da ev halkından birinin görmesi üzerine utanan gelinin ya beni taş et, ya da kuş et dileğinin yerine geldiği ilginç efsaneler bulunmaktadır.

Bilindiği gibi efsanelerde en önemli motiflerden olan şekil değiştirme, efsane kahramanının herhangi bir hayvana ya da herhangi bir tabiat varlığına dönüşmesi şeklinde gerçekleşir. Bu değişimin en yaygın olanı taş kesilmedir. Türk efsaneleri arasına taş kesilme motifini işleyen çok çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Bu konuda Saim Sakaoğlu'nun *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* adlı eseriyle (Sakaoğlu, 1980), Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* (Ergun, 1997) adlı çalışmaları önemli eserlerdir.

Taşa dönüşme ile ilgili efsanelerin bütün Türk yurtlarında yoğun biçimde anlatılması önemli benzerliklerin başında gelmektedir.

"Bodrum Milas arasında bir köyden, komşu köye gelin alınmış. Gelinin götürülürken eşkıyalar gelmiş. Gelin alayındaki adamlar korkudan kaçmışlar. At üzerinde yapayalnız kalan gelin Allah'ım beni taş yap, bu adamların eline bırakma demiş. Gelinin dileği kabul olmuş oracıkta taş olmuş. Şimdi o yöreye al atın yanı denir." (Önal, 2005:154)

Taş kesilme motifiyle ilintili en ilginç efsanelerden biri de Mersin'de anlatılan efsanedir. Bir genç kız ile delikanlı bir birlerine gönül verirler. Aileleri bu iki genci evlendirmeye razı değildir. Kızın babası vermek istemez, oğlanın babası da almak istemez. Sevginin temiz ateşiyle yanıp tutuşan gönüllere kavuşma ümidini verecek bir su lazımdır artık. Onun da bir tek yolu vardır: Kaçmak, birlikte kaçıp uzaklara gitmek.

Sessizliğin ortalığı kapladığı bir gecede kız, daha önceden hazırladığı bohçasını kolunun altına aldığı gibi delikanlının kendisini beklediği yere rüzgâr gibi, uçar gibi gider. Binerler atlarına ve kaybolup giderler gecenin karanlığı arasında.

Neden sonra kızın babasının haberi olur. Hemen adamlarını yanına alıp birkaç koldan kaçakları takibe başlar. Sonu belli olmayan bir kovalamacadır bu. Önce gidenler atlarının yorulması üzerine yollarına yaya devam ederler. Arkadan gelenlerden bir kol Menekşe Kalesinin girişinde kısıtılır. Artık kurtuluş ümidi kalmamıştır, üzerlerine pek çok silah çevrilmiştir. Kız, kurtuluşu Allah'a sığınmakta bulur ve başlar dua etmeye. "Allahım ya bizi bu zalimlerin elinden kurtarıp bir birimize bağışla, ya da ikimizi de şuracıkta donar taş eyle." Kızın duası kabul olur, sevdiği delikanlı ile birlikte Menekşe Kalesi'nin girişinde taş olup kalırlar. (Sakaoğlu, 1975:31) Taş kesilme efsaneleri sadece insanın taş kesilmesiyle sınırlı değildir. Bitkilerin de taş kesildiğine dair efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri:

Burdur'un Ağlasun ilçesinin Kibrit köyüne varmandan hemen önce yol kenarında karşılıklı iki taş yükselti bulunmaktadır. Bu yükseltilerle ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır.

Kibrit Köyünden bir çiftçi hasadın ardından samanı yolun sağ tarafına buğdayını

³ Tuğba Kepenekli, Dereleme tarihi 15.05.2006 Kaynak kişi: Hatice Sönmez Ev hanımı

(çeç) sol tarafına döktürdükten sonra etrafını kapatmaya çalışıyormuş. Bu sırada bugüne kadar görmediği bir adam yanına yaklaşmış ve kendisinden bir avuç buğday istemiş. Adam tanımadığı bu dervişe buğday vermek istememiş. Fakat adam aslında büyük hata yapıyormuş çünkü adamın yanına gelen zat, Hızır A.S.'dan başkası değilmiş. Adamın bu cimrililiğine kızan Hızır A.S. Allah'tan hem samanının hem de çeçin taş olmasını dilemiş. Duası kabul edilmiş ve adamın hasadı taş olmuş.(Anlatan: Kemal İleri) biçimindeki Çec Tepesi efsanesidir. (Acar, 2013:16)

Bu efsane yine bir tahılın taş dönüşmesiyle ilgili Zile'de anlatılan bir efsaneyi hatırlatmaktadır.

“Zile'nin hemen kenarında Hüseyin Gazi tepesi bulunmaktadır. Bu tepede Hüseyin Gazi'nin yatır ve yatırın hemen yanı başında biri büyük diğeri küçük iki mezar bulunmaktadır. Yatırın başında da yaşlı bir ardıç ağacı vardır. Tepenin üzerinde birkaç tarla bulunmaktadır. Bu tarlaların hepsi doğal olarak bir birine benzerken bir tarla hepsinden farklı gözükmetedir. Tarlaya baktığınızda tarlanın yüzünün küçük yeşil mercimeğe benzer taşlarla dolu olduğunu görünür. Çevre halkına sorduğunuzda size şu efsaneyi anlatırlar:

Bir zamanlar bu tepenin eteğindeki köyde yaşayan yaşlı ve fakir bir karı koca, bunların da güzel mi güzel bir kızları varmış. Bu kız komşu köyden kimsesiz, yoksul bir delikanlıyla evlenip gelin gitmiş. Kız gelin gittikten kısa bir zaman sonra babası ölmüş. Yalnız kalan annesi yine köyden fakir bir adamla evlenmiş. Adam hem fakir hem de çok aksi biriymiş. Gelin giden kızın da bir bebeği dünyaya gelmiş. Bebek daha altı aylık olmadan bu defa da kızın kocası ölmüş. Bebeğini kucağına alan kız anasının evine dönmüş. Aksi babalık kabul etmediyse de iki kadının yalvarmaları sonucu karın tokluğuna kızı eve kabul etmiş.

Kısa bir süre sonra bebek hastalanmış. Adama bebeği hekime götür, ilaç al dedikçe, “Ben sizin karnınızı doyuramıyorum bebeğe ilaç alamam.” diye çıkmış.

Bebek hastalıktan inim inim inlemeye başlamış. İnsafa gelen adam. “Benim Hüseyin Gazi tepesinde bir tarlam var. Çok dik olduğundan çift çıkmaz. Yaşlandığım için de ekmeyorum. Kazmayı al, tarlayı kaz. Mercimek ek. Mercimek iki ayda tahıl verir. Derer, götürür satarsın. Parasına da bebeğini hekime götürürsün.” demiş.

Çaresiz kalan kadın bebeğini sırtına sarıp, kazmayı eline alıp erkenden tepeye çıkmış. Yatırın başında dikili taşla ağaç arasına salıncak yapıp bebeğini yatırıp tarlayı kazmaya başlamış. Günlerce kazmış. Mercimeği ekmiş. İki ay beklemiş. Mercimek öyle bol olmuş ki sevincinden havalara uçuyormuş. Bu süre zarfında da çocuk iyni ipliğe dönmüş. Hastalıktan inim inim inliyormuş.

Mercimekleri yolarken göksü sızlamış. Bebeğe süt vermek için yatırın başına koşmuş ki bebekte ses soluk yok. Bi tarlaya bakmış, bir yatıra bakmış, bir bebeğe bakmış sonra bebeğin üzerine kapanıp öyle ağlamış, öyle bağırılmış ki... Feryadı cihani tutmuş. Bu sırada yatırdan- gaipten bir ses yükselmiş “Mercimeğin taş ola!.. Mercimeğin taş ola!...” ta aşağı köyden duyulmuş bu ses. Kadın da ruhunu teslim etmiş bu sesin ardından. Köylüler şaşkınlıkla tepeye tırmandıklarında bütün mercimeğin taş kesildiğini görmüşler. Anne ve bebeği yatırın yanına defnetmişler. O gün bu gün “Taş Mercimek Tarlası” diye anılır olmuş bu tarla”.⁴ (Kavcar -Yardımcı, 1988:17-18)

⁴ Mehmet Yardımcı, özel arşivi. (Benzer bir varyantı, (Selvi Ülkü derlemesi), Mehmet Yardımcı-Cahit Kavcar, Efsanelerimiz, Malatya 1988, s.17-18)

Burdur'da anlatılan Çec Tepesi efsanesi; Oluştukları yere Anlam kazandırması, Topluma yön vermesi, kutsal kişilere saygılı olunması, yardım sever olunması gibi efsanelerin toplumsal işlevleri açısından önemini sergileyen anlatılardandır.

Burdur efsaneleri arasında, İnsuyu mağarası efsanesi ise oldukça farklılık gösteren bir efsenedir. Girişte bulunan efsane ile ilgili yazıda efsane:

Sagalassos kentinin yüce kralı Severianus biricik kızı Asumeyi soylu bir ailenin oğluyla evlendirir. Ama çiftler geçinemezler. Yüce kral çok üzülür, üzüldüğü kadar da kızgındır. Çiftleri cezalandırmak için adamlarına emir verir. Çifti İnsuyu mağarasının en uzak köşesinde ölüme terkeder.

Günler birbirini kovalar. Çift, İnsuyu mağarasının şifalı sularından içerek beslenirler. Bu arada ne olduysa, çift birbirini sevmeye başlar. Onların büyüyen sevgisi bir ışık olur ve mağaranın çıkış kapısını gösterir.

Mağaranın mı yoksa prensesin mi büyüsidir, o günden sonra mağarayı ziyaret eden kari ile koca aynı yastıkta kocamış, sevgililer ise hiçbir zaman bir birinden ayrı düşmemiştir.

biçiminde anlatılmaktadır.

Bu efsanede, efsanelerin tedavi edici yönleri ön plana çıkmakta, Bilge Seyidoğlu'nun ileri sürdüğü Efsanelerin toplumsal işlevlerinden *Efsanelerin koruyucu ve sağültücü olmaları kuralı* belirgin olarak görülmektedir. Mersin'deki Astım-Dilek Mağarası efsanesi de efsanelerin toplumsal işlevlerinden *koruyucu ve sağültücü olmaları kuralını* sergilemektedir.

Yine, aile bağları zayıf düşen kimselerin mağarayı ziyaret etmeleri ve huzur dilemeleri efsanelerin toplumsal işlevlerinden, *Gelenek ve görenek koyucu olmaları ve ritüel geliştirme kuralını* sergilemektedir.

Yiğit Tekelioğlu, Burdur Beylerinden birinin güzel kızına gönlünü kaptırır. kızı ister:

- Biz, başıbozuk zeybek takımına kız vermeyiz, gitsin kismetini baska yerden arasın, derler. Bu sözler, Burdur yaylalarının korkusuz mert zeybeği Tekelioğlu'nun gururunu incitir, gönlünü yaralar. Üstelik bey kızı da kendisini sevmektedir. Bu umutsuz aşk, böyle sürüp giderken, bir haber ulaşır Tekelioğlu'na. Bey kızı, komşu beylerden birine verilmiştir, Burdur'da anlı - şanlı düğünler yapılmaktadır.

Tekelioğlu caneviden vurulur. Üç-beş arkadaşıyla birlikte, düğün alayının geçeceği yolda pusu kurar. Alay, bulunduğu yere yaklaşır yaklaşmaz, yayından fırlayan ok gibi, atına atlar, kalabalığa dalar, gelini atından alır, terkisine bindirerek dört nal sürer. şaşkına dönen alayın koruyucuları az sonra Tekelioğlu'nun peşine düşerler. Burdur gölü yakınlarında yaman bir çarpışma olur. Tekelioğlu'nun adamları birer birer yakalanırlar. Tekelioğlu bakar ki kurtuluş yok, önu göl, ardı beyin adamlarıyla sarılmış, terkisindeki geline seslenir:

- Kurtuluş umudu kalmadı. İn aşağı canını kurtar.

- Tanrı bana bir can verdi, onu da sana adadım. Beni senden ölüm ayırır ancak.

Tekelioğlu ısrar eder, kız kararından dönmez. Çaresiz kalan Tekelioğlu, bunun üzerine sürer atını göle. Burdur gölü, sessizce çeker bağrına onları. Az sonra, gölün köpüklü suları üzerinde bir telli duvak görünür. Başka şey görünmez.

Bu acı olay, yıllarca unutulmaz. Yürek yakan bir ağıt olmasına rağmen oyun havası biçiminde, Tekelioğlu Zeybek Havası' adıyla,

Al yanım deniz de üst yanım balkan

*Kır atın üstünde şavkıyor kalkan
Namert olsun beyler ölümden korkan
Tekelioğlu diye ünüm var benim*

*Al-yesil kuşanmış ince beline
Kıymayın ağalar telli geline
Atımı dehledim Burdur gölüne
Tanrı 'ya verecek canım var benim.*

biçiminde düğünlerde dile gelir. Türkü olarak, Tokat Zile'den yaşları küçük olmasına rağmen 1315'lilerin askere alınıp savaşa gitmelerinin arkasından yakılan:

Hey onbeşli onbeşli / Tokat yolları taşlı / onbeşliler gidiyor / Kızların gözü yaşlı

biçimindeki ağıtın oyun havası tarzında sergilenmesini akla getirmektedir.

Burdur'da anlatılan ilginç efsanelerden biri de Arap Taşı efsanesidir.

Çeltikçi, Sülemiş köyünden sevdiği kızı görmek için Ağlasun Kibrit Köyü'ne gelen; köylülerin "Arap" lakabını taktığı bir genç vardır. Fakat Kibrit Köylüleri bu genci dışlamış, benimsememiştir. Arap, köyde istenilmediğinden köyü yukardan gören dağın eteklerinde bir taşın oyduğunda yaşamaya başlamıştır. Bir süre burada yaşayan Arap'ın sevdiği kızı başkasına vermişler. Çok geçmeden buna dayanamayan Arap üzüntüsünden taşın içinde ölmüş. Fakat taşın içinden ilginç sesler geldiği için kimse taşın içine girememiş.

Aradan uzun zaman geçmiş. Bir gün çobanın biri taşın içine girip, bir kafatası bulmuş. Alıp evine getirmiş. Akşam olup uyumak üzere yatağına girdiğinde kafatasının rüyasında dile gelip beni yerime götür dediğini duymuş. Çoban gördüğü bu rüyadan etkilenecek denileni yapmış. Kafatasını almış ve aldığı taşa götürüp geri bırakmış.

Kibrit Köyü'nde bu taşın içinde sevdası yüzünden ölüme terk edilmiş Arap'ın ruhunun yaşadığına inanılmaktadır. Bu nedenle taşın adına Arap Taşı denmiştir. Ayrıca taşın içinden hala uğultu seslerinin geldiği söylenir durur. (Anlatan: Belkis Can), (Acar, 2013:192).

Bu efsanenin Türk Dünyası efsaneleri arasında anımsattığı başka efsaneler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, Makedon Türkler arasında anlatılan Prizren'deki Karabaş Baba Efsanesi'dir.

Malta'da esir olan bir kişinin rüyasına, Prizren'de öldüğü zaman oturduğu evin arka bahçesine gömülen sonra da mezarı üzerine demirci dükkânı yapıp mezarı kaybolan Mustafa efendi girer. "Yattığım yerde rahat değilim, başımın üstünde devamlı demir dövülüyor. Burada devamlı gürültü var. Senin vazifen beni Prizren'de yattığım mezardan çıkarıp kent kabristanına defnetmektir." der. Esir, bunu hayretle karşılayıp, sürgünler kampından nasıl çıkarım diye karşılık vermiş.

Mustafa Efendi: "Sen gözlerini kapa ve yoluna koyul. Ardına hiç bakmadan yoluna devam et. Bunu yerine getirmeye başladığın andan itibaren hiç engelle karşılaşmayacaksın. Sana Allah yardımcı olacaktır." demiş.

Mustafa efendinin söylediğini yerine getiren hükümlü kendini Pirizren'de çeşme başındaki büyük kaya üzerinde bulmuş. Camiden çıkan müminler onunla ilgilenince başına gelen ve kendisine verilen görevi anlatmış. Rüyasında tasvir edilen yere polisleri de alarak gelmişler. Demirci dükkânındaki örsü çekip altındaki toprağı kazınca cesedi bulmuşlar. Başında kara bir nişan olduğu için ona Karabaş demişler. Hükümlünün rüyasında tasvir edi-

len yere götürüp bugünkü kabrine defnetmişler. Daha sonra da bir türbe yaptırmışlar.⁵ Bu durum, Magneralla'daki kehanet işlevi ve Bilge Seyidoğlu'nun, efsanelerin toplumsal işlevini gözler önüne sermektedir.

Burdur Efsanelerinden Karapınar efsanesi de dikkat çeken önemli efsanelerdendir.

Karapınar Köyü, Bucak'a 13 km uzaklıkta Antalya yolu üzerinde şirin bir köydür. Bu köyün adıyla ilgili bir efsane anlatılmaktadır.

Bu köyden geçen Yörük kadınlarından birisi kirmanını yere düşürmüş. Devesinden inip kirmanı düştüğü yerden alan kadın, kirmanının ucunun ıslak olduğunu fark etmiş. Kirmanın ucundaki suyu fark edince hemen kirmanın düştüğü yeri eşelemiş. Eşelediği yerden su fişkırmış. Yörük kadını, suyu bulduğu yere obasıyla yerleşmeye karar vermiş. Ardından suyun çıktığı yeri pınar yapmışlar. Zamanla pınarın çevresine bir köy kurulmuş. Suyun bulunduğu bu yerin adına Karı pınarı denmiş. Zamanla da Karapınar adını almış. (Anlatan: Havvana Balcı), (Acar, 2013:185)

Yere kirman düşmesi, değneğin ucunun değdiği yerden su çıkması ya da asayı vurunca yerden su fişkırması durumlarını sergileyen Türk Dünyası efsaneleri çoktur. Bunlardan Hüseyin Gazi Söylencesi yaygın olarak anlatılanlardandır.

Hüseyin Gazi Battal Gazi'nin babasıdır. Ankara'nın İslamlaşmasında önemli bir rolü olan Hüseyin Gazi, "Kafirlerle" giriştiği bir çarpışmada yaralanır ve günümüzde kendi adıyla anılan dağın doruğuna tırmanmaya başlar. Hüseyin Gazi doruğa tırmandıkça bastığı çayırlar, kanının damladığı otlar çiçeklenip renklenmektedir. Doruğa yaklaştığında duraksayan Hüseyin Gazi "Benim için darlık mı var? " deyip asasını toprağa vurur vurmaz da yerden gür bir su fişkırrır. Orada ruhunu teslim eder.

Kıbrıs'taki Seydül Bedevi efsanesindeki Bedevi'nin elindeki asayı yere vurarak tatlı su çıkarması olayının varyantları Anadolu'daki bazı efsanelerle ortaklık göstermektedir. Rivayete göre Seydül Bedevi, İslâm fütühatı esnasında sahile çıkmış ve susayan müminlere su temin için elindeki âsâyı yere vurmuş ve denizin dibi olmasına rağmen yerden tatlı su fişkırmıştır. Bu su halâ akmakta olup yüzyıllar sonra inşa edilen manastırı ziyarette giden Hıristiyanlarca kutsal su anlamına gelen 'ayazma' adını almıştır. (Ocak, 1992:27) Pınar ve yer adları ile ilgili efsanelerden Bucak-Burdur karayolu üzerinde bulunan Tekke Köyü'ndeki Ulupınar efsanesi de dikkat çeken önemli efsanelerdendir.

Tekke Köyü camisinin hemen yanı başında Hızır Aftal Türbesi vardır.

Çok eski zamanlarda bu türbede yatan Hızır Aftal, elinde asasıyla gezen bir dervıştır. Hızır Aftal, Burdur'dan Çine Ovası'na oradan da Tekke Köyü ile Kuzköy'ün yukarısında bulunan Kır mevkisine gelmiş. Yukarıdan önündeki evlere doğru bakmış. O zamanlar Tekke'de yedi hane varmış. Bu güzel köyü beğendiğinden olsa gerek: "Tekkem mekkem yedi evden ileri gitmem, ilerden geleni kabul etmem" demiş. Elindeki asayı oradan fırlatmış. Sonra da asayı fırlattığı yöne doğru yürümeye başlamış. Yolda çift süren bir köylüyü görmüş. Köylüye: "Buradan geçen bir şey oldu mu?" diye sormuş. Köylü: "Şu tarafa doğru yılan gibi bir şey uçarak geçti" demiş. Hızır Aftal adamın tarif ettiği yöne doğru yürümüş. Asasını Tekke'nin orta yerinde çakılı bulmuş. Asayı çakıldığı yerden çekmiş. Bunun üzerine asayı çektiği yerden kan çıkmaya başlamış. Hızır Aftal: "Kan çıkma su çık" deyince, gürül gürül su akmaya başlamış. Bu suyun aktığı yere bir çeşme yapmışlar. Adına da Ulupınar demişler. (Anlatan: Ahmet Özdemir), (Acar, 2013: 194).

⁵ Altay Suroy Receboğlu, *Balkanlarda Türk Efsaneleri*, Bay (Balkan Aydınları ve Yazarları Der-gisi), 1996. S.18, s.16

Kutsallığına inanılan ve dokunulduğunda, alınıp eve götürüldüğünde başa felaket geleceğine inanılan bazı ağaçlar ve ağaçlık mevkiiler vardır. Böyle yerler için Türk Dünyası coğrafyasında pek çok efsaneye rastlanmaktadır. Burdur'da da böyle efsaneler mevcuttur. Bunlardan biri Kırık Çalı efsanesidir.

Burdur, Çeltikçi Bağısaray Kasabası yolu üzerinde yıllar boyunca kendiliğinden oluşmuş 20 kadar çalı ağacı bulunan bir alan vardır. Çalı, genellikle kısa boylu olur. Ancak burada bulunan çalılar çok büyük ve gürdür. Çünkü bu ağaçlardan tek bir dal dahi koparılmadığı gibi hayvanların etrafında bir koruma duvarı olmamasına rağmen buraya girmesine izin verilmez.

Yıllar öncesinde bu ağaçlara dokunulmasının yanlış olacağı uyarısı kendisine defalarca yapılmasına rağmen hiçbir söze aldırmayan bir adam çalı toplamaya gitmiş. Etraftan topladığı çalılarla yetinmeyip bu yasak yerden de toplamak istemiş. Oradan çalı kırma deseler de adam inatla kırmış. Akşam eve gelip uyuduktan sonra gördüğü rüyanın korkusuyla kırdığı çalıları yerine götürmüştü. O günden sonra bu yerin adına Kırık Çalı denmiş. Ayrıca hala bu ağaçlardan tek bir dal dahi alınmasının musibet nedeni olacağına inanılır. (Anlatan: İsmail Acar)

Yine Burdur Efsaneleri arasında rastladığımız Kutlu Ağaç efsanesi de aynı özelliği gösteren bir efsanedir.

Burdur ili Yeşilova ilçesi Akçaköy'de diğer ağaçlardan uzakta yalnız başına bir ulu ağaç varmış. Bu ulu ağaca yıllardır kimse dokunamamış. Çünkü ağacın bırakın kendisini dallarının birini keserseniz, başınıza bin bir fenalık gelirmiş.

Yeşilova'da çalışmaya giden iki genç bu ağacın yanına geldiklerinde gencin biri bu ağaçtan bir dal almış. Belli bir süre gitmişler ve yol üstünde bir yerde konaklamak istemişler. Konaklamak için düzlük bir yer bulup, azıklarını yedikten sonra uyumuşlar. Çok geçmeden o ağaçtan dal alan genç kan ter içinde uyanmış ve ağlıyormuş. Arkadaşı ağlama sesine uyanmış. Hemen arkadaşına ağlamasının sebebini sormuş. Arkadaşı aldıkları dalı yerine geri götürmeleri gerektiğini söylemiş. Genç arkadaşını teselli etmek için; neticede bir rüya olduğunu, üstünde çok durmaması gerektiğini söyleyip tekrar uyumasını söylemiş. Her ikisi de yeniden uyumuş. Ancak çok geçmeden adam bu kez daha çok korkmuş ve bağırarak uyanmış. Hemen kalkmış ve yanına dalı alarak yola koyulmuş. Arkadaşı da peşinden gelmiş ve dalı ağacın kenarına bırakıp geri dönmüşler. Sonra yolda gelirken orada yaşayan insanlara olayı anlattıklarında ağacı bilenler, o ağacın adının Kutlu Ağaç olduğunu ve o ağaçtan dal kesenlerin başına birçok kötülüğün gelebileceğini söylemişler. (Anlatan İsmail Zeren), (Acar, 2013:197).

Burdur efsanelerinden Kırık Çalı ve Kutlu Ağaç efsanelerinin benzerleri Türk Dünyasının çeşitli yörelerinde de anlatılmaktadır. Bunlardan birisi Azerbaycan'da anlatılan Cavanşir Galası Efsanesi, diğeri de Anadolu'da, Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Efsanesidir.

Azerbaycan'da;

“Azerbaycan halğının gehreman oğlu Cavanşir'in adını daşıyan gala, İsmayılı rayonundadır. Galanın heyetinde heç yanda tapılmaayan nâdir güller ve bezek ağaçları bitir.

Rivayet edirler ki, Cavanşir'in kızları ağaç, gül ve çiçek dipçeklerini heyete -açık havaya- çıkarıplarmış. Onlar gülleri götürüp eve getirmek isteyende birden atalarının ölüm haberini eşidirler.

Dipçekler ellerinden düşüp sınır; güller, çiçekler, bezek ağaçları yere dağılır.

Deyirler, Cavanşir galasının heyetinde biten nâdir bezek ağaçları ve gül-çiçekler geyhermanın kızlarından galmış yadigârlardır. (Hacıyava-Tarakçı-Köktürk, 1995: 66-67) biçimindeki efsanede, doğa güzelliğinin bozulmaması için Cavanşir Galası'ndaki nadir çiçeklerin koparılmaması, güzel ağaçların kırılmaması, bir dal parçası bile olsa ağaçların başka amaçlarla yerinden taşınmaması, tepedeki yeşilliğin korunması amaç edinilmiş, çiçek koparanın ya da bir ağaç parçası götürenin yakınlarından birinin ölüm haberini alacağı biçiminde bir korku fikri ortaya atılmış, bir iki olayla da bağlantı kurularak halk üzerinde psikolojik bir baskı yaratılıp güzel çiçeklerin, nadir ağaçların korunması sağlanmıştır.

Anadolu'da da buna benzer pek çok efsane anlatılmaktadır.

Bunlardan Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Tepesi Efsanesi de aynı motifi taşıyan ilginç efsanelerdendir.

"Zile'nin sekiz km. kuzey batısında Kepez Köyü üzerinde Şeyh Ahmet Yatırı bulunmaktadır. Bugün Zile'nin her tarafındaki orman kesilip yok edildiği halde yatırın bulunduğu çevre sık ormanlarla kaplı, yemyeşil bir tepe görünümündedir.

Buraya ziyarete gelen, kurban kesip, yiyip içen halk, buradan bir çiçek ya da bir dal parçası götürürse gece rıyasında korkutulacağına, eğer götürdüklerin ertesi gün getirmezse ya kendisine bir fenalık geleceğine ya da yakınlarından birinin öleceğine inanılmaktadır. (Kavcar-Yardımcı, 1988. 205)

Bunlar, bizi inandıran, aslında halkı eğitmek için oluşturulmuş anlatmalardır. Bu iki efsanede de amaç doğayı korumaktır. Gerek Burdur efsanelerinden Kırık Çalı efsanesi ve Kutlu Ağaç efsanesi, gerek Azerbaycan efsanelerinden Cavanşir Galası Efsanesi, gerekse Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Tepesi Efsanesi toplumsal işlevleri açısından Magneralla'nın ruhsal işlevini, efsanelerin, kutsallık ve yaptırım gücü yönleri ile efsanenin oluştuğu mekâna, efsanedeki kişilere ve çeşitli nesnelere kutsal bir anlam yüklediğini sergilemekte, Seyidoğlu'nun efsanenin *Gelenek ve görenek koyucu olması*, doğayı korumak için *Topluma yön vermesi*, *Oluştukları yere Anlam kazandırması* kuralının sergilendiğinin açık ifadeleridir.

Burdur efsaneleri irdelendiğinde, Türk Dünyasındaki benzerleri ile mukayese edildiğinde önemli bir kültür birliğinin halk hafızasında yaşatıldığı görülmektedir. Anadolu ve tüm Türk yurtlarında anlatılan bu tür ortak efsanelerin, tüm Türkler arasında ortak bir kültür bağının işareti olduğunu belirtmek ister, bu bağın daha da güçlenmesi dileği ile saygılar sunarım.

KAYNAKÇA

Hakan Acar, *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2013, Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi.

Dr. Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara, 1997

Prof. Dr. Maarife Hacıyeva, Prof. Dr. Celal Tarakçı, Şahin Köktürk, *Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Samsun, 1995.

M. Öcal Oğuz- Petek Ersoy, *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri, Mekânlar ve Anlatılar*, Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER) Yayınları: 11, Ankara, 2007

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Kültür Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ank. 1992.

Mehmet Naci Önal, *Muğla Efsaneleri*, Muğla 2005.

Mehmet Önder, Şhirden Şhire Anadolu, Ank. 1995.

Altay Suroy Receboğlu, "Balkanlarda Türk Efsaneleri", Bay, S.18, 1996.

Doç. Dr. Saim Sakaoğlu, Anadolu - Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 1975.

Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme, Ank. 1985.

Cahit Kavcar - Mehmet Yardımcı, Efsanelerimiz, Malatya, 1988, s.205.

“SHAKAN-SHERI”ROMANINDAKİ GÜZELLİK

THE BEAUTY OF NOVEL “SHAKAN-SHERI”

ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ РОМАНА " SHAKAN - ШЕРИ "

Maira TOIGANBEKOVA^{*} - Bibigul SULTANOVA^{}**
Rakhila NARALIYEVA^{*} - Gulsara NURZHYGYTOVA^{****}**

Öz

Mukhtar Magauin'in "Shakan Sheri" adlı romanı, yaratıcı kişiliği ortaya çıkardığı önemli bir eserdir. Romanın konusunun geçtiği dönemin edebi ve kültürel boyutunu derin bir anlam içinde veren yazar; manevi ve ahlaki boyutları da çok güzel ortaya koymaktadır.

Makalede; roman, bu niteliklerinin yanında, filolojik bakımdan da irdelenmektedir. Kazak edebiyatının önemli bir eseri olan bu roman, milli tarihe de aydınlık getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Shakan sheri, roman, Mukhtar Magauin, milli tarih, Kazak edebiyatı

Summary

Study the phenomenon of creativity and personality of Mukhtar Magauin is relevant in connection with the desire of domestic philological science to identify the spiritual and moral landmarks that contribute to a deeper comprehension of literary and cultural epochs.

Keywords: Shakan sheri, novel, MukhtarMagauin, history of nation, Kazakh literature

Резюме

Исследование к творчеству и феномену личности Мухтара Магауина является актуальным в связи со стремлением отечественной филологической науки к выявлению духовно-нравственных доминант, способствующих более глубокому постижению литературных и культурных эпох.

Ключевые слова: Шахан шери, роман, Мухтар Магауин, национальная история, казахская литература

MukhtarMagauin came to the Kazakh literature in the sixties of the twentieth century - the Khrushchev "thaw", as it was at this time in the literature comes a new galaxy, a new

^{*} Al-Farabi Kazakh National University. Almaty/KAZAKHISTAN

^{**} Kazakh State Women Pedagogical University. Almaty/KAZAKHISTAN

^{***} Al-Farabi Kazakh National University. Almaty/KAZAKHISTAN

^{****} Al-Farabi Kazakh National University. Almaty/KAZAKHISTAN

generation - the young people, uncompromising, well-educated and have not looked up from his folk roots finally, how it will happen later in the period of general mankurt.

M. Magauin's creativity of the Soviet time more or is less investigated. M. Magauin's novel "Shakan-Sheri" the most interesting products and from the point of view of subject movement, and from the point of view of construction of products, style have appeared since 1990. In this connection in the given work the new novel of the writer is considered, and products of the Soviet time are anew reinterpreted. In connection with that during independence Republic of Kazakhstan there was a necessity rereading and reconsiderations of the literature of the Soviet period, and also research of a modern condition of the literature from new positions.

The novel of Mukhtar Magauin attracts rigorous, detailed knowledge is not so much the history of the Kazakh people, many details of ethnographic way of his life. This includes knowledge of folk crafts, crafts, hunting, veterinary, breeding and birds of prey, hunting dogs, racehorses. This includes music, art song. Even this simple transfer of knowledge of the writer can conclude that the basis of the author's conception of the world and man is the idea of knowledge.

Hunting was counted as an art, from old time it was main topic of literature. In this case, Malik Gabdullin, who did a huge works on Kazakh literature once said: "Hunting have been a profession from long time in Kazakh nation and as well as complex topic in Kazakh literature. About hunting we can find out many stories, tales, epithets, metaphors in literature. In literature, when people image heroes, they talk how heroes were strong, powerful. Later on, in aitys, every single poet compares himself to birds of prey, eagle". In truth, despite from stories, tales in Kazakh literature about hunting, we know heritages which are "Ogyznama", "Korkyt epos" and many creations of mostly writers of Kazakh nation. Lastly, one of the product about hunting that become popular in world literature not only in Kazakh was novel "Shakan-Sheri" (Gabdullin M. 1975: 24).

In the novel "Shakan-Sheri" which written by great writer of Kazakh literature, describes by character Shakan the cultures of Kazakh nation that kept until Soviet Union from long times. The novel discusses the problems of life like loneliness and person heartbreaks.

By comparing history of nation and events that happening in these days, the writer tried to describe about his native land, the environment that he grow up. The novel "Shakan-Sheri" by Muhtar Magauin is special creation that describes human psychology. Based from that, we can see that writer achieved a good result on beautiful describing in most situations.

Particularly, "Shakan-Sheri" has different level on artistry of it is content. In the novel beautifully describes how strong hunter Shakan had a fight with angry tiger that attempted to commit to people. The relatives, after being victims of tiger, in Shakan appeared a revenge to tiger, so Shakan's boldness and bravery were expanded chapters of novel. The novel describes comparison of glibness of hero with severe tiger. In general, in most creations about animals, we can see brave nature that belongs to people, especially individual nature in Kazakh people.

In the novel "Shakan-Sheri" artistic language of M. Magauin has bright ornament and imagery. Philosophic, seeking thoughts determine the presence of his literary personality. He is a master craftsman shaped feed their own thoughts, desire to give different living reality any picture. This is perhaps largely contributes to the skillful combination of magic phrases, phrases of the national language with many turns of speech artistic language, the

ability to convincingly convey thought and word. The excellent combination of thought and word is the writer's work: proposals harmonious, clear, easy to understand, penetration, do not leave indifferent and awaken consciousness.

M. Magauin beautifully described the feeling of Shakan when he saw first time the tiger, who lately cleaned Ile, Shelek, CharynConion, and all Zhetisu from angry, brave tigers. Truly. Special character trait is confidently. «Жалт бұрылған Шақанды қак маңдайдан жасын ұрған. Маңдайдан ұрған жасын өне бойын көктей тесіп өткен. Төбе шашын үйтіп, қолқа жүрегін суырып, іші-бауырын талқандап, қара табанға темір қазық болып қағылған. Айқайлауға даусы шықпады, ұмтылуға, әлденендей қимыл жасауға аяқ, қолы ырық бермеді, Дем тартуға да дәрмені жетпей, бақырайып қатқан да қалған. Есіктен тайдай сары тарғыл мысық сұғынып тұр екен. «Жолбарыс!..» (Magauin M. 2005:14).

(“When Shakan saw tiger first time, he even could not breathe. What he saw was a big yellow cat that coming into house and at that moment Shakan could not move at all. “Tiger!..” The writer did not show Shakan’s only heroism, also writer covered hero’s cowardice, weakness. Worldly wisdom is not easy. In novel, written in very simple way how the men could fight back against twist of fate. We can see how writer tried to show each detail of the novel in such a good way (Nurgaliyev R. , 1986: 60).

There are few characters only in novel, but it has very rich content with its interesting stories. There is vexation in fearless Shakan who saw twist of fate.

The distinguishing feature of talent Mukhtar Magauin is not only deeply desire to know the history of his people, but truthfully be reflected in literary works (Maitanov B. 1985:244).

In the historical, artistic works of the writer plays a unique flavor of a particular historical period, people's lives, their customs and rituals, dreams and aspirations.

M. Magauin products which are written about past and present of Kazakh people need to give a realistic assessment. M. Magauin's creativity represents the significant contribution to the Kazakh literature here already during more than forty years.

The novel by the writer "Shakan-Sheri", published in 1993 and dedicated to the theme of hunting, heroism, intellectuals, moral and ethical issues of the time, striking his talented approach to topical theme, figurative and expressive language and accusatory motives against time.

It would probably be unfair to consider novel "Shakan-Sheri" only to the topic of animals, since it touches on many issues such as morality, humanity.

Subjects creativity of M. Magauin wide. In an effort to put into an art form the truth of life, the writer looks into deep social and spiritual aspects of life hero. Writer, by the desire a deeper understanding of modern society from the perspective of world-knowledge by relations between society and human psychology penetrates into the inner world of the hero. Literature - the spiritual world with limitless possibilities. To sculpt a comprehensive image of the hero, penetrate deeply into the spiritual manifestations of man, it is widely and artistic skill uses in his work all the possibilities: artistic techniques, methods, artistically-shaped tools (Piraliyeva G. Zh. 2000:275).

LIST OF REFERENCES:

1. Gabdullin M. Kazakh khalkynyn auyzadebieti. – Almaty, 1975.- 3396.
2. Magauin M. Shakan-Sheri. – Almaty, Atamura, 2005. -2886
3. Maitanov B. Lirism – stildikkubylys. – Almaty, Gylym, 1985. –page 348.
4. Nurgaliyev R. Telagys. – Almaty, Zhazushy, 1986. -4406
5. Piraliyeva G. Zh. Kazakh tynkork emprozasyndagy psihologi smtabigaty zhane onyn bein eleukuraly. –Almaty, 2000-359.

SİVAS İLİNDE ÇEYİZLİK YORGAN YAPIMI

MAKING QUILT FOR MARRIAGE PORTION IN THE CITY OF SİVAS

РЕМЕСЛО СВАДЕБНОГО ОДЕЯЛЬШИКА В СИВАССКОМ КРЯЮ

Nuran BAYGÜL*

Öz

Türk milleti, yünü ya da pamuğu sadece giyim-kuşamında değil, günlük hayatta ihtiyaç duyabileceği her alanda kullanmıştır.

Yün ya da pamuk, bazen Türklerin mutfağında masa örtüsü ve perde olmuş bazen de uyuyacağı yatak, yastık ve üzerine alacağı yorganda kullanılmıştır.

Yün ve pamuk, yeri gelmiş oturduğu odasında kilim ve halı olmuş, yeri gelmiş atının sırtına koyacağı yaygısında ve kendi omzuna alacağı heybesinde yerini almıştır. Yün ve pamuk bazen misafirlerini oturtacağı sedirinde bazen de minderinde, dokuma malzemesi olmuştur.

Tarım ve hayvancılığın bir iz düşümü olan yün ve pamuk, gelinlik kız ya da oğlanın çeyizinde, baş köşede yerini almıştır.

Yorgan yapımı büyük emek isteyen bir el sanatıdır. Ne yazık ki, günümüzde petrol ürünlerinden elde edilen yorgan, yastık, kilim, halı ve ev eşyaları, yün ve pamuğun kullanımını azaltmış, bu işle meşgul olan insanların da mesleklerini ikinci plana atmış ve bu insanları da yoksulluğa itmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yün, pamuk, yorgan, desen, iplik, iğne

Abstract

Türk publiconly had not used only wool and cotton dress and finery which they had used it for life them times and every place .reguire

Wool and cotton occasionally had been occored tableclothand and pile to kitchen of Turks, sometimes also Its had been used to will sleep in fulcrum, brakepad and comforter of them.

* Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Okutman. Sivas/TÜRKİYE
(nbaygul@edu.tr)

Wool and cotton sometimes had been made carped to was sitting in the room of them, occasionally Its had been mated will be put spine on the horse and had been located to will put rim saddlebag themselves. Wool and cotton sometimes Its had been proved materials zargar cedar of will mesh of visitor them's squab sometimes also and cushions.

And agriculture, animal husbandry which is a projection of wool and cotton has taken place bridal trousseau girl and boy in the head in the corner.

Demanding large guilt making is a handicraft. Unfortunately, today's oil products obtained from duvets, pillows, rug, carpets and household goods wool and cotton use has reduced, this process had engaged people's professions take the second plan and this people into poverty has pushed.

Keywords: Wool,cotton,comforter , design,fiber,syringe

1.GİRİŞ

Sivas ili, Türkiye’ nin İç Anadolu Bölgesinde yer alır. Kışları soğuk ve karlı, yazları sıcak ve kurak geçer. Sivas ili, Osmanlı Dönemi’ nde büyük bir sancak iken bugün işsizlik nedeniyle büyük şehirlere göç veren bir şehir haline gelmiştir. Şehrin tarihi çok eskilere dayanır, tarihi eserlerinin çoğu da Selçuklu Devleti zamanından kalmadır.

İnsan hayatını etkileyen her konu aynı zamanda sanatın da bir parçası durumundadır. Yorgancılık mesleğinin kaynağının buradan doğduğu düşünülmektedir.

El sanatları, Türk kültürünün büyük bir bölümünü oluşturur ve aynı zamanda bir geleceğin devamıdır. El sanatları hem toplumun ihtiyacını geçim kaynağı olarak hem de ekonomi yönünden karşılar. Bütün insanlar, günün yorgunluğunu atmak için yataklarına girdikleri zaman, yatak ve yastıktan sonra en çok yorgana ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle yorgan ve yorgancılık kelimelerini birbirinden ayırmak zordur.

Kış memleketi olması nedeniyle şehrimizde yatak, yorgan, yastık, halı, kilim, yolluk, duvar halısı ve yastıkları, çuvallar ve onların bağcıkları yün ve pamuktan elde edilmektedir.

İlk dönemlerde yorgan, sadece yatan kişinin üzerine örttüğü örtü değil aynı zamanda kişinin büründüğü bir çeşit örtü manasını da ihtiva etmiştir. Nitekim kadınların büründükleri örtü, Eski Türk kaynaklarında zaman zaman yorgan olarak adlandırılmıştır.(ÖGEL, 2000, 221)

Yorgan kelimesinin kökenine ilk olarak Uygur Yazıtlarında "Yourgan" biçiminde rastlanmaktadır. Eski Türkçede örtmek, sarmak, kaplamak, kuşatmak anlamına gelen "yör" sözcüğünden, "yörgen, yorgan" şeklinde türetilmiş olup günümüzde, yatakta örtünmeye yarayan iki yüzü pamuk, yün ya da kuştüyü doldurularak dikilen örtü olarak tanımlanmaktadır.

Yorgan sözcüğü, Türkçenin ilk dönemleri olan Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde ywgurkan şeklinde görülmekte ve örtünmek mânâsına gelmektedir. (Clauson,1972, 708, 907) Göçebe yaşantıdan yerleşik yaşama geçen ilk Türk topluluğu olan Uygurlarda, bu düzen değişikliği sanatta da kendisini göstermiştir. Yerleşik düzenin tarımı geliştirmesine paralel olarak pamuk yetiştirilmiş, dokuma sanatına pamuk girmiştir. Böylece yorgan olarak kullanılan örtülerde pamuklu dokumalar kullanılmaya başlanmıştır. Yorgan, zamanın ilerlemesi ve yaşam koşullarının değişmesiyle birlikte bir yandan ihtiyaç doğrultusunda kullanılırken bir yandan da göz kamaştıran örnekleriyle geleneksel süsleme sanatında önemli bir gelişme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti döneminde, 16. ve 17. Yüzyıllarda yorgan yüzü olarak kullanılan kadife, atlas, ipek, keten gibi kumaşlar, altın ve gümüş teller, değerli taşlar ve pullarla işlenip bezenmiştir.(KÖKSAL,2008,12)

Günümüzde ise yorgancılık, önemli bir geleneğe ve el sanatına da isim olmuştur. Evliya ÇELEBİ, Seyahatnamesi' nde bu mesleğin Pir'inin Hallacı Mansur olduğunu, yalnızca Kapalıçarşı'daki 105 adet dükkân, 400 çalışan kişinin olduğunu tespit etmiş ve yorgancı esnafının "Esnaf-ı Yorgancıyan", Hallaç esnafının ise "Esnaf-ı Hallacan-ı Pembe" olarak çağırıldığını ifade etmektedir.(ÇELEBİ, 2011,319)

Yorgancı Esnafı, Osmanlı Dönemi' nde yorgancıyan esnafı locası olarak varlığını sürdürmüş, daha sonra 20 Yüzyılın başlarında "Çarşı-yı Kebir Döşemeci ve Yorgancı Esnafı Cemiyeti" adı altında varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Akabinde mesleki örgüt, **Der-Saadet Yorgancılık Cemiyeti** adını almış, daha sonra, **İstanbul Yorgancı ve Hallaç Döşemeciler Derneği** adı altında yeniden yapılandırılmıştır. 1956 yılında, **İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Sanatkârları Derneği, Üsküplü Hüdai Bukağı** tarafından kurulmuş olup 1993 yılından beri yasa gereği bugün **İSTANBUL YORGANCI VE HALLAÇ ESNAFI ODASI** ismiyle faaliyetine devam etmektedir. O yılda bu odaya 961 kayıtlı üye kayıtlı iken günümüzde sayı çok azalmıştır. Böylece yorgancılık mesleği de kaybolmakta olan meslekler arasında yerini almaya başlamıştır.(Sanal, yorgancilarodasi, 2014)

Türkiye' nin hangi ili olursa olsun, etnografya müzelerinde mutlaka işlenmiş yorganlarla karşılaşılabilir. Sivas' taki Kongre Müzesi' nde Atatürk'ün yüz sekiz gün kaldığı odada, karyolanın üzerinde ipekli yorganını görmek mümkündür.

Fotoğraf: 1 Burdur Taşoda Müzesi' nde üzeri nakışla süslenmiş yorgan

YÖNTEM VE METOT

Sivas ilinde çeyizlik yorgan yapımı ile kimlerin uğraştığı, meslek erbablarının çalıştıkları semtler araştırılmış, ustalarla soru- cevap yöntemi kullanılarak alanları hakkında bilgi edinilmiş, çalıştıkları ortam, kullanılan araç ve gereçler, ustaların çalışmaları gözlenerek fotoğraflanmış, veriler derlendikten sonra çalışmalar değerlendirilmeye alınmıştır.

YORGAN NEDİR?

Yatakta örtünmek maksadıyla kullanılan içi yün, pamuk gibi nesnelerle doldurulmuş geniş örtü.(ÖTS,2000,3248)

Eski Türklerde yüng veya yung olarak belirtilen yün, el sanatlarının çeşitli alanlarında çok eskiden beri kullanılan bir ham maddedir.(Meydan Larousse, 373)

YORGANCI

Yastık, yorgan, şilte, yatak örtüsü, gibi şeyleri yapan veya satan kimse.(ÖTS,2000,3248)

YORGANCILIK

Yorgan yapımı işi ile uğraşan kimse.(ÖTS,2000,3249)

1.1.SİVAS' TAKİ YORGANCILARIN KİMLİKLERİ VE ADRESLERİ

- 1.Orhan YILDIRIM, Gökçebostan Mah. Ali Baba Cad., Nu.29,
- 2.Yakup DENİZLİ, Örtülüpınar Mah.,Hamam Sok., Nu.45,
- 3.Nusrettin SUKAN,Çarşıbaşı Cad.,Nu.6,

4.Bekir Sami ŞİMŞEK, Örtülüpınar Mah.,1.Yurt Sok.,Nu.22/C,
Sabri AYDIN,” “

5.Şevket TOPRAK, Bahtiyarbostan Mah.,2.Sok.,Burç Apt, Nu.34

6.Murat Temür POLAT, Yahyabey Cad.,Nu.13/A,

7.Servet POLAT,Taşlı Sok., Hamamcıoğlu Karşısı, Nu.2,

8.Hacı ŞAHİN,Hayri Sığircı Cad.,Mehmet Emin Apt. Altı, Nu.4,

9.Nimet YAPAR, Abdülvahabı Gazi Cad.,Erkanevler Altı,

10.Hüseyin TURAN, Akdeğirmen Mah.,Vali Muammer Cad.,Yıldırım Apt. Altı,
Nu.19,

Yorgancılar Odasının adresi:

eskikale mah.Sirer cad. Çitil apt.Kat:3 Nu: 10 SİVAS

bilgi@sivasterzilerodasi.org

0 346-225 67 20

1.2. YORGANCILARIMIZIN BİYOGRAFİLERİ

1.USTAMIZ BEKİR SAMİ ŞİMŞEK

Bekir Sami Bey, 1967 yılında Sivas Merkezde doğmuş olup Sivas İmam Hatip Lisesinden ayrılmıştır. 1996 yılında evlenmiş, biri kız biri erkek iki tane çocuğa sahiptir.1980 yılından beri de yorgancılıkla uğraşmaktadır.

Unutamadığı anısı eski ustalardan Yakup Deniz’ nin yanında geçmiştir. Olay şöyle olmuştur: Aynı ustanın yanında Bekir Sami, Burhanettin ve Ahmet olmak üzere üç çırak, bir usta olarak işleri yürütmekte iken bir hırsızlık olayı vuku bulur. Sabah dükkâna gelen Burhanettin, ustasını ve arkadaşlarını bekler. Her zaman dükkânın anahtarı Bekir Sami Bey ‘ de durduğu için, Burhanettin, dükkânı Sami Bey’in açtığını zanneder ve sakın sakın oturur. Biraz sonra Yakup Bey ve Sami Bey dükkâna gelirler. Bir de ne görsünler dükkân bomboştur. Yakup Bey dükkânı kimin açtığını sorar, Sami Bey kendisinin yeni dükkâna yeni geldiğini, bir şeyden haberi olmadığını söyler ama iş karakola intikal eder.Uzunca bir soruşturmadan sonra dükkânı, çırak Ahmet’in soyduğu ortaya çıkar. Ahmet, dükkândan aldığı tüm eşyaları iade eder. Bu durumun ardından Ahmet dükkândan kovulur ama kendisi de yorgancı dükkânı açar.

Fotoğraf:2 Dükkânın asıl sahibi Sami Bey

II. USTAMIZ SABRİ AYDIN

1968 Sivas Yıldızeli doğumlu, 1990 yılında evlenir, dört çocuğu bulunmakta ve Numune Hastanesinde temizlik şirketi elemanı olarak çalışmaktadır. Yorgan sırama işini de 1970 yılından beri yapmaktadır. Ustamızın çok ilginç bir anısı vardır ve bu anı ona bu mesleği öğretmiş ve hayatta da başarılı olmanın yollarını açmıştır. Ustamız on yaşında iken çırak olarak Cengiz Uzun adlı yorgan ustasının yanında çalışmaktadır. Bir gün öğlen yemeğinde usta etli pide döktürür, Sami Bey kendisinin de pideyi yiyeceğini düşünerek çok sevinir. Dükkânda dört kişiliktir ama usta çırağa yemek vermez ve oda ağlayarak eve yemeğe gider. Çocuk aklıyla çok üzülen ustamız, o an çok büyük bir söz verir ve sözünü de tutar. İş senden öğreneceğim ama sana ekmek yedirmeyeceğim, der. Şimdi Cengiz Usta Antalya 'da mesleğine devam etmekte, Sabri Usta da sanatının zirvesine ulaşmaktadır.

Fotoğraf: 3 İpek sırama yapan Sabri Aydın

YETİŞTİRİLEN KALFAMIZ SUAT ÇELİKUS

Kalfamız 1981 yılında Sivas' ta doğar. Selçuk Ortaokulunu bitirir, 2001 yılında Sakarya ' da askerliğini tamamlar. Askerlik sonrasında çırak olarak Sami Usta'nın dükkânında işe başlar, şu an kalfalığa yükselmiştir ve henüz evlenmemiştir.

Fotoğraf: 4 Kalfa Suat Bey

Fotoğraf: 5,6 Ustalarımızın dükkânı ve içi

2. YORGANIN HAYATIMIZDAKİ YERİ

Yorganın hayatımızdaki yeri saymakla bitirilemez ancak biz burada yorganın geleneklerimizdeki, edebiyatımızdaki ve sağlığımızdaki yerini incelemekteyiz. Bu çalışma yapılırken yorgancılar odası ziyaret edilmiş, Prenses Yorgan Evi sahibi ve ortağı ile görüşülmüş, çalışmalar videoya kaydedilmiş, Ustalarımızın ellerindeki dokümanlar incelenmiştir.

2.1.YORGANIN GELENEKLERİMİZDEKİ YERİ

Geleneklerimizin en önde gelen ögesi, aile kurumudur. Türk milleti için aile çok önemli bir kavramdır. Evlilik çağına gelen sağlıklı her birey, halk tabiriyle yuvasını kurmak zorundadır.

Evlilik kurumu oluşturulurken gençler, ailelerinden imkânları ölçüsünde destek alırlar. Bunun en güzel örneği, Dede Korkut Hikayeleri' nin bir parçası olan Boğaç Han Hikâyesi' nde görülmektedir. Boğayı deviren delikanlıya isim vermeye gelen Dedem Korkut, ona Boğaç ismini verirken babasına da oğlunun bey olması için mal- mül vermesini istemiştir yani kısaca çeyiz verme geleneği ortaya çıkmıştır.

Yörelere ister soğuk ister sıcak olsun günlük ihtiyaçlarımız başta olmak üzere misafirlerimize, yeni doğan bebeklere, sünnet olacak çocuklarımıza, evlenecek genç kız veya delikanlıya mutlaka yorgan hazırlamak gerekmektedir.

Yeni evlilerin ilk bebeklerine gelinin veya damadın ailesi tarafından yorgancılara, ipek yüzlü küçük yorganlar sırtıtılmakta ve çocuk takımı ile yogan, bebeğe hediye olarak götürülmektedir.

Özellikle genç kız veya delikanlılara ipek veya kadife yüzlü yorganlar yaptırılır. Yöremizde daha çok ipek yüzlü yorganlar, Karadeniz Bölgesi' nde de gördüğümüz kadarı ile kadife yüzlü yorganlar tercih edilmektedir.

Annelerimiz kızları için yünden yapılmış bir mitil yorgan, en az iki tane ipek yüzlü, kışlık; bir tane de yazın kullanılması zorunlu pamuktan ipek yüzlü yorganları yorgancılara hazırlatmaktadırlar.

Günümüzde de bu gelenek aynı düzeyde devam etmekte hatta daha da incelikler gözetilmektedir.

2.2. YORGANIN EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ

Milletlerin hayatları, en güzel onun konuştuğu dilinden öğrenilmektedir. Türklerin gelenekleri ve görenekleri de en güzel ifadesiyle dilinde yani Türkçede gizlidir. Böylece yorgan ve yorgancılıkla ilgili kelimeler, deyimler, ata sözleri, türküler : hikâyelerimize, geleneklerimize, efsanelere, fıkralara, minyatürlere ve Türk sinemasına konu olmuş, böylece edebiyatımızdaki ve kültürümüzdeki yerini almıştır.

Gurbete çalışmaya giden Türk gençlerinin ailelerinden aldıkları eşyaların başında, yorgan gelmektedir.

Yorgan ve yorgancılar günlük hayatımızda yerini alırken dilimize de yeni söz ve söz gruplarının girmesine, ata sözlerinin de oluşmasına sebep olmuşlardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Aca dokuz yorgan örtmüşler, yine uyuyamamış,
Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek verirler,

Ayağını yorganına göre uzat,

Kavga, bizim yorganın başına imiş,
Yorgan gitti, kavga bitti, gibi ata sözleri ve dokuz yorgan eskitmek (paralamak),pire için yorgan yakmak, pireye kızıp yorgan yakmak, yatak yorgan yatmak, yorgan döşek yatmak, yorgan kaplamak, yorgan kavgası, yorgan iğnesi, yorgan çarşafı, yorgan yüzü, yorgan sırtıma, yorgancı, yorgancılık, yorganlamak, yorganlık, hallaç, çırcır gibi kelime ve deyimler de sözlükte yer almaktadır.(ÖTS,2000, 3248)

Türkülerde ise:

“Kadifeli yastık, kadifeli yorgan yâr yumuşak,
Emmim oğlu yanıma geldi bir uşak.”

Anonim

YORGAN MANİSİ

Atlas yorganın yüzü,
Nerden tanıdın bizi,
Biz sevda bilmez idük,
Sevdaya saldın bizi.

Şu dağlar bizim olsa,
Her yanı üzüm olsa,
Yârin yattığı yastık,
O benim dizim olsa.

Anonim

2.3. YORGANIN SAĞLIĞIMIZDAKİ YERİ

Sağlığımız için kışın sıcak, yazın serin tutacak malzemeye yani yorgana ihtiyaç duyarız. Bu özellikler ancak yün ve pamuktan yapılmış yorganlarda bulunmaktadır. Ustalarımızdan aldığımız bilgiye göre yün ve pamuktan imal edilen yorganlar ve yastıklar, teri çekerek sağlığımızı korumamıza yardımcı olurken, günümüzde yeni ve ucuz olması sebebiyle her eve alınan elyaftan yapılmış yorgan veya yastıklar, sağlığımızı olumsuz yönde

tehdit etmektedir. Elyaftan imal edilen yorganlar ve yastıklar, kışın insanları ısıtmakta yazın ise terletmektedir. Bunun sonucunda da bronşit ve romatizma gibi hastalıklara davetiye çıkartmaktadır. Herkesin kendi evinde elyaf nesneleri rahatlıkla test etmesi mümkündür.

2.2.YORGAN TÜRLERİ

2.2.1.HAMMADESİNE GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.1.2.Yün Yorgan

2.2.1.3.Pamuk Yorgan

2.2.1.4.Elyaf Yorgan

2.2.2.YÜZLERİNE GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.2.1.Basma Yüzlü Yorganlar,

2.2.2.2.Atlas,İpek Yüzlü Yorganlar,

2.2.2.3.Kadife Yüzlü Yorganlar,

2.2.2.4. Jarse Yüzlü Yorganlar,

2.2.2.5. Kırkıyama Yorgan,

2.2.2.6. Aplike Yorgan.

2.2.3.KULLANIM ALANINA GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.3.1.Gündelik Yorganlar,

2.2.3.2. Misafir Yorganlar,

2.2.3.4.Çeyizlik Yorganlar,

2.2.3.4.Sünnetlik Yorganlar.

2.3.YORGANLARIN BOYUTLARI VE KULLANILAN İÇ MALZEME

Yorganların boyları sabit olmakla birlikte, genelde tek kişilik yorganlar : 1.50 x 2.20 m.; çift kişilik yorganlar 1.80 veya 1.90 x 2 m. ; 1.85 m. x 2.20 m.; battal yorganlar 2 m. x 2.20 m.; bebek yorganları 90 ya da 1 x 1.50 m. boyutundadır.

Tek kişilik, çift kişilik ve bebek yorganı olmak üzere üç farklı boyda yorgan dikimi yapılmaktadır. Genellikle pamuk dolgu kullanılan bebek yorganları, 100X150 cm. ölçülerinde ve 1kg.pamuktan ya da 1,5 kg yünden; kız çocukları için pembe, kırmızı, eflatun, yavruağzı renkte; erkek çocukları için ise mavi, yeşil veya sarı renkte dikilmektedir.

Tek kişilik yorganlar ise genellikle gündelik kullanım amacı ile 160X210 cm. ölçülerinde olup 3 kg pamuk ya da 4 kg yün dolgu ile dikilmektedir.

Çift kişilik yorganlar ise genellikle 2.00X2.50 cm. ölçülerinde, gündelik kullanımda genellikle basma kumaş; sünnetlik, çeyizlik veya misafir yorganlarında saten bazen işlenmiş kumaş tercih edilerek, pamuk yorganlar için 3,5 kg. pamuk; yün yorganlarda ise 4,5 kg. yün dolgu ile dikilmektedir.

2.2.1.HAMMADDESİNE GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.1.2.Yün Yorgan

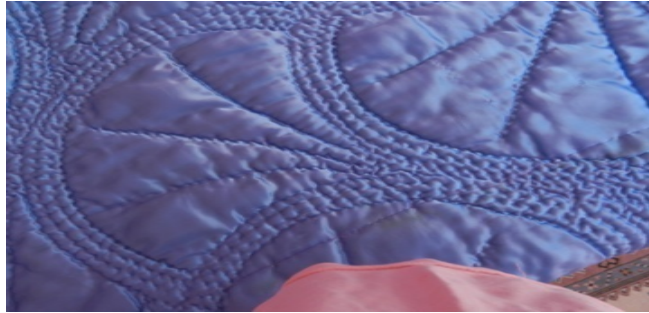
Yün yorganlar, malzemesi yün kullanılarak hazırlanan ve sağlık yönünden en kullanışlı olan yorgan türüdür. Genel özelliği ile yüzlü, yüzsüz, gündelik, misafirlik, sünnetlik ve çeyizlik olarak sınırlır.

Fotoğraf: 7 Bebek yorganı

2.2.1.3.Pamuk Yorgan

Pamuk yorganda malzeme olarak çekirdeğinden ayrılmış 4.5-5 kg. iyi cins koza pamuğu tercih edilir. Savcın ve Akala pamuk türleri de iyi cins , güneşi gördükçe kabaran pamuk türleridir. Pamuk, çırcır adı verilen atım makinesi aracılığı ile kabartılır, astar ve yüzün arasına doldurulmak suretiyle hazırlanır.

Fotoğraf: 8 Pamuk yorgan

2.2.1.4.Elyaf, Silikon Yorgan

Petrol mamulü olan bu madde, yün ve pamuk gibi hazırlanarak mitilin içerisine doldurulur ve işlenmek suretiyle elde edilir. Silikon yorganlar daha çok fabrikalarda imal edilir.

Fotoğraf: 9 Elyaf yorgan

2. 2.2.YÜZLERİNE GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.2.1.Basma Yüzlü Yorganlar

Basma yüzlü yorganlar “basma dikiş” denilen yöntemle dikilmekte olan, motifsiz, işçiliği de az olan basit yorganlardır. Astar ve yüz kumaşı, ters çevrilerek makinede kenarlarından birleştirilir. Astar yüzeyin ortasına, pamuk veya yün doldurularak hazırlanır.

Fotoğraf: 10,11 Basma yüzlü yorganlar

2.2.2.2.Atlas, İpek Yüzlü Yorganlar

İpekli bir yorganın sıriması üç gün sürebilmektedir. Kısaca biz bu yorgan yapımına, iğne ile kuyu kazmak deyimini örnek verebiliriz. Bu emekten sonra, yorgan dediğimiz zaman biraz durmamız gerekmektedir. Dolayısıyla artık sanat eseri yorganları görmek, çok zor olmaktadır. İnsanlar, zorlu hayat şartları karşısında el işi yorganların karşılığını veremez olmuşlardır. Ustamız bu konuda daha az emek harcayarak, dar gelirli için ekonomik yorganlar dikmeye başladıklarını söylemektedirler.

Fotoğraf: 12 İpek yüzlü yorgan

2.2.2.3.Kadife Yüzlü Yorganlar

Kadife ve işlenmiş yüzlü yorganlar daha çok Osmanlı saraylarında, bey konaklarında ve zengin ailelerin evlerinde kullanılmaktadır. Bu yorganları ustalar zengin motiflerle, altın ya da gümüş telleri, kıymetli taşları ekleyerek çok zor elde etmektedirler.

Fotoğraf: 13 Kadife yorganlar

Fotoğraf: 14 Pul İşlemeli yorgan

2.2.2.4 Jarse Yüzlü Yorganlar

İpek, saten veya basmanın kullanılmadığı yorganlara, daha kolay temizlenmesi için jarse yüzler dikilmektedir. Jarse yüzler genellikle gündelik yorganlarda tercih edilmektedir.

2.2.2.5.Kırkyama Yorgan

Yan yana dikilmiş kumaş parçalarıyla oluşturulan motiflerin, yüze dikilmesiyle veya değişik renk ve şekilde kesilen ve birbirine dikişle eklenen kumaş parçalarının, yüz oluşturması ve yine içerisine arzu edilen malzeme doldurularak dikilen yorgan türüdür. Yabancılar bu yorgan türüne patchwork adını vermektedirler.

Fotoğraf: 15 Yamalı yorgan

2.2.2.6.Aplike Yüzlü Yorganlar

Günümüzde özellikle de çocuk yorganlarında applike yüzlü yorganlar tercih edilmektedir. Aplikenin tarihi araştırmacılar tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Göçebe bir yapıya sahip olan Türklerde ilk yorgan örnekleri, hayvan derisi ile applike (yama işi) tekniğinde yapılan örtüler ve yünün sıkıştırılmasıyla oluşturulan keçe türünde görülür. Gelişen applike yöntemi, zamanla desen ve motiflerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Doğadaki çeşitli bitkilerden elde edilen boyalar ile bu deri ve yünler boyanmış, applikelere renk girmiştir. Artık yorganlar daha zengin görünümlü, daha çekici hale gelmiştir. (YARDIMCI,2008, 12)

Fotoğraf: 16 Çiçek ve böcek kullanılan applike yorgan

2.2.3.KULLANIM ALANINA GÖRE YORGAN TÜRLERİ

2.2.3.1.Gündelik Yorganlar

Bazı yorganlar, gündelik kullanım için yapılmaktadır ve çok basittir, üzerinde hiçbir desen bulunmamaktadır. Beyaz ve ince kumaştan sırtıp üzerlerine beyaz çarşaf ve renkli yüz konularak kullanılmaktadır. Günümüzde kirlenmemesi için nevresimlerin içerisine konulması daha rahat gelmektedir. Bu tür organlara, halk dilinde mitil adı verilmektedir.

Fotoğraf:17 Yüzsüz yorgan

2.2.3.2. Misafir Yorganı

Misafir yorganı, hem ipekli hem de basma yüzden olabilmektedir. Genellikle genç kızların evlenirken çeyizlerinde getirdikleri ya da damada annesinin diktirdiği yorganlar bu gruba girmektedir.

2.2.3.3.Çeyizlik Yorgan

Desenli ve ipek yüzü olan yorganlar, büyük el emeği ister ki, genellikle gelin çeyizinde bulundurulmakta ya da evlilik yıl dönümlerinde, sünnet düğünleri gibi özel günlerde kullanılmak için yapılmaktadırlar.

Fotoğraf: 18 Çeyizlik yün yorgan

2.2.3.4.Sünnetlik Yorganlar

Sünnetlik yorganları, oğlan çocukları için anneler yünden ya yeni yaptırırlar ya da kendi çeyizlerinde getirdikleri yün yorganları kullanırlar. Bu yorganlar daha sonra oğlanların çeyizlerine konularak damat yorganı olarak hediye edilir.

2.4.YORGAN YAPIMINDA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER

Geçmişten günümüze yorganlar yün ve pamuktan yapılırken şimdilerde petrolün yan ürünü olan elyaf maddesinden imal edilmektedir.

Yorgan yapımında dikiş makinesi, dikiş iğnesi, yorgan iğnesi, iplik, yüksük, çırpı ipi, tebeşir, pergel,motif kalıpları, metre gibi malzemelere ihtiyaç duyulmaktadır. İğne ve iplik-

ler, yorgan dikmedeki temel araçlardır. Ustalar genellikle yorganda terazi marka ve iki numara iğne kullanmaktadırlar.

Yorgan sopası: Yorgan haznesi içine yerleştirilen yün ve pamuğun, dövülerek dengeli bir şekilde dağılmasında kullanılır.

Çırpı İpi: İpekli yorganlarda düz çizgiler çizmek ya da hiza almak için; basma yorganlarda düz dikiş için cetvel yerine kullanılan pamuklu iptir.

Hallaç makinesi: Günümüzde hallaç yayı ve hallaç tokmağı yerine kullanılan pamuk ve yün kabartmaya yarayan motorlu makinedir.

Fotoğraf: 19 Yünün çırpır yayında açılması

Fotoğraf: 20 Çırçır makinesi

Yüksük: Alyans şeklinde ve orta parmağın birinci ile ikinci eklemi arasına takılan hem ustanın parmaklarını iğneden koruyan, hem de iğnenin itişini

kolaylaştıran araçtır.

Fotoğraf: 21 İp

Fotoğraf: 22 Bobin

Fotoğraf: 23 Mitil ve yüksük

Değnek: Çalı, kızılçık, ergen veya iğde ağaçlarından yapılan 1 metre boyunda, esneme mukavemeti yüksek sopalardır. Değnek ile torba halinde dikilmiş yüz ve astar arasına doldurulan dolgu malzemesi dövülerek yani çırpılarak malzemenin yüz ve astarın bütün bölgelerine eşit şekilde yayılması sağlamaktadır. Değneğin esnek ve pürüzsüz olması, malzemenin yayma sırasında vuruş darbelerinden kumaşın zarar görmesini engeller.

Pergel: Yüz üzerine yay veya çemberin çizilmesinde ve ölçülmesinde kullanılan araçtır. Yorgancılıkta büyük boy ve küçük boy olmak üzere iki tür pergel kullanılır. Kü-

çük boy pergel kalıp çıkarmada, mukavva üzerine yapılan çizimlerde ise büyük boy pergel ise kalıp kullanılmadığı durumlarda, yorgan yüzü üzerine çizilecek olan büyük daire ya da yay motifleri için kullanılır.

Fotoğraf: 24 Pergel ve ucunda tebeşir

Tebeşir: Yorgancılıkta tebeşir ya çırpı ipinin kullanımında ip bulanarak ya da pergele yerleştirilerek kullanılır. Her iki kullanımın amacı da yorgan yüzü üzerinde desenlendirme yapmak içindir.

Çırpı İpi: İpekli yorganlarda düz çizgiler çizmek ya da hiza almak için; basma yorganlarda düz dikiş için cetvel yerine kullanılan pamuklu iptir.

Terazi: Bir kolun iki ucuna asılı iki kefedden oluşan tartı, mizandır. Yorgancılıkta bir kefesine kullanılacak olan dolgu malzemesi çuvalla, bir kefesine de ağırlık koyularak kullanılır. Dolgu malzemesi önce tartılır eğer bu pamuk ise daha sonra atımı yapılır.

Makas: Yorgan dikiminde kullanılacak kumaşların kesilmesinde büyük boy terzi makası kullanılmaktadır.

Sabun: Yorgancılıkta sabun, desenlerin yorgan yüzüne çizilmesi aşamasında kullanılır. Yorgan yüzü üzerine yerleştirilmiş kalıpların etrafından sabunla gidilerek, kalıptaki şekil yüzeye çizilir. Bu işleme “kalıp çıkarma” denir.

Balmumu: Yorgancılıkta dikiş ipliğinin ucunun açılmaması ve iğneden kolaylıkla geçmesini sağlamak için kullanılan ve arının peteklerinden elde edilen bir maddedir. Ucu kesilen ip, balmumunun üzerine konur ve parmakla üstünden bastırılarak çekilir yani ip balmumuna bulanır. Böylece ipin ucu açılmaz ve iğne deliğinden kolaylıkla geçer.

Dikiş Makinesi: Yorgan dikiminde özellikle astar ve yüzün birleştirilmesi sırasında kullanılan, kol veya elektrik gücüyle çalıştırılan alettir. Dükkânlarda ev tipi mekikli dikiş makineleri kullanılmaktadır. Sivas ilinde bu işleme “kumaşın çatması” denilmektedir.

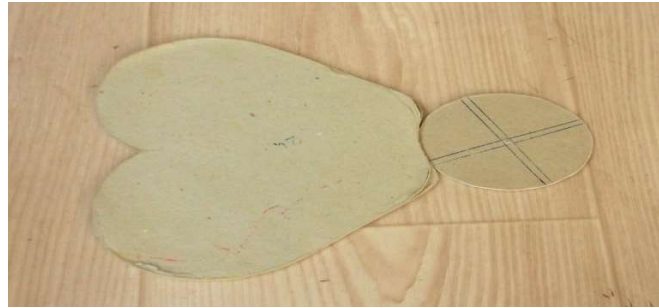

Fotoğraf: 25 Dikiş makinesi

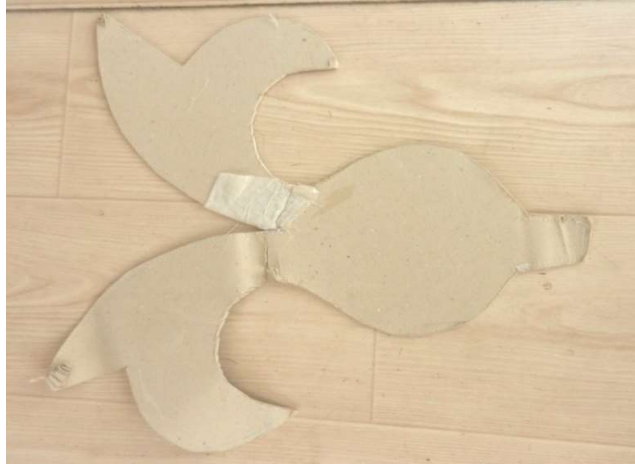
Kalıplar: Her bir motifi yüze çizebilmek için kullanılan ayrı ayrı kesilmiş, genellikle mukavvadan yapılmış desen aracıdır.

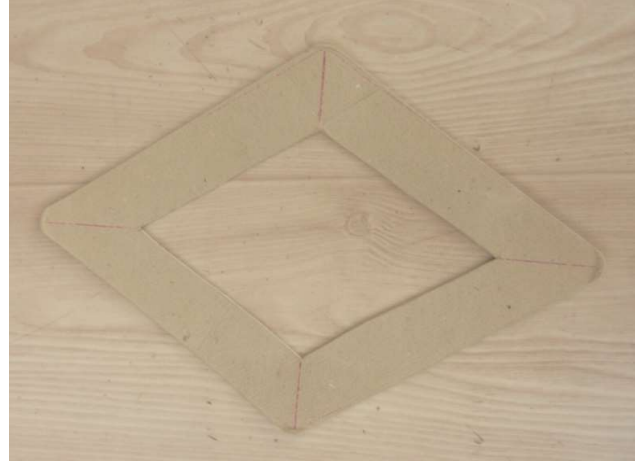
Fotoğraf: 26 Bağlantı

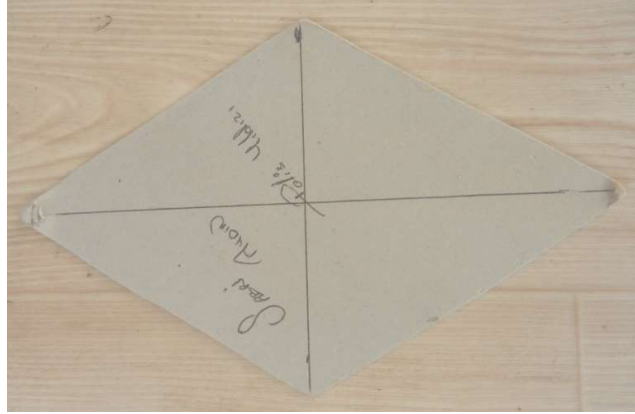
Fotoğraf: 27 Menekşe

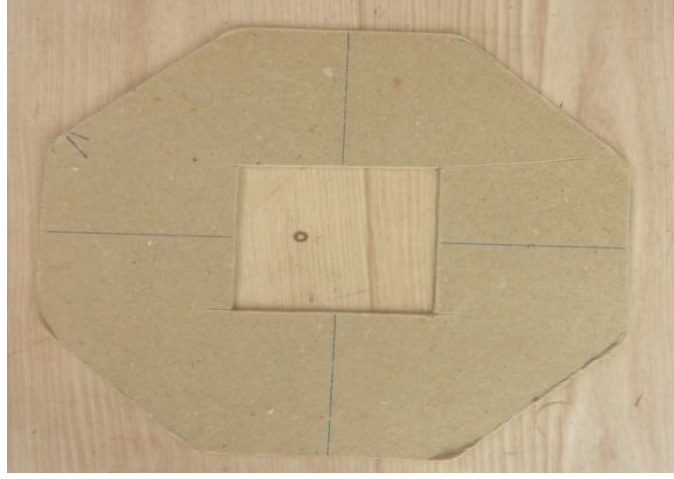
Fotoğraf: 28 Lale

Fotoğraf: 29 Baklava

Fotoğraf: 30 Yıldız

Fotoğraf: 31 Altıgen

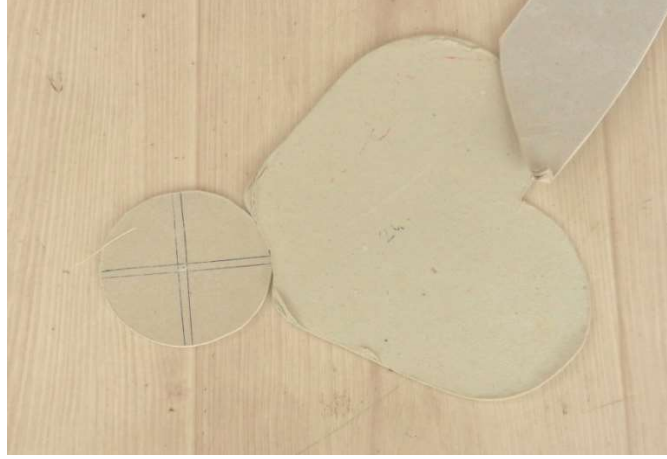
Fotoğraf: 32 İç içe göbeklimenekşe

Fotoğraf: 33 Bağlantı

Fotoğraf: 34 Lale

Fotoğraf: 35 Göbeklimenekşe

Fotoğraf: 36 Bağlantı

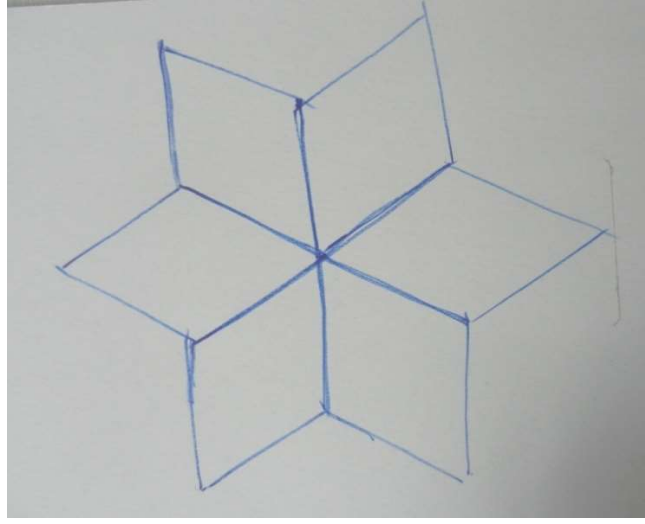
Fotoğraf: 37 Menekşe

Fotoğraf: 38 Çift bağlantılı menekşe

Fotoğraf: 39 Lale

Fotoğraf: 40 Polis yıldızı

Fotoğraf: 41 Lale

Fotoğraf: 42 Bağlantı

Fotoğraf: 43 Çubuklar

Fotoğraf: 44 Gelintacı

Fotoğraf: 45-46 Yorganın kaplanacağı çarşaf ve yüzü

2.5.YORGANLARA YAPILAN NAKIŞLAR(DESENLER)

Yorganların nakışları, kullanılacak alana göre değişim göstermektedir.

Türk yorgan sırıma geleneğinde, yüzyıllardır geleneksel Türk zarafetini ve inceliğini yansıtan motifler bulunmaktadır. Yorganlara işlenen motifler doğadaki çiçeklerden, kuşlardan, meyvelerden, geometrik şekillerden kelebeklerden, gök yüzündeki çeşitli yıldızlardan esinlenilerek ortaya çıkmıştır ve bu motifler usta eller tarafından yorganlara aksettirilmektedir. Çerçeve, parke, beşgül, yonca, lale, menekşe, köşem lale, tavus kuşu, kelebek, göbekli, ağır göbekli, döner göbekli, fiyonk, yelpaze, çarkıfelek, eski yıldız, pervane, baklava, muz, mekik göbekli, çavuş, âşık, âşık yolu şaşırđı gibi pek çok motif, yorgan siparişı veren kişilerin beğenisine sunulmuş, bu kişilerin istekleri üzerine, sipariş ettikleri yorganlara yansıtılmıştır.

2.5.1.GENEL YORGAN DESENLERİ

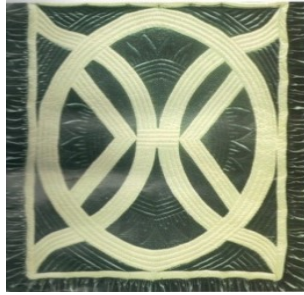

Foto. 47 Arma

Foto.48 Beşli Karanfil

Foto. 49. Beşli Güvercin

Foto.50 Buket Lale

Foto.51 Siyah Lale

Foto.52 Meşale

Foto.53 Batan Güneş

Foto.54 Bahar Dalı

Foto.55 Bulut

Foto.56 Uğur Yoncası

Foto.57 Çelenk

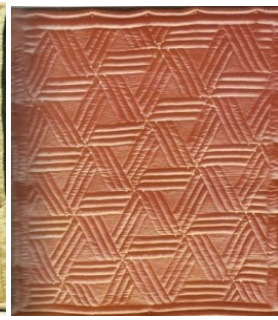

Foto. 58 Altılı Parke

Foto.59 Gelin Tacı

Foto 60.Tavus Kuşu

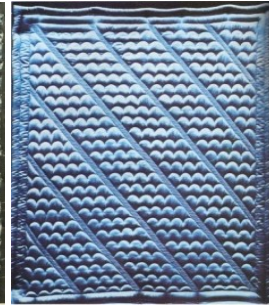

Foto.61 Balık Sırtı

Foto.62 Kardelen

Foto.63 Buket Kardelen

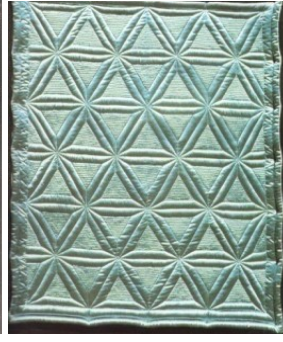

Foto.64 Üçgen Çerçeve

Foto.65 Üç Dikişli Baklava

Foto.66 Göbekli Yonca

Foto.67 Atlas Çiçeği

Foto.68 Mor Menekşe

Foto.69 Serpme Parke

Foto.70 Çay Filizi

Foto.71 Kartal Kanadı

Foto.72 Buğday Başağı

Foto.73 Yedi Ok

Foto.74 Göbekli Lale

Foto.75 Yelpazeli Menekşe

Foto.76 Sade Kartal Kanadı

Foto.77 Sabah Yıldızı

Foto.78 Üzüm Asması

Foto.79 Kemer

Foto.80 Gün Çiçeği. Foto.81 Yaprakgüzeli . Foto.82 Lalelikaranfil.

Foto.83 Fındık Dalı

Foto.84 Pamuk

Foto.85 Su Yolu

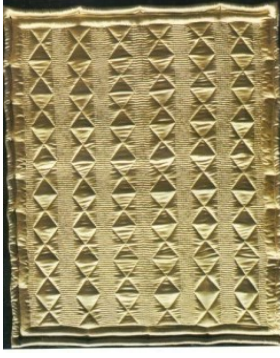

Foto.86 Baklavali Suyolu

Foto.87 Tavus Kuşu

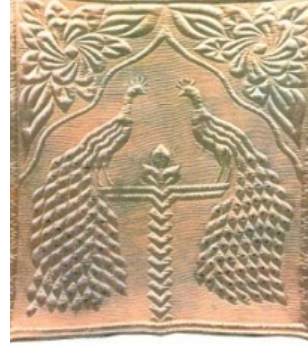

Foto.88 Tavus Kuşu

Foto.89 Meşe Yaprığı

2.5.2.YÖRESEL ÇEYİZLİK YORGAN DESENLERİ

Sivas ili genelinde yorganlara işlenen motifler, aşağıya çıkarılmıştır. Bunlar:

Foto.90 Tavan Göbeği

Foto.91 Bağlantılı Menekşe

(Sami Usta, Gökmedrese'den ve köy odalarının tavanlardan esinlenmiş.)

Foto.92 Eski, Kemik Balta
(Sami Usta'ya ait çizim)

Foto.93 Yeni Bülbül Yuvası

Foto.94 Yeni Kelebek

Foto. 95 Eski Baklavalı

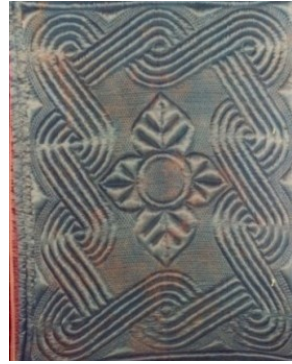

Foto. 96 Eski Lale

Foto.97 Yeni ,Yelpazeli Menekşe

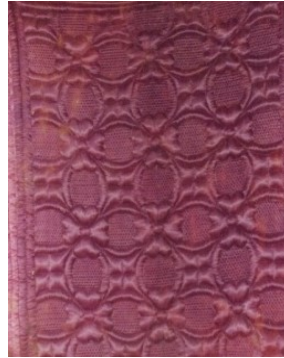

Foto.98 Eski Baklavalı Menekşe

Foto:99 Papatya

Foto.99 Eski, Lale Foto
(Sami Usta'nın ait çizim)

100 Eski, Çerçvelitavan

Foto.101 Eski, Armutlu Pervane

Foto.102 Göbekli Yonca **Foto.103 Mekikli Menekşe**

Foto.104 Bağlantılı Menekşe (Sami Usta'ya ait)

Foto. 105 Eski, Mekiklimenekşe

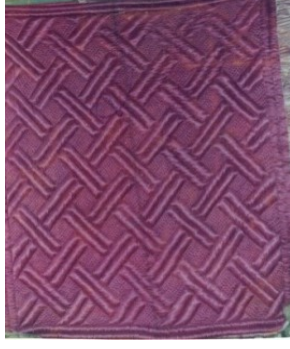

Foto.106 Eski Hasırörgü

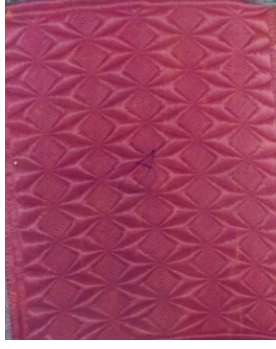

Foto.107 Yeni Kırılmaç

Foto.108 Göbekli Papatya

Foto.109 Çarkı Felek

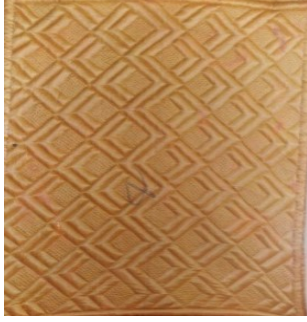

Foto.110 Yeni Çavuş Rütbesi

Foto.111 Eski Karanfil

Foto.109 Eski Vazo

Foto.110 Eski, Armutlu Pervane

Foto.111 Eski Muz

Foto.112 Yeni, Saray

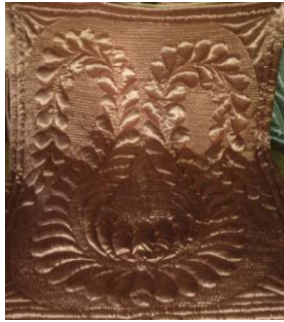

Foto. 113 Çelenk

Foto.114 Eski, Çelenk

Foto.115 Eski, Kartalkanadı. Foto.116 Eski, Buketlale. Foto.117 Eski, Karanfil.

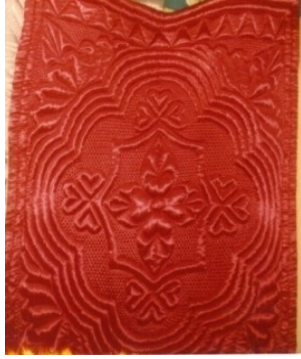

Foto.118 Menekşe Göbekli Yonca Foto.119 Menekşeli Lale Foto. 120 Çavuş

Foto. 121 Dikdörtgen Lale

Foto. 122 Altıgen

2.6.YORGANIN YAPIMI

2.3.1.Yüzlü ve yüz­süz yorgana malzemeyi yerleřtirme aşalamaları:

Yorgan, yapılmadan önce yün veya pamuk bin bir meşak­katle yıkanır, kurutulur, parmakların ucunda didiklenir yani tiftiklendirilir. Eğer çarşıda sı­rınmayacak ise temiz ve büyük bir odada yere serilen büyük bir battaniye veya kilimin üzerine mitil, tersinden seri­lerek işe başlanır. Eğer yorgan pamuktan yapılacak ise yeni pamuk hemen mitilin üzerine serilir; pamuk eski ise hallaç adı verilen pamuk atıcılar tarafından veya dükkân sahibi tara­fından çırcır adı verilen makinelerde çektilirip tiftiklendirilir ve mitilin üzerine yerleştirilir.

Fotoğraf: 123 Çırpılmış yün

Fotoğraf: 124 Astarın çevrilmesi

Fotoğraf: 125Yünün astar içinde kalması Fotoğraf:126 Mitilin ağzının dikimi

Fotoğraf:127 Mitilin Ağzının Toplanması Fotoğraf:128 Mitilin Ağzının Büzülmesi

Fotoğraf:129 Mitilin ağzının dikilmesi.

Kullanılan pamuğun özelliği, yorganın kalitesini etkilemektedir. 'Ülkemizde, Denizli'nin Çal ilçesinde yetiştirilen **Yerli Koza** pamuğu yorgan dikiminde tercih edilen pamuk türüdür. Kısa ve kalın elyafı olan bu pamuk, sıcakta kabarmaktadır. Yorgan dikiminde kullanılan diğer bir pamuk cinsi ise **Amerikan Akala** pamuğudur. Bu pamuğun elyafı uzun ve incedir. Bu özelliğinden dolayı da sıcakta yatışmaktadır. Bizim yorgancılarımız Yerli Koza pamuğunu tercih etmektedirler.

2.3.2.Yüzsüz Yorganı sırama Aşalamaları

Fotoğraf:130 Mitilin ağzının dikimi

Fotoğraf:131 Mitilin arkası

Fotoğraf:132 Mitilin ön kısmı

Fotoğraf:133 İlk dikişin atılması

Fotoğraf:134 Köşelerin ilk dikişi

Fotoğraf:135 Mitile ilk sıranın yapılması

Fotoğraf:136 Mitile orta dikişin atılması

Fotoğraf:137 Mitile yan dikişin atılması

Fotoğraf:138 Mitilin ikinci dikişi

Fotoğraf:139 Mitilin üçüncü dikişi

Foto.140 Mitil dikişlerin arttırılması

Foto.141 Dikişlerin boylamasına işaretlenmesi

Fotoğraf:142 Dikişlerin çoğaltılması

Fotoğraf:143 Dikişlerin aralıkları

Fotoğraf:144 Yorganın bitmiş hali

2.3.3.İpekli Yorganı Sırıma Aşalamaları

2.3.3.1.Yüz ve astarın birbirine çatılması(dikilmesi)

Yorganın iki kat astarı ile ipekli yüzü, birbirine (çatılır) dikilir. Burada astara iki kat dedik çünkü yün, bezin dokuma aralarından çıkarak kullanan kişileri rahatsız etmektedir. Daha sonraki işlemler ise yüzüz yorganın aşamaları gibi devam etmektedir. Dikilen yüz ve

astarın içersine yün yayılır. Astar ve yüzün dört kenardan makinede birleştirilmesi dışında bütün dikişler elde yapılır.

Foto.145 Yünün mitile yerleştirilmesi

Foto.146 Yünün yüze ve astara tutturulması

Foto.147 Dikişlerin düzeltilmesi

Foto.148 Dikişlerin köşelerde düzeltilmesi

Foto.149 -150 Yüze desenin iple çizilmesi

Foto. 151-152 Yüze motiflerin kahlpla çizilmesi

Foto.153 Motifin yüze çizilmesi

Foto.154 Yüze ara ilinti yapılması

2.3.3.3.Yorgan yüzünün işlenmesi

Yorganın en alt katta bulunan astar katı, mitil adı verilen pamuklu bir kumaştan yapılır. Yorgan yapımında ilk adım, astar ile yüz içe gelecek şekilde yerleştirilip yorgan yüzünün dört yanın makinede dikilmesi ile başlar. Bu dikişe **peyim** dikimi denir. İkinci işlemde astarın ortasında veya ek yerinde, bir metre kadar bırakılan yırtmaç, daha ilerideki aşamalarda yorganın tersyüz edilmesini sağlayacaktır. Peyim dikiminden sonra yorganın ters yüzünün üstüne yün, hallaçla atılmış ya da makinede açılmış pamuk veya elyaf yerleştirilir. Kızılıcak, nar ya da zeytin ağacından yapılmış 100/120 cm uzunluğundaki ince bir sopa yardımıyla pamuk, eşit oranda yüzeye dağıtılır. Yorgan, dört köşeden içe doğru kıvrılıp astar katında bırakılan bir metrelik açıklıktan tersyüz edilir. Böylece malzeme tabakası, yorgan yüzüyle astar arasına yerleşir. Astarın, ek yerindeki açıklık, dikişle kapatılır ki, bu dikişe **ağız** dikişi adı verilir. Ara kata alınan yünün veya pamuğun düzgün ve dengeli dağılımını sağlamak amacıyla malzeme, ön ve arka yüzden sık aralıklarla sopalanır. Vuruş aralıklarının geniş olması gerekir. Eğer malzeme elyaf ise fazla vurulduğu zaman parçalarına ayrılır ve yorgana zarar verir.

Yorgan yüzü, pamuk ve astar **teğel** dikişiyle birbirine tutturulur. Uzun kenarlardan 20 cm kadar içerden atılan teğel ile içte bir çerçeve oluşturulur. Yorgan, astar ile yüzü içe gelecek şekilde uzunlamasına, ortadan ikiye katlanır. Kenar dikişi 10 cm kadar içerden yapılır. **Çubuk, temel çubuk** gibi isimler alan bu dikiş, yorganın dört kenarında yeterli pamuğun bırakılmasını sağlar.

Yorgan yüzünü süsleyecek motiflerin yüzeye düzgün bir şekilde yerleştirilmesi, kenar çubuğunun düzgün dikilmesine bağlıdır. Yorganın kenarında, 3 cm içeride, dört kenarı çerçeveleyen sık dikiş bulunur. Yorganın, kenar pamuğunun veya yününün kaymasını önlemek ve yorgan kenarını daha düzgün göstermek amacıyla yapılan bu dikişe **zırh** veya **ufaklama** dikişi gibi adlar verilir. İçte teğellenen çerçeve içine, dört çubuk dikişi yapılır. Yorganın model ağırlığına göre, çubuk aralarında teğellenir. Malzemenin kayması önleneyeceği gibi motiflerin çizileceği bir zemin elde edilmiş olur.

Yorgan yüzünün geometrik düzeni tebeşirlenmiş bir sicim, cetvel, pergel ve mukavva kalıplar yardımıyla oluşturulur. Geometrik plan içinde yerleştirilecek motifler tebeşirle yüzeyde tespit edilir. Motiflerin çiziminden sonra yorgan, ters çevrilip sopalanarak tebeşir tozunun fazlası atılır, teğel dikişleri sökülür.

Yorgan dikişi, özen isteyen bir iştir. Dikiş esnasında her parmağın görevi vardır. Başparmak ve işaret parmağı iğneyi tutar, orta parmak yüksüğü taşır, yüzük parmağı ise yüksük parmağını destekler. Yüzük parmağı, serçe parmakla birlikte ipliğe yön verir. Dikiş esnasında pamuğun kopartılmadan yüz ve astarla birlikte dikilmesine ise **İzmir** dikişi denir. Bu dikiş, üç katın birlikte dikilmesini sağlandığı bir dikiş tarzıdır. Bu dikiş sayesinde yüz ve astar birbirini tutar. Özellikle pamuk parçalarına ayrılır ise yorganın yüzeyinde hava geçirgenliği meydana gelecek, yorganın koruyucu olma özelliği kaybolacaktır.

Fotoğraf:155-156 Yorganın bağlantı nakışlarının işlenmesi

Fotoğraf:157-158 Yorganın bağlantı nakışlarının yapılması

Fotoğraf:159-160 İnce dikişlerin tamamlanması

Fotoğraf:161 -162 İnce dikişlerin tamamlanması

Fotoğraf:163-164 İnce dikişler

Foto.165 Nakış ipinin düğümü

Foto.166 Yorganın köşe baklava nakışlarının tamamlanması

Fotoğraf:167 Yan bağlantılar

Fotoğraf:168 Orta çizginin belirlenmesi

Fotoğraf:169 Göbeğin belirlenmesi

Fotoğraf:170 Baklava ve ince nakışlar

Fotoğraf:172 Yorganın bitmiş hali

2.7.YORGANIN KAPLANMASI VE KORUNMASI

Yaptırılan yorganların ağza gelen kısımlarının yıpranmaması ve daha uzun ömürlü olmaları için Sivas' ta yorganlar, beyaz akfil ya da patiskadan uçlarına dantel geçirilmiş çarşaflarla kaplanır. Kızlar çeyizlerine yorganağzı denilen bezi çeşitli nakışlarla işler ya da içerisine ara veya uç danteli geçirerek hazırlar, bunları da yorganın ağzına dikerler. Böylece uzun emekler sonucunda elde edilen yorganlar, kaplanmış ve korunmuş olur.

Günümüz ise daha çok pratik olan ve sonradan kültürümüze girmiş olan torba şeklindeki nevresimler kullanılmaktadır.

Fotoğraf:173 Dantel geçirilmiş yorgan çarşafı Fotoğraf:174 Dantelin modeli

Fotoğraf:175 Kanaviçeli yorganağı Foto.176 Ara dantel geçirilmiş yorganağı

Fotoğraf:177-178 Kanaviçeli yorganağı

2.8. YORGANIN TEMİZLENMESİ

Yorganların temizlenmesi birkaç şekilde yapılabilir. Herkesin yaptığı ilk temizleme yöntemi şöyledir:

Yün yeniden yıkanacak ise leğen veya küvet **soğuk suyla doldurulur** ve yorganın içerisindeki yünden parçalar halinde alınarak su dolu leğene bastırılır. Yün **1-2 saat suda** bekletilir, daha sonra, **1.5 çay bardağı** kadar deterjan, küvete atıp iyice köpürtülür. Yün, elle yıkanacağı için, biraz da ayakla çiğnenir ve alt üst edilir. Sonra küvet veya leğenin suyu boşaltılır, yün sepete çekilerek kirli suyun akması beklenir. Bu işlem ikinci kez tekrar edilir sonra leğene su doldurularak yün durulanır. Yünün suyunun çekmesi için çamaşır tellerine asılır ya da bir tur makinede suyu alınır en sonunda kuruması için kilimin üzerine yayılır çamaşır ipinde bir, iki gün bekletilir. Bu arada yün nemli iken parmakların ucunda didiklenir , sonra iyice ve sırmaya hazırlanmış olur. Eğer yün ya da pamuk iyice kurutulmaz ise nemlenir ve küflenir, bu yüzden de koku yapar.

Yorganlar kullanılıyor ise çarşafları en geç iki haftada bir yıkanarak temiz kalması sağlanır. İpekli yorganların temizlenmesinde ikinci yöntem ise yorganların, kuru temizlemeye gönderilmesidir.

2.9. YORGANLARIN SAKLANMASI

Eskiden büyüklerimiz yorganları saklarken naftalin kullanmaktaydılar. Kış mevsiminin gelmesi ile dolaplardan çıkarılan yorganlardaki naftalinlerin kokusu, uzun bir zaman gitmemektedir. Günümüzde, naftalin yerine yorganları nemden ve böceklerden korumak için hava geçirmez vakumlu torbalar kullanılmaktadır.

Yorganlar günlük kullanılacak ise yatak odalarımızda karyolalarımızın üzerinde veya sabah toplanarak dolaplarımıza yerleştirilir. Eğer misafir veya çeyizlik yorganlar ise bunlar, hurç adı verilen koruma torbalarına konularak içerisi naftalinlenip dolaplara yerleştirilir. Dolaplarda yer yok ise yine hurçlara konulur, ayrıca bu hurçlarda temiz çarşaflara sarılır ve dolapların üzerine yerleştirilir.

Fotoğraf: 179 Yorgan saklanan hurç

2.10. YORGANIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ

Yorgan ister yünden isterse pamuktan yapılsın geri dönüşümü vardır. Birinci dönüşüm şekli,içerisindeki malzeme yıkanıp çırpılarak eskiyen yüzler ve astarlar yenilenmekte ve yorgancılara götürülerek yeni yorganlar yaptırılmaktadır. İkinci dönüşüm yolu ise malzeme

temizlenip kurutulduktan sonra yastık, minder, kanep ve yatakların üzerine şilte olarak hizmete sunulmaktadır.

2.11.PAZARLANMASI

Hazırlanan ipekli yorganlar, mal sahipleri tarafından evlerde kullanılmak için saklanmakta, yorgancılarda hazırlanan yorganlar ise istekli kişilere satılmaktadır.

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğanın tüm canlılığının, çarpıcı renk ve desenlerinin, motiflere dönüşerek odalarımızda yerini alması, yorgancılık mesleğinin gereği iken bu sanat dalı ve onu yaşatan sanatkârlar günümüzde oldukça azalmış, yok olmaya doğru gitmektedir. Bunun diğer bir nedeni de artık yorgan, yatak ve yastıkların fabrikalarda üretilmesidir.

El emeği, göz nuru olan yorgancılık mesleğinin yok olmaması için

bu meslek sadece erkek ustalar tarafında yürütülmemeli, özel iş yerlerinde değil, Halk Eğitim Müdürlükleri veya Kız Meslek Liselerinde de genç kızlarımıza verilecek kurslarla yeni bir mesleğe girişleri sağlanmalı, onlara iş sahası açılmalı, genç yorgancılar yetiştirilmelidir. Sağlık açısından da gerek okullarda gerekse basın-yayın yolu ile insanlara, yün ve pamuğun önemi tekrar hatırlatılmalı; halkımızın hayatına yeni girmiş olan ve zararları dile getirilen elyaf ürünlerden de uzak durmaları anlatılmalıdır.

KAYNAKLAR

- 1.ÇELEBİ, Evliya, Seyahatname, Yapı Kredi Yay,3415, C.1,İstanbul-2011,
- 2.Kaynak kişiler Bekir Sami ŞİMŞEK,
Sabri AYDIN,
- 3.KÖKSAL, Ahmet, “Yorgan Sanatı”, Sanat Çevresi Dergisi, Sayı: 85’ten: Nesrin Yardımcı, Ankara El İşi Yorganları Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008,
- 4.Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt: 20, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul,
- 5.ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2000, C. 3,
- 6.ÖTS, MEB Yayınevi, İstanbul-2000,C.4,
- 7.Sanal yayın: <http://www.yorgancilarodasi.net/k>
<http://www.kula.bel.tr/yorgancilik.aspx>
<http://www.burdurkulturturizm.gov.tr/>
8. Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford 1972.
9. YARDIMCI, Nesrin, Ankara El İşi Yorganları Üzerine Bir Araştırma, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

DAŞARY ÝURT WEKILHANALARYNYŇ WE OLARYŇ PERSONALYNYŇ HALKARA-HUKUK STATUSY

BÜYÜK ELÇİLİKLER VE PERSONELİN YASAL DURUMU

ISSUES OF LEGAL STATUS OF DIPLOMATIC EMBASSIES AND THEIR STAFF

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЗАРУБЕЖНЫХ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВ И ИХ ПЕРСОНАЛА

Hoshgeldi YOMUTBAYEV*

Öz

Türkmenistan'ın Değerli Devlet Başkanı; 18 Şubat 2009 tarihinde diplomatlar ile yapılan toplantıda Devletin diplomasi sisteminin dış politika yöntemlerinin talepleri ışığında, daha verimli hale getirmek ile ve yurt dışındaki bizim diplomatların resmi ziyaretler sırasında imzalanan anlaşmaları bu somut faaliyetler çerçevesinde yerine getirmelerinin gerektiğini söyledi. Bu faaliyetleri başarıyla yerine getirmek için büyük elçiliklerin ve personelinin hukuk statüsünün bilimsel analizleri gerekmektedir. Bu nedenle, diplomatik temsilcilik iki türlü olmaktadır. (1)Diğer ülkelerdeki bir devletin diplomatik misyonu ve uluslararası hükümetlerarası örgütler içinde, (2) Devletlerin misyonları diye. Bunların yasal durumu ilmi açıdan analiz edilmeye açık ve hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diplomatik hukuk, diplomatik ajan, diplomatik dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklar, diplomatik personel, diplomatik misyon yasası durumu.

Abstract

Esteemed President of Turkmenistan mentioned at the meeting with diplomatic corps, which was held on 18 February 2009 that the diplomats of the country should search more efficient, in the light of demands of the time, methods of foreign policy system and diplomacy of the State. Because of official visits, our diplomats to abroad should put into life all agreements of Turkmenistan and fulfill them with concrete activities. Successfully activating this performance demands the scientific analyzes of legal status of diplomatic embassies and their staff. Due to this, two types of diplomatic representativeness – it is vital im-

* Researcher at the Turkmen State University named after Magtymguly, lecturer of international law at the Institute of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs / TÜRKMENİSTAN

portant to analyze legal status of one state's diplomatic mission in other country and states' missions in international intergovernmental organizations.

Keywords: diplomatic law, law status of diplomatic agent, diplomatic immunities and privileges, diplomatic staff, diplomatic mission.

Резюме

18 февраля 2009 года во время встречи с дипломатическим корпусом Туркменистана наш Уважаемый Президент сказал, что надо показать пути приведения в соответствие с современными требованиями внешне политическую систему и дипломатическую работу государства. А так же отметил что послы нашего государства, находящиеся за рубежом должны претворять в жизнь договора, подписанные в ходе официальных визитов и наполнить смысл отношений конкретными действиями. Чтобы успешно реализовать данные задачи необходимо рассмотреть правовой статус зарубежных дипломатических представительств и их персонала. Поэтому необходимо научное исследование обеих видов дипломатических представительств и их персонала таких как представительство государств в других государствах, а также представительства при международных организациях.

Ключевые слова: дипломатическое право, правовой статус дипломатического агента, дипломатические иммунитеты и привилегии, дипломатический персонал, дипломатическое представительство.

Häzirki zaman hukuk ylmynda hukuk statusy diýilip, subýektiň anyk hukuk aragatnaşyklaryna girmäge şertleri we hukuk mümkinçiliklerini döredýän hukugyň hem-de borçlaryň umumy bir bitewiligine düşünilýär. Hukuk statusy-bu subýektiň hukugynyň berjaý edilmeginiň birinji tapgyry hökmünde seredilmelidir.[1]

Bolýan döwletinde daşary ýurt wekilhanasynyň döredilmegi bilen, nähili halkara hukuk kadalary, iki döwletiň arasynda hiç hili düşnüksizlikleri ýüze çykarman, wekilhanalaryň öz wezipelerini ýerine ýetirip bilmegini üpjün edýär - diýen öz-özünden gelip çykýan soraga häzirki döwürde hereket edip gelýän halkara hukuk kadalaryny seljermek arkaly jogap bermeli bolýars.

Häzirki döwürde, halkara hukugynyň şeýle kadalary hökmünde, wekilhanalara berilýän artykmaçlyklar we immunitetler baradaky hukuk kadalary bolup durýar. Bu kadalar, ilki bilen halkara-hukuk däpleri hökmünde kabul edilip gelen bolsa, soňra, olar 1928-nji ýylyň Diplomatik işgärler (çinownikler) baradaky Gawana konwensiýasy, 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklar baradaky Wena konwensiýasy, 1963-nji ýylyň Konsullyk gatnaşyklary baradaky Wena konwensiýasy, 1975-nji ýylyň Uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklarynda döwletleriň wekilçiligi baradaky Wena konwensiýasy ýaly halkara şertnamalarynda öz beýanyny tapdylar.

Bu meselede 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklar baradaky Wena konwensiýasynyň Preambulasynda “artykmaçlyklar we immunitetler belli bir adamyň bähbidi üçin däl-de, eýsem, wekilçilik edýän döwletiniň guramasy hökmünde, diplomatik wekilhanalarynyň wezipelerini netijeli ýerine ýetirip bilmegi üçin berilýär”-diýilip ýörite görkezilýändigini bellemek gerek.

Bu kesgitleme täze döran kada bolman, irki wagtdan bäri dowam edip gelip, halkara hukuk ylmynda wezipeleýin (funksiýanal) nazaryýete esaslanýan kada hasaplanýar.

Diplomatik hukugy halkara hukugynyň, bir pudagy bolup daşary gatnaşyk döwlet edaralarynyň statusyny we wezipelerini düzgünleşdirýän kadalaryň umumy köplügidir. Diplomatik wekilhananyň we onuň personalynyň agzalarynyň aýratyn statusy hem diplomatik hukuga esaslanandyr. Professor I.P. Blišenko “artykmaçlyklaryň we immunitetleriň umumy köplügi hökmünde diplomatik immunitet” terminini düşündirmek üçin “diplomatiýa” düşünjesinden ugur alyp düşündirmegi” maslahat berýär [2] hem-de onuň sebäbiniň diplomatik hukugynyň ulgamynyň diplomatiýanyň esasy görnüşleriniň hemmesiniň hem ýagny diplomatik wekilhanalaryň ýa-da ýörite missiýalaryň üsti bilen ýola goýulýan **ikitaraplaýyn diplomatiýanyň** halkara guramalarynyň konferensiýalarynda we sessiýalarynda wekilýetleriň üsti bilen ýola goýulýan **köptaraplaýyn diplomatiýanyň** şeýle hem döwletleriň halkara guramalaryndaky hemişelik wekilleriniň üsti bilen ýola goýulýan diplomatiýanyň hem hukuk esaslaryny öz içine alýanlygydygyny belläp geçýär. [3]

Diplomatik wekilhanalar diňe bir ikitaraplaýyn gatnaşyklaryň guramalary bolman, eýsem halkara hukugynyň subýektleriniň gatnaşyklarynyň bütün dünýä ulgamyny esasy düzüjiler bolup çykyş edýärler. Bu ulgamyň kadaly işlemegi üçin, onuň esasy düzümleriniň diplomatik hukugynda artykmaç hukuklar we immunitetler görnüşinde kabul edilen ýörite goraglardan peýdalanmagy hökmanydyr. Şeýle ýagdaýda diplomatik hukugy akkreditelýän döwletiň personal ýurisdiksiýasy bilen kabul edýän döwletiň territoriýal ýurisdiksiýasynyň arasyndaky deňagramlygy saklamak bilen we ýüze çykyp biljek özara düşünişmezlikleri sazlaşdyrmagy üpjün edýär.

Artykmaçlyklaryň we immunitetleriň köpsi, akkreditelýän döwletiň peýdasyna hukuk artykmaçlyklary has köp berilýän ýaly bolup görünýär.

Dogrudan-da halkara-hukuk kadalaryna laýyklykda diplomatik wekilhanalar we olaryň personaly, şol sanda olaryň maşgala agzalary bolýan döwletiniň territoriýal ýurisdiksiýasyndan, hususanda olary kazyýet jogapkärçiligine çekmek, tussaglykda saklamak, salgyt almak hereketlerinden goralgy bolup durýarlar. Iş ýüzünde diplomatik immunitetler wekilhananyň agzalarynyň diňe bir resmi hereketlerine däl, eýsem olaryň ýa-da olaryň maşgala agzalarynyň şahsy hereketlerine-de degişlilikde ulanylýar. Bolýan döwletiniň territoriýal ýurisdiksiýasynyň ulanylmagy belli bir derejede çäklendirilmegi bar hem bolsa, akkreditelýän döwlet bilen bolýan döwletiň arasyndaky hukuk deňligi kabul edilen kadalar tarapyndan umuman saklanýlar. Bu hukuk ýagdaýyny BMG-ň Halkara Kazyýeti hem tassyklaýar: “Diplomatik hukugynyň kadalary, bir tarapdan, diplomatik agentlerine bolýan döwleti tarapyndan berilmeli artykmaçlyklara we immunitetlere degişli borçlary kesgitleýän bolsa, beýleki bir tarapdan, wekilhanalaryň agzalary tarapyndan edilmegi mümkin bolup biljek hyýanatçylyklary bolýan döwleti tarapyndan önünden görmäge we ol hyýanatçylyklara garşy ulanyp boljak onuň elindäki serişdeleri kesgitleýän awtonom düzgün bolup durýar. Öz häsiýeti boýunça bu serişdeler örän netijeli bolup, akkreditelýän döwlet “persona non grata” diýilip yglan edilen wekilhananyň agzasyny derrew yzyna çagyrmadyk ýagdaýynda, degişli adamy, onuň artykmaçlyklaryndan we immunitetlerinden mahrum edilmek çäresiniň garaşmagy onuň özüni, öz bähbidi üçin bolýan ýurdyndan haýal etmezden çykyp gitmäge borçly edýär”. [4]

Diplomatik wekilhana we onuň agzalaryna berilýän immunitetlerden we artykmaçlyklardan akkreditelýän döwlet köp derejede artykmaçlyk (utuş) gazanýan hem bolsa ol döwlet, öz gezeginde immunitetleriň ýaýraýan (degişli bolýan) çäklerinde, umumy

halkara hukugy tarapyndan bu kadany bozýan hereketler üçin halkara jogapkärçiligini çekmeli bolýar. Bu bolsa, akkreditelýän döwletiň diňe bir wekilhananyň işgärleriniň resmi we resmi däl hereketlerine däl, eýsem olaryň maşgala agzalarynyň hem şahsy hereketleri üçin hem halkara jogapkärçiligini çekýändigini aňladýar. Şeýlelik bilen, diplomatik wekilhanalaryň işgärleriniň immunitetleriniň giň çygry, akkreditelýän döwletiň halkara jogapkärçiliginiň hem giň bolmagy bilen, hukuk we jogapkärçilik taýdan ony kabul edýän döwlet bilen deňleşdirýär. Bu ýagdaý hem diplomatik immunitetleriniň, diýmek diplomatik hukugynyň kadalaryň adaty halkara hukugynyň subýektlerine berilýän kadalardan has giň bolmagynyň sebäbini düşündirýär. [5]

Bolýan döwletiniň beýleki bir döwletiň guramasynyň bähbitleri üçin özygtyýarlygyny çäklendirmegi boýunça borçlary DGK-nyň 25-nji maddasynda şeýle görnüşde kabul edilen: “Bolýan döwleti wekilhananyň wezipelerini ýerine ýetirmegi üçin ähli mümkinçilikleri döretmelidirler”. Şeýle kada 1969-njy ýylyň Ýörite missiýalar baradaky konwensiýasynyň 22-nji maddasynda, 1975-nji ýylyň Uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklarynda döwletleriň wekilçiligi baradaky Wena konwensiýasynyň 20-nji maddasynda hem berkidilendir.

Bu örän giň göwrümlü borç bolup akkreditelýän döwletiň we onuň wekilhanasynyň öz wezipelerini bolýan döwletiniň özygtyýarlygyny hormatlamak bilen ýerine ýetirjekdigi baradaky borçlary bilen özara deňleşýärler. Şeýle ýagdaýy saklamak üçin, diplomatik hukugy diplomatik wekilhananyň wezipelerini örän anyk kesgitleýär we iki sany anyk borçlary, ýagny bolýan döwletiniň kanunlaryny we düzgünlerini hormatlamak we onuň içkerki işlerine gatyşmazlyk borçlaryny olaryň, boýnuna goýýar.

Şu meseläniň ýene-de bir tarapy bolup, ol hem üçünji döwletleriň hem diplomatik agentleriň, olaryň yükleriniň we poçtasynyň öz çäklerinden üstiasyr erkin geçmegini üpjün etmek boýunça borçly bolmagydyr. Olar bu işi diňe bir akkreditelýän döwletiň bähbitleri üçin däl-de, eýsem bütün halkara birleşiginiň bähbitleri üçin ýerine ýetirmäge borçlydyrlar. Ýokarda görkezilen diplomatik wekilhanalara degişli hukuklary, degişli döwletler tarapyndan hiç hili kemsitmezlik şerti bilen ýerine ýetirmelidirler.

Eger-de “däp bolup gelişine görä, ýa-da döwletleriň özara ylalaşygyna görä şu konwensiýada görkezilenden başga bir-birine has oňaly düzgüni bermegi” kemsitmek diýip hasap edilmeýändigini 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň 47-nji maddasynyň 2-nji bendinde bellenilýär. Bolýan döwleti üçin wekilhanalara hiç hili kemsidilmäniň ulanylmazlygynyň esasy şert bolup durýanlygy sebäpli, bu kadanyň 1975-nji ýylyň Uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklarynda döwletleriň wekilçiligi baradaky Wena konwensiýasyna (DWK) hem girizimezligine sebäp boldy.

Akkreditelýän döwlet bilen bolýan döwletiň hukuklarynyň we borçlarynyň umumy deňagramlylygy ýörite düzgünnamalarda-da aýdyň görünýär. Her bir anyk ýagdaýda, bir tarapyň hukuklary we borçlary beýleki tarapyň hukuklary we borçlary bilen deňeçer gelýär. Meselem ähli kabul edilen konwensiýalarda şu deňligi saklamagy üpjün edýän DGK-nyň 41-nji maddasynyň 1-nji bendinde berkidilşi ýaly - “özüne berilen artykmaçlyklara we immunitetlere zeper ýetirmezden, şeýle artykmaçlyklardan we immunitetlerden peýdalanýan adamlar bolýan döwletiniň kanunlaryny we kararlaryny hormatlamaga borçlydyrlar” diýilen düzgün kabul edilendir. Bu düzgün, diplomatik wekilhananyň bolýan döwletiniň özygtyýarlygyny hormatlamak borjy barada yglan etmegiň örän kämil görnüşi hökmünde halkara hukuk ylmynda bellidir we 1961 ýylda Wena konwensiýasynyň

kabul edilmezinden has öňki döwürlerde hem halkara däpleriniň kadalarynda anyk kesgitlenip gelinendir.

Latin dilindäki “*sancti habentur legati*” (emissarlar (ilçiler) el degirmesizdir) diýilýän düşünje diplomatik wekilhanalarynyň el degirmesizliginiň manysynyň gadymy döwürden bäri gelýän ýörgünli aňlatmasydyr. [6] Diplomatik hukugynyň şu esasy ýörelgesi (kadasy) bir biriniň üstüni ýetirýän meseläni öz içine alýar. Olaryň biri bolýan döwletiň akkreditirlenen wekilhanany goramak baradaky borjy bolsa, beýlekisi wekilhananyň eldegrilmeden goraýan-immunitetidir. Diýmek, bolýan döwleti wekilhana we onuň personalyna degişli hiç hili çäre görmekden saklanmalydyr we şol bir wagtyň özünde, wekilhananyň we onuň personalynyň goralmagy üçin anyk çäreleri görmelidir.

1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň 22-nji maddasynda 2-nji bendinde wekilhanany goramak boýunça şeýle kada, ýagny “wekilhananyň jaýyna hiç bir hili sürünip girilmeginden ýa-da zyýan ýetirilmeginden goramak we wekilhananyň rahatlygynyň bozulmagynyň ýa-da onuň mertebesiniň kemsidilmeginiň önüni almak üçin zerur çäreleri görmek bu bolýan döwletiniň ýörite borjy bolup durýar” diýilip göz önünde tutulandyr. Edil şeýle borçlar 1969-njy ýylyň Ýörite missiýalar baradaky konwensiýanyň 25-nji maddasynyň 2-nji bendinde, 1963-nji ýylyň Konsullyk gatnaşyklary baradaky konwensiýanyň 40-njy we 31-nji maddalarynda göz önünde tutulandyr. Wekilhanalaryň jaýlaryny goramak borjy hatda diplomatik we konsullyk gatnaşyklary bozulan ýagdaýynda, şeýle hem harby konfliktler döwründe hem saklanyp galýar (DGK-nyň 45 madda, KGK-nyň 27 maddasy, ÝMK-nyň 4 maddasynyň 1 bendi).

Bolýan döwletiniň wekilhananyň personalyny goramak barada borçlary hem 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň 29-njy maddasynda anyk ýagdaýda: “Diplomatik agentiniň şahsyýeti eldegirmesizdir. Ol hiç bir görnüşde tussag edilmeklige ýa-da saklanmaklyga degişli däldir. Bolýan döwleti oňa degişli hormat bilen seretmelidir we onuň şahsyýetine, erkinligine we mertebesine zyýan ýetirip biljek hereketleriň önüni almak üçin ähli zerur çäreleri görmelidir” diýilip görkezilýär. Edil şeýle düzgünler wekilhananyň administratiw-tehniki personalyna we olaryň maşgala agzalaryna hem degişli bolup durýar.

Mundan başga-da 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň 30-njy maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda edil wekilhananyň jaýy ýaly diplomatik agentiniň şahsy rezidensiýasy hem şeýle eldegirmesizlik bilen we goragdan peýdalanýarlar. Şeýle kada ýörite missiýalaryň şahsy jaýlaryna-da degişli bolup durýar (1969-njy ýylyň Ýörite missiýalar baradaky konwensiýanyň 30-njy maddasy).

Halkara guramalarynyň ýanyndaky wekilhanalaryň jaýlaryny we wekilleri goramak üçin 1975-nji ýylyň Uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklarynda döwletleriň wekilçiligi baradaky Wena konwensiýasynyň 23-nji maddasyna 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň ýaly düzgünler girizildi. Emma bu düzgünler döwletleriň wekillerine çäklendirilen immunitetleri berýär we bolýan döwletiniň üstüne wekilhananyň jaýlaryny we personalyny goramak boýunça belli bir borçlary ýüklemeyär. Şoňa görä-de köp ýagdaýda halkara guramalarynyň köpüsiniň ştab-kwartiralary baradaky goşmaça ylalaşyklaryň düzgünleri ulanylýar. Ol goşmaça ylalaşyklara laýyklykda agza-döwletleriň wekillerine diplomatik wekilhanalaryň statusyna deň derejeli status bermek bilen kabul edýän döwlet olara hem diplomatik wekilhanalaryň goragy ýaly şertleri üpjün etmegi öz üstüne alýar.

1946-njy ýylyň BMG-niň artykmaçlyklary we immunitetleri baradaky konwensiýa we 1947-nji ýylyň BMG-niň ýöriteleşdirilen edaralarynyň artykmaçlyklary we immunitetleri baradaky konwensiýa laýyklykda halkara guramalarynyň işgärlerine olaryň öz wezipelerini ýerine ýetirip bilmegi üçin belli bir derejede immunitetler berilýär. Diňe BMG-ň Baş sekretary, ýöriteleşdirilen edaralarynyň başlyklary we olaryň orunbasarlary diplomatik statusdan doly derejede peýdalanýarlar. Diňe bolýan ýerine görä kabul edilen ylaşyklara laýyklykda ol status beýleki ýokary wezipeli işgärlere hem degişli edilýär.

Terrorçylyk hereketleriniň artmagy bilen BMG-ny Baş Assambleýasy 1973 ýylynyň 14-nji dekabryndaky A/RES/3166 (XXVIII) belgili rezolýusiýasyna laýyklykda Halkara goragyndan peýdalanýan adamlara, şol sanda diplomatik agentlere garşy jenaýatlaryň önüni almak we jenaýatlary jezalandyrmak barada konwensiýany (soňra 1973-nji ýylyň Nýu-Ýork konwensiýasy diýilip atlandyrylan) kabul etdi. [7]

Bu konwensiýada şu aşakdaky esasy üç maksat göz önünde tutulan:

a) konwensiýanyň ýaýrawyna degişli jenaýaty eden ýa-da şol jenaýaty etmäge gatnaşan her bir adamyň jenaýat jogapkärçiligine çekilmegini ýa-da ekstradisiýa edilip, jezalandyrylman galmažlygyny üpjün etmek;

b) şeýlelik bilen, mümkin bolan hukuk bozujylary şeýle jenaýatlardan saklamak;

ç) şeýle jenaýatlaryň önüni almak üçin az hem bolsa halkara hyzmatdaşlygyny üpjün etmek;

Şu konwensiýanyň goragyna daşary ýurtda bolýan Döwlet baştutanlary, hökümet başlyklary, daşary işler ministrleri, şeýle hem diplomatik wekilhanalaryň personalynyň agzalary, halkara hökümetara guramalarynyň agentleri we olaryň maşgala agzalary degişli bolup durýarlar. [7]

1973-nji ýylynyň Halkara goragyndan peýdalanýan adamlara, şol sanda diplomatik agentlere garşy jenaýatlaryň önüni almak we jenaýatlary jezalandyrmak baradaky konwensiýa gatnaşyýy döwletler konwensiýada görkezilen hereketleriň ýa-da jenaýatlaryň edilmegi üçin öz içerki hukugyna laýyklykda jeza bermek borçlary öz üstlerine aldylar. Her bir gatnaşyýy döwlet edilen jenaýata şu aşakdaky ýagdaýlarda öz ýurisdiksiýasyna almagy borçlandylar:

1) Eger-de olar onuň çäklerinde ýa-da şu döwletde bellige alnan

gäminiň ýa-da uçaryň üstünde edilende;

2) Eger-de çak edilýän jenaýatkär onuň raýaty bolan ýagdaýynda;

3) Eger-de jenaýat, konwensiýasynyň 1-nji maddasynyň manysy boýunça halkara goragyndan peýdalanýan adama garşy edilende;

4) Eger-de jenaýatda aýyplanýan onuň çäklerinde bolýan bolsa.

Şeýle-de, şolar ýaly jenaýatlaryň bolmagynyň önüni almakda halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmek üçin hem bu konwensiýa birnäçe düzgünler girizildi. 1973-nji ýylynyň Halkara goragyndan peýdalanýan adamlara, şol sanda diplomatik agentlere garşy jenaýatlaryň önüni almak we jenaýatlary jezalandyrmak barada konwensiýanyň 4-nji maddasyna laýyklykda taraplary şeýle hereketleriň bolmažlygy üçin ähli çäreleri görmägi we bar bolan maglumatlar bilen özara habarly etmegi borçly edýär. Şeýlelik bilen 1973-nji ýylyň Nýu-Ýork konwensiýasy iki meselä hem: halkara goragyndan peýdalanýan adamlaryň sanawyna-da we olaryň nähili hereketlerden goralmažlydygyna-da anyk kesgitleme berýär.

Iş yüzünde halkara hukugynyň kadalaryny dogry we takyk ulanmak üçin artykmaçlyklaryň we immunitetleriň kime (lat. “ratione persone”) nähili (lat. “ratione materiae”), nirede (lat. “ratione loci”) we haçan (lat. “ratione temporis”) ulanyp bolýandygyny anyk kesgitlemek gerek bolup durýar. Ahli konwensiýalardaky kabul edilen kadalara laýyklykda, umuman alynanda, diplomatik immunitetleriň we artykmaçlyklaryň ilki bilen halkara hukugynyň subýektleriniň daşary ýurt wekilhanalaryna, olaryň işgärlerine we maşgala agzalaryna we olaryň jaýlaryna, rezidensiýalaryna, emlägine we ulag serişdelerine degişli bolup durýandygyny aýtmak gerek.

Immunitetleriň we artykmaçlyklaryň Ilki bilen diplomatik rangy bolan diplomatik wekilhanalaryň agzalaryna doly görnüşde ulanylýanlygyny bellemek gerek. Olaryň hataryna gönüden göni diplomatlardan başga-da “ugradýan döwletiň wekilleri” hökmünde ýörite missiýalaryň agzalaryny, şeýle hem daşary ýurt wekilhanalarynyň personalynyň düzümine girýän halkara wezipeli adamlar we halkara guramalary tarapyndan ugradylan ekspertler girýärler. Şu adamlar üçin immunitetler we artykmaçlyklar olaryň maşgala agzalary üçin hem degişli bolup durýar.

Işgärleriň ikinji görnüşine administratiw-tehniki personalyň agzalary degişli bolup, olaryň immunitetleri we artykmaçlyklary belli bir derejede çäklendirilen häsiýete eýedir we olaryň maşgala agzalaryna-da degişli bolup durýar.

Üçünji görnüşine degişli işgärler bolan hyzmat edýän personal we şahsy öý işgäri bolup olar belli bir salgyt ýeňilliklerden peýdalanýarlar we ol ýeňillikler olaryň maşgala agzalaryna degişli bolmaýar.

Diplomatik immunitetleriň ulanylmagy belli bir adamlaryň raýatlygynada bagly bolup durýar. Diňe ugradýan döwletiň raýatlary bolan wekilhananyň işgärleri immunitetlerden peýdalanyp bilýärler. Eger-de işgär üçünji bir döwletiň raýaty bolsa onda ol diňe bolýan döwletiniň razylygy bilen immunitetden peýdalanyp bilýär. Eger-de işgär bolýan döwletiniň raýaty bolsa, hem-de şol ýurtda hemişelik ýaşaýan bolsa onda onuň immuniteti has hem çäklendirilen häsiýete eýe bolup durýar.

Halkara guramalarynyň daşary ýurt wekilhanalarynyň personalynyň diňe başga ýurtlaryň raýatlary bolan agzalary öz derejelerine degişli immunitetlerden we artykmaçlyklardan peýdalanyp bilýärler.

Immunitetleriň we artykmaçlyklaryň hereketlere we zatlara degişli ulanylmagy bir tarapdan olaryň haýsy häsiýetli, ýagny, gulluk ýa-da şahsy häsiýetlidigine, ikinji tarapdan kim tarapyndan edilen hereketdigine we zadyň kime degişlidigine bagly bolup durýar. Diýmek, diplomatik personalyň agzalarynyň wekilhananyň adyndan eden her bir hereketine immunitetler we artykmaçlar ulanylýar. Salgytlardan boşatmak we beýleki ýeňillikler wekilhananyň ähli emlägi üçin degişli bolup durýar. Diplomatik personalyň agzalarynyň we olaryň maşgala agzalarynyň immunitetleri we artykmaçlyklary olaryň resmi we şahsy hereketleriniň ählisine degişli bolup, emma olaryň bolýan döwletinde ýerleşen şahsy eýeçiligindäki gozgalmaýan emlägine, şol ýurtdaky şahsy hünäri boýunça ýerine ýetirýän işine dahylly ulanylmaga degişli däldir.

Umuman alynanda bolýan döwleti diplomatik agentlere we olaryň maşgala agzalaryna ýurdyň çäginin ähli ýerlerinde hem diplomatik immunitetleri we artykmaçlyklary bermäge borçlydyr. Belli bir ýagdaýlar ýüze çykanda üçünji döwletler hem diplomatik immunitetleri we artykmaçlyklary ulanýarlar. Bu barada diplomatik hukugy boýunça konwensiýalaryň dördüsinde hem 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky konwensiýasynyň 40-njy maddasynyň 1-nji bendindäki ýaly kada kabul edilendir, ýagny “Eger-de diplomatik

agent, zerur ýagdaýynda, üçinji bir döwletiň wizasy bilen, onuň çäginde geçip barýan bolsa, ýa-da öz postuny eýelemek üçin, ýa-da öz postuna ýa-da ýurduna gaýdyp barýan bolsa, şol üçinji döwlet onuň geçip gitmegini ýa-da yzyna gaýdyp barmagyny üpjün etmek üçin eldegirmesizligi we zerur bolan immuniteti bermelidir. Bu ýagdaý diplomatik agent bilen barýan ýa-da aýratynlykda onuň ýanyna barýan ýa-da öz ýurda gaýdyp barýan onuň maşgala agzalaryna hem degişli bolup durýar.”

Şu maddanyň indiki punktynda şu kadanyň administratiw-tehniki personalyň, hyzmat ediş personalynyň agzalaryna we olaryň maşgala agzalaryna hem degişli etmek göz önünde tutulýar. Emma bu kada, işgärleriň şahsy gelip-gitmelerine, ýagny zähmet rugsadyna gitmegi bilen, ýa-da başga bir ýurda gitmegi bilen bagly ýagdaýlara degişlilikde ulanylmaýar.

Immunitetleriň we artykmaçlyklaryň hereket edýän döwriniň wagty (uzaklygy) barada konwensiýalarda birmeňzeş ýörite kadalar bar bolup, bu barada 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky Wena konwensiýasynyň (DGK) 39-njy maddasynyň 1-nji bendinde şeýle diýilýär: “Artykmaçlyklara we immunitetlere hukugy bar bolan her bir adam öz wezipesini eýelemek üçin bolýan döwletiniň çäklerine giren pursadyndan, ýa-da, eger-de ol şol ýerde ýören bolsa, onda onuň wezipä bellenenligi barada daşary işler ministrligine ýa-da ylalaşylan beýleki bir ministrlige habar berilen pursadyndan başlap olardan peýdalanyň bilýärler.” DGK-nyň 39-njy maddasynyň 2-nji bendinde immunitetleriň we artykmaçlyklaryň ulanylmagynyň bes edilýän pursady barada şeýle kada kabul edilýär: “Eger-de artykmaçlyklardan we immunitetlerden peýdalanyň adamyň wezipesi tamamlanýan bolsa, onda onuň ýurda taşlap giden wagty, ýa-da gitmek üçin zerur bolan wagtdan soň şol immunitetler we artykmaçlar kadaly ýagdaýda bes edilýär, hat-da harby konflikt ýüze çykaýan ýagdaýynda hem şol möhlete çenli olar dowam edýär.”

Ýokarda görkezilişi ýaly harby ýagdaý ýüze çykaýan wagty hem kabul edýän, ugradýan, ýa-da üstiasyr (tranzit) geçilýän döwletler diplomatlara immunitetlerini bermäge borçly edilýär. Bu barada şol bentde ýene-de bir wajyp düzgün, ýagny, “Emma wekilhananyň işgäriniň wezipesini ýerine ýetiren wagtynda edilen hereketler babatynda immunitetler dowam edýär” diýilip berilýär. (DGK-nyň 39 mad. 2 p.)

Şeýle kadany kabul etmek bilen, konwensiýa wekilhananyň işgärleriniň resmi hereketleri bilen şahsy hereketleriniň tapawudyny görkezýär we adamyň aýratyn döwletiň garamagyna degişli meseleleri çözmek üçin eden hereketleri sebäpli jogapkärçilik çekmejekdigine güwä geçýär. Diplomatik kurýeriň immunitetiniň bes edilýän wagty barada aýratyn düşündiriş bermek zerur bolup durýar. Sebäbi konwensiýada görkezilişi ýaly kurýer kabul edýän döwlet tarapyndan “öz wezipelerini ýerine ýetirýän wagty” goralýar. Diýmek, onuň immuniteti öz wezipesini ýerine ýetirip bolan wagty bes edilýär.

Immunitetler we artykmaçlyklar diplomatik agentniň aradan çykan ýagdaýynda hem onuň maşgala agzalary we emlägi üçin degişli bolup durýar. 1961-nji ýylyň Diplomatik gatnaşyklary baradaky Wena konwensiýasynyň 39 maddasynyň 3 punktyna laýyklykda “wekilhananyň işgäriniň aradan çykan ýagdaýynda onuň maşgala agzalary bolýan ýurdyny taşlap gitmegi üçin zerur bolan möhleti gutarýança özleriniň hukugy bar bolan immunitetlerden we artykmaçlyklardan peýdalamagyny dowam etdirýärler”.

Wekilhanalaryň jaýlarynyň immunitetleriniň we artykmaçlyklarynyň ulanylýan döwri diýilip, bu jaýyň wekilhananyň jaýy hökmünde hukuk titulyň alan gününden bu titulyň dowam edýän ähli döwrine aýtmak gerek. Eger-de wekilhana belli bir sebäplere görä başga bir ýere, meselem paýtagtyň göçmegi sebäpli we ş.m. sebäpler bilen ýerini üýtgeden bolsa,

onda ol jaýyň kimiň eýeçiligindeligine garamazdan oňa “wekilhananyň jaýy” hökmünde garalmagy bes edilyär.

Halkara guramalarynyň ýanyndaky daşary ýurt wekilhanalarynyň işgärleri bolan, halkara wezipeli adamlara degişlilikde immunitetleriň we artykmaçlyklaryň ulanylyşyna aýratyn seredip geçmegi talap edýär. Professor W.Ženks olaryň diplomatik immunitetlerinden tapawutlandyryan üç sebäbini aýratyn belleýär. Birinjiden, diplomatik agentler akkreditleýän döwletiň raýatlary bolmak bilen, diňe öz ýurdunyň çäkleriniň daşynda bolan mahaly immunitetlerden peýdalanyň bilýärler.

Ikinjiden, diplomatik agent akkreditleýän döwletiň personal ýurisdiksiýasynyň täsiriniň astynda bolýarlar. Munuň tersine, halkara wezipeli adamyň raýaty bolup durýan döwletinde onuň immuniteti bolmagy örän wajypdyr. Sebäbi halkara wezipeli adamyň döwletiň ugradýan adamy bolman, ol diňe immunitetden boýun gaçyran ýa-da öz işleýän halkara guramasy tarapyndan immunitetlerden mahrum edilende döwletiň ýurisdiksiýasynyň astyna düşýär. Eger şeýle edilmese, oňa diňe öz guramasy tarapyndan düzgün-nyzam çäresi ulanylyar. Umuman aýdanda, diplomatik immunitetleri hormatlamak meselesi döwletleriň özara birek-biregi hormatlamak ýörelgesini üpçün etmegi talap edýän bolsa, halkara guramalary bilen bolýan ýagdaýlarda özara birek-biregi hormatlamak gatnaşygy bolmansoň, bu barada örän anyk düzgünler zerur bolup durýar. [8] Şoňa görä-de halkara wezipeli adamlar barada aýdylanda, olaryň öz ýurtlarynda peýdalanyan immunitetleriniň möçberi barada meseleler ýüze çykýar. BMG-nyň ustawy bir tarapdan Baş sekretaryň we onuň personalynyň erkinligini kepillendirýän bolsa, ikinji tarapdan BMG-nyň agzalaryny (agza döwletlerini) Guramanyň wezipeli adamlaryna “olaryň Guramanyň işi bilen bagly öz wezipelerini ýerine ýetirmek üçin, gerek bolan artykmaçlyklary we immunitetleri bermäge borçly edýär. Bu düzgün wezipeli adamlaryň raýatlygy barada hiç hili görkezme ýoklugy sebäpli, olar ähli döwletleriň, şol sanda öz ýurdunyň çäklerinde-de birmeňzeş immunitetden peýdalanylýarlar” diýip düşünmek dogry hasap edilyär.

EDEBIÝAT:

1. Doc.UN A/33/26.par.29.
2. Блищенко И.П. Дипломатическое право. Учеб. пособие. 2-е изд. испр. и доп. М..1990.с.77.
3. Международное право: Учебник./Отв.ред. В.И.Кузнецов. М..2001.с.432.
4. US Diplomatic staff in Teheran/ICJ.Reports. 1980.p.40.
5. Suharitkul S. Immunities of foreign states before international authorities//RCADI (1976).vol. 149.p.95-98.
6. Левин Д.Б. О неприкосновенности дипломатических представителей и их персонала. М., Юриздат, 1946.
7. www.un.org/ru/publications/pdfs/work_of_the_ilc_vol2.pdf, Работа Комиссии международного права, том 2, стр. 169.
8. Jenks W. International Immunities, London, Stevens, 1961, p. XXXVII.

KİTAP TANITIMLARI BOOK REVIEWS/REVIEWS OF BOOKS

Prof. Dr. Mertol Tulum, *Sinan Paşa Maârif-Nâme, Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2013, 912 s.

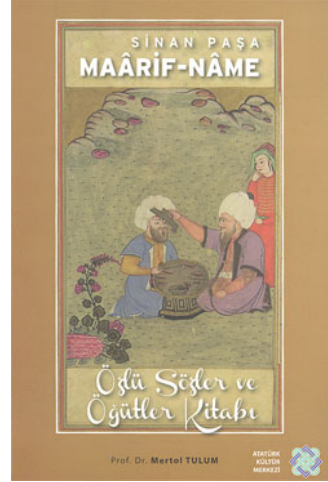
Özet

Sinan Paşa, nesir dilinin önemli isimlerinden biridir. *Maârif-Nâme* onun Türkçe olarak yazdığı ikinci eseridir. Bu eser, Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. *Nasihat-nâme*, *Ahlâk-nâme*, *Risâle-i Ahlak* olarak da isimlendirilen *Maârif-Nâme*’de; ahlak, din ve tasavvuf ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Sinan Paşa Maârif-Nâme, Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı başlığını taşıyan bu çalışmada; *Maârif-Nâme* bugünkü Türkçeye aktarılmıştır.

Çalışmada, Mescid-i Aksa, Musa, ve Süleyman gibi bazı kelimelerin açıklamaları “Açıklamalar” bölümünde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Nasihat-nâme*, *Ahlâk-nâme*, *Risâle-i Ahlak*, *Maârif-Nâme*, Sinan Paşa, ahlak, tasavvuf, din, *Kur’an*, Hz. Muhammed, Musa, Süleyman.

Abstract

Sinan Pasha is one of the important names of the prose language. *Maârif-Nâme* is his second work written in Turkish. This work has an important place in Turkish literature. *Advice-name*, *Moral-name*, *Risale-i Ethics* also named in the *Maârif-Nâme*; morality, religion and mysticism are given information about.

In this study, titled *Sinan Pasha Maarif-Nâme, Quotations and Advices Book* was transferred to the modern Turkish.

In this study, some words such as Masjid al-Aqsa, Moses and Solomon, has been given in “Remarks” section.

Keywords: *Advice-name*, *Moral-name*, *Risale-i Ethics*, *Maârif-Nâme*, Sinan Paşa/Pasha, moral/ethics, mysticism, religion, *Kur’an*, The Prophet/Hz. Mohammed, Moses, Solomon.

Prof. Dr. Mertol Tulum tarafından yayına hazırlanmış olan Sinan Paşa’nın, *Nasihat-nâme*, *Ahlâk-nâme*, *Risâle-i Ahlak* adlarıyla bilinen *Maârif-Nâme* adlı eseri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi yayınları arasından çıktı.

Nasihat-nâme/Ahlâk-nâme/Risâle-i Ahlak/Maârif-nâme adlı eserin yazarı Sinan Paşa/Hoca Paşa, XV. yüzyılın önemli âlim, müderris, mutasavvıf, edebiyatçı ve devlet adamlarından biridir. Asıl ismi Yûsuf bin Hızır Bey bin Celâleddîn’dir. Lakabı Sinânüddîn olup “Hoca Paşa” adıyla meşhur olmuştur. İstanbul’un ilk kadısı büyük âlim Hızır Bey’in oğludur. Birçok kaynak onun 1440’ta, İstanbul’da doğduğu belirtilmekle birlikte, doğum tarihi

ve yeri hakkında ihtilaf bulunmaktadır. İlk tahsilini babasından alan Sinan Paşa, genç yaşında, geniş bilgi sahibi olmuştur. Babasının 1459'da ölümü üzerine, Fatih Sultan Mehmed tarafından, önce Edirne'de bir medreseye, sonra da Dârülhadîs'e müderris tâyin edilmiştir. Bir süre sonra, sultanın teveccühünü kazanarak Sahn müderrisi ve Hâce-i Sultânî olmuştur. İran'dan göç eden Ali Kuşçu'nun öğrencisi olan Molla Lütî'î'den matematik öğrenmiştir. Fâtih Sultan Mehmet, devlet işlerinde bilgisinden faydalanmak için 1470'te onu, vezir tayin etmiştir. 1473'te vezir-i âzam olmuştur. Ancak aynı yıl görevden alınmıştır. Daha sonra Sivrihisar kadılığına tâyin edilmiştir. Beş sene kadar bu görevde kalan Sinan Paşa, Sultan İkinci Bayezid'in tahta geçmesinden sonra Edirne Dârülhadîs müderrisliğine tayin edilmiştir. 1486'da vefat eden Sinan Paşa, bu tarihe kadar bu görevde kalmıştır. Sinan Paşa, Türkçe eserlerini bu görevdeyken yazmıştır. Sinan Paşa'nın naşı, bir kısım kaynaklara göre Eyüp Sultan türbesinin bahçesine, bir kısım kaynaklara göre ise Gelibolu'ya defnedilmiştir. Sinan Paşa, babasından sonra, Hızır Bey Mektebinin Sinan Paşa kolunu tesis etmiştir. Sinan Paşa; Tokatlı Molla Lütî'î, Balıkesirli Sarı Gürz Muhyiddîn, Aydınî Karabâlî, Tâceddîn İbrâhim, Kâdîzâde-i Rûmî'nin oğlu Muhyiddîn Mehmed, Mevlânâ Abdurrahmân Müeyyedzâde, Şeyh Hacı Çelebi gibi talebeler yetiştirmiştir.

Türkçeyi, Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bilen Sinan Paşa, edebiyatta nazım ve nesir hâlinde eserler yazmıştır. Nesirlerinde oldukça secîli ve süslü bir dil kullanmıştır. Özgün bir anlatımı içeren bu üslup edebiyatımızda "Sinan Paşa üslûbu" olarak geçmektedir. Sinan Paşa Türkçe olarak yazdığı eserlerinde; din, tasavvuf, ahlâki konulara ve evliya menkıbelerine yer vermiştir: *Tazarrû'-nâme/Darâ'ât-nâme*, *Tazarruât-ı Sinan Paşa*, *Nasihat-nâme/Ahlâk-nâme/Risâle-i Ahlak/Maârif-nâme*, *Tezkiret-ül-Evliyâ* onun Türkçe olarak yazdığı eserleridir. Sinan Paşa'nın riyaziye, hey'et, fıkıh, kelâm konularında Arapça olarak yazdığı eserleri de vardır. Bunlar: *Hâşiye alâ Şerh-il-Mûlahhas*, *Risâle min-el-Hendese*, *Hâşiye ale'l Mevâkıfî fil-Kelâm*, *Beydâvî Tefsirine Hâşiye*, *Feth-ül-Fethiyye*, *Risâle alâ Evveli Kitâb-it-Tehâreti min-el-Hidâye*'dir.

Edirne'de yazılan ve sanatlı (musanna) nesrin ilk örneği olan *Tazarru-nâme*, Sinan Paşa'nın yazdığı ilk Türkçe eser olup bu üslup klasik edebiyatta, yukarıdada belirtildiği üzere "Sinan Paşa üslûbu" diye bilinen "süslü nesir" veya "sanatlı/artistik nesri" meydana getirmiştir. Sinan Paşa'nın edebiyatımızda çok bilinen ve yazarın Tanrı'ya münacatını, Hz. Muhammed ile din büyüklerine övgüyü içeren bu eser, manzum ve mensur karışık yazılmıştır. Prof. Dr. Mertol Tulum, 1968'de yaptığı "*Sinan Paşa, Tazarru'-nâme -Tenkitli Metin ve Fonetik İnceleme*" adlı çalışmasıyla "Doktor" unvanını almıştır. Daha sonra Prof. Dr. Mertol Tulum bu eseri, *Sinan Paşa Yakarışlar Kitabı (Tazarru'name)* adıyla bugünün diline aktarmış olup bu çalışma, 2012 yılında Diyanet Vakfı Yayınları arasından çıkmıştır.

Maârif-nâme'nin tıpkıbası 1961 yılında Prof. Dr. Hikmet Ertaylan tarafından yapılmıştır. Bir ön sözünde bulunduğu bu yayında Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan *Maârif-nâme*'nin tıpkı basımı yapmasının sebebinin şu şekilde dile getirmiştir: "...gerek İstanbul ve gerek Anadolu kütüphanelerimizden bir kısmında bu değerli esere rast gelinmektedir. Biz bunlardan birini olduğu gibi faksimile ettirmeği hem bu değerli eseri ölümden kurtarmış, hem Sinan Paşa gibi şiir ve inşâ ve üslupta da yekta olan kudretli bir şahsiyetin bu değerli eserini ilgililere tanıtmak hem de üniversite gençlerini bu eseri hakkında inceleyerek edebiyat tarihimizin Fatih devrindeki kudret ve mahiyetini ortaya koymak bakımından bastırma-yı elzem gördük..." (Sinan Paşa, 1961: 21).

Prof. Dr. Mertol Tulum'un, *Sinan Paşa Maârif-Nâme, Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı* adlı eserden önce, 1979 yılında bu kitabın cümle yapısını incelediği bir çalışması da vardır. Prof. Dr. Mertol Tulum, "*Ma'ârif-nâme-Metin ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir Araştırma*" adını taşıyan bu çalışmasıyla doçent olmuştur.

Nasihat-nâme, Ahlâk-nâme, Risâle-i Ahlak adlarıyla da bilinen *Maârif-nâme* adlı eser, astronomi terimlerinden örülü Na't bölümü içindeki birkaç beyit dışında, mensur olarak kaleme alınmıştır. Bir geçiş dönemi eseri olan *Maârif-nâme* “süslü nesir” veya “sanatlı/artistik nesrin” özelliklerini taşımaktadır. Serbest nesri çağrıştıran cümleler, ses dengliği bulunan kelimelerle son bulmaktadır. Yazar eserinde, Türkçenin anlatım yeterliği ve yetkinliğini ortaya koyacak şekilde kelimeleri büyük bir ustalıklı bir araya getirmiştir.

Örnek:

*Allah'ın vâsi olur rahmeti, // Allah'ın bol olur rahmeti,
ve sayıya dökülmez nimeti. // ve sayıya dökülmez nimeti.* (s. 394-395)

Sinan Paşa'nın Türkçe olarak aldığı ikinci eser olan *Nasihat-nâme, Ahlâk-nâme, Risâle-i Ahlak, Maârif-nâme*, yazarın ifadesiyle “ahlâk babında, nasihatnâme suretinde bir kitap”tır. (s. XXI)

Eser; “Sunuş (ss. XVII-XXIII)”, “Metin (ss.1-785 [Hatîme (ss. 780-785)])” ve “Açıklamalar (ss. 787-912)” bölümlerinden oluşmaktadır.

“Sunuş”ta Prof. Dr. Mertol Tulum, Sinan Paşa ve dönemin edebiyat hayatı hakkında kısaca bilgi vermekte ve “Bu eser, dil açısından taşıdığı önem bir yana, konusu ve içeriği bakımından da son derece ilgi çekicidir. Birçoğu vecize/aforizma değerinde olan sözlerin yoğun anlamlı kısa cümle kalıplarıyla verilmesi, bu esere ilk bakışta okunur, sade dilli bir eser görüntüsü verir; ancak Paşa'nın çok zengin söz dağarcığı ile engin kültüründen saçılan kelimelerin zengin anlam yükleri ile düşünce deryasının derinliğinden çıkarıp ortaya sürdüğü söz incilerinin parıltıları, okuyanı, bir yanıyla içine girilmesi gerçekten oldukça güç bir anlam dünyasıyla, bir yanıyla da göz kamaştırıcı bir üslupla karşı karşıya getirir.” (Tulum 2013: XXI) diyerek Sinan Paşa'nın ve *Maârif-Nâme*'nin Türk edebiyatındaki yerine ve önemine vurgu yapmaktadır.

“Metin” kısmında; metnin orijinali Latin harflerine aktarılmış olarak solda, bugünkü dile aktarılmış şekli sağda olacak şekilde, karşılıklı olarak sayfalara yerleştirilmiştir.

Metin kısmında; klasik edebiyatta olduğu gibi sırasıyla önce; Münacat (Tanrı'ya Övgü), Na't Peygambere Övgü, Na'tü'l-Aşeretü'l-Mübeşşere (Cennetle Muştulanmış On Sahabeye Övgü), Na'tü'l-Hulefâi'l-Erbaa (Dört Halifeye Övgü), Sebeb-i Tahrîr-i Kitâb (Kitabın Yazılış Sebebi)'a yer almıştır. Bundan sonra 145 bölümden oluşan asıl metin kısmı gelmektedir. Bu kısım 145 başlıktan oluşmaktadır. İnsanı insan yapan değerler manzumesini içeren bu başlıklar şöyledir: 1. Zemmü-d-Dünyâ ve Mâ-fihâ (Dünyayı ve İçinde Olanları Kötüleme), 2. İşâret-i Afv ve Şefâat (Af ve Şefaât Üzerine) 3. Rücû' ilâ Mezemmeti'd-Dünyâ (Dünyayı Kötülemeye Dönüş) 4. Tevbihât (Paylamalar) 5. Tenbihât (Uyarılar), 6. Teessüfât (Yazıklanmalar), 7. Tevbihât (Paylamalar), 8. Teessüfât (Yazıklanmalar), 9. Tenbihât (Uyarılar), 10. Tergîbu Musâhabeti's-sulehâ (İyi Kimselerle Görüşmeyi Özendirme), 11. Hikâyet (Hikâye), 12. Tevbihât (Paylamalar), 13. Tenbihât (Uyarılar), 14. Teessüfât (Yazıklanmalar), 15. Men'u Sarfî'l-Umri ile'l-Ulûmi'l-Gayri'-Nâfia (Ömrü Faydasız İlimler Uğruna Harcamaktan Alıkoyma), 16. İşâret-i Ma'rifet-i Hakîkiyye (Gerçek Marifet Üzerine), 17. Vâsf-ı Hâl (Kendi Durumunun Niteliği), 18. İ'tirâf-ı Taksîrât-ı Nefs (Nefsin Kusurlarını İtiraf), 19. Tenbih-i Latîf (Güzel Bir Uyarı), 20. İşâret-i Kazâ-yı Ezeli (Ezeli Kaza Üzerine), 21. İşâret-i Şemme-i Tevhîd (Tevhid Konusuna Bir Kokumluk İşâret), 22. İşâret-i Niam-i Hak –Sübhânehû ve Teâlâ– (Hakk'ın –Kutsarım ve Yüceltirim– Nimetleri Üzerine), 23. Beyânü İnne Belâa'llâhi Ni'metün (Allah'tan Gelen Belânın Şüphesiz Bir Ni'met Olduğu Üzerine), 24. Zemmü'l-Gınâ (Zenginliği Kötüleme), 25. Tevbihu'l-Gâfilîn (Gafilleri Paylama), 26. Medhu'l-Halvet (Yalnız Kalmaya Övgü), 27. Tergîbu Mücâvereti'l-Ka'beti's-Şerife (Kâbe-i Şerif Çevresinde Yaşamının Özendirilmesi), 28. Beyânü Tercihu'l-Akli Ale'l-Hevâ (Akli Hevesten Üstün Tutma Üzerine), 29. Tenbihât (Uyarılar), 30. Tergîbu Hazmi'l-Gazab (Öfkeyi Sindirmeyi Özendirme), 31. Kelimât-ı Hikemiyye

(Hikmetli Sözler), 32. Zemmü'l-Mukbilin Ale'l-Mahsûsât (Duygulara Değer Verenleri Kötüleme), 33. Zemmü'z-Zulm (Zulmü Kötüleme), 34. Hikâyet (Hikâye), 35. Tevbihât (Paylamalar), 36. Beyânu Terki'l-Harâm (Haramı Terk Etme Üzerine), 37. Fî Mezemmeti'n-Nefs (Nefsi Kötüleme Üzerine), 38. Hikâyet (Hikâye), 39. İşâret-i Muâlecât-ı Emrâz-ı Kulûb (Kalp Marazlarının Sağaltılması Üzerine), 40. İşâret-i Etubbâ-yı Kulûb (Kalp Tabipleri Üzerine), 41. Zemmü'l-Kâniîn bi-Zavâhiri Istilâhâtı'l-Ulûm (Bilim Terimlerinin Dış Yönleriyle Yetinenleri Kötüleme), 42. Beyânu Enne'l-Havâsse'l-Kuve'l-Bedeni İsti'dâdâtün li-Kemâli'n-Nefs (Beden Kuvvetlerinden Olan Duyuların Nefsin Kemal Bulma Yetenekleriyle İlgili Bulunması Hakkında) 43. İşâretü Enne Zuhûre'l-Hakîkati'l-MuhammediyyeHüve'l-Maksûdü min Hilkatî Âdem (Âdemoğullarının Yaratılması Maksadının Hz Muhammed'in Hakikatinin Belirmesi Olduğu Hakkında), 44. İşâretü Enne Medâre'l-Eşyâe İnâyetü'llâhi Teâlâ (Nesnelerin Yörüngesinin Yüce Tanrı'nın Kılavuzluğu Olması Üzerine), 45. İşâret-i Nazar-ı İbret (İbret Gözü Üzerine), 46. Tenbihât u Tevbihât (Uyarılar ve Paylamalar), 47. Hikâyet (Hikâye), 48. Beyânü Zemmi'n-Niami'l-Âcile (Dünya Nimetlerini Yerme Hakkında), 49 Tergîbü's-Sadaka (Sadaka Vermeye Arzu Uyandırma Üzerine), 50. Beyânu Enne'l-Mer'e Yühıbbü en Yusrafe Umrühü ilâ Ehemmi'l-Hıdemât (Kişinin Ömrünü En Önemli Hizmetlere Sarfetmeyi Sevmesi Hakkında), 51. Tahrîsu'l-İştigâli bi-Ehemmi'l-Ulûm (En Gerekli İlimlerle Uraşmaya Özendirme), 52. İşâret-i Lisân-i Hâl (Hâl Dili Üzerine), 53. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Bâd-ı Nesîm, (Tan Yelinin Hâl Dili Üzerine) 54. İşâret-i Lisân-ı Hâl-i Verd (Gülün Hâl Dili Üzerine), 55. İşâret-i Lisân-ı Hâl-i Nergis (Nergisin Hâl Dili Üzerine), 56. İşâret-i Lisân-ı Hâl-i Bülbül (Bülbülün Hâl Dili Üzerine), 57. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Hamâme (Kumrunun Hâl Dili Üzerine), 58. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Tâvûs (Tavusun Hâl Dili Üzerine), 59. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Horûs (Horozun Hâl Dili Üzerine), 60. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Hüdhüd (Hüdhüd'ün Hâl Dili Üzerine), 61. İşâret-i Lisân-i Hâl-i Baykuş (Baykuşun Hâl Dili Üzerine), 62. İşâret-i Rumûz-ı Kelb (Köpeğin Gizli Dili Üzerine), 63. Kelimât-ı Hikemiyye (Hikmetli Sözler), 64. Zemmü Ebnâi'z-Zamân (Zamane Adamlarına Yergi), 65. Medhü'l-Munkatîn Ani'n-Nâs (Halktan Kesilmişlere Övgü), 66. Tenbihât (Uyarılar), 67. Tevbihât (Paylamalar), 68. Tenbihât maa'l-İşâreti ilâ Istilâhâtı'l-Fünûni mine'l-Arabiyyeti ve Gayrihâ (Arap Diliyle İlgili ve Başka Terimlerle İlgilendirerek Uyarılar), 69. İşâret-i Istilâhât-ı Fukahâ (Din Bilginlerinin Terimleri Üzerine), 70. İşâret-i Hikmet-i Hakîkiyye (Gerçek Hikmet Üzerine), 71. Taksîmü'l-İmân ve't-Tasdik (İnanmanın ve Doğrulamanın Bölümlenmesi), 72. Na't-i Kur'an-ı Kerîm (Kur'an-ı Kerim'e Övgü), 73. Tergîbu Kırâeti'l-Kur'an (Kur'an Okumayı Özendirme), 74. Tenbihât (Uyarılar), 75. İşâretü Ta'zîmi'l-Üstâd (Hocaları Saygıyla Anma Üzerine), 76. Beyânu Enne'l-Âkile Yenbagî en Yes'â fi en Yekûne lehû Menfeatün fi Nizâmi'l-âlem (Dünya Düzeninde Yarar Sağlamaya Çaba Göstermenin Akıllı Kimseye Yaraşırılığı Hakkında), 77. İşâret-i Kutb (Kutup Üzerine), 78. Zemmü's-Şuarâ (Şairlere Yergi), 79. Kelimât-ı Hikemiyye-i Mütferrika (Değişik Konularda Hikmetli Sözler), 80. İşâret-i Havf u Recâ (Korku ve Umut Üzerine), 81. Kelimât-ı Eflâtûniyye (Eflâtun'dan Sözler), 82. İşâret-i Vâsf-ı Hâl-i Mütakelîm (Bunları Söyleyenin Kendi Durumunun Niteliği Üzerine), 83. Remz-i Tevhid (Tevhid Konusuna İşaret), 84. Beyânu Enne Külle Şey'in Hasenün fi Mevzihi (Her Şeyin Yerinde Güzel Olması Hakkında) 85. Tenbihü'l-Gâfilin (Aymazlara Uyarı), 86. Tevbihât (Paylamalar), 87. Medhu'l-Kanâa (Kanaate Övgü), 88. Tevbihât (Paylamalar), 89. İşâretü ilâ Mümesseli'l-Ahlâk (Ahlâk Göstergelerine İşaret), 90. Tergîbü'l-Ahlâkı'l-Hasene (Güzel Ahlâkı Özendirme), 91. Tevbihât (Paylamalar), 92. Tergîbü'l-A'mâli's-Sâliha (İyi İşlere Özendirme), 93. Takrîât (Serzenişler), 94. Kelimât-ı Hikemiyye-i Mütferrika (Dağınık Hikmetli Sözler), 95. Tergîbü'l-Cûdi ve'l-İnfâk (Cömertlik ve Yardım Etmeye Özendirme), 96. Zemmü Erbâbi't-Taklîd (Öykünücü Kimseleri Kötüleme), 97. Taksîmü'l-Ulemâ' ve Zemmü'l-Ulemâ'i's-Sû' (Bilginlerin Bölümlenmesi ve Kötü Bilginlerin Kötülenmesi), 98.

Zemmü Kuzâtî'z-Zamân (Zamane Kadılarını Kötüleme), 99. İşâretü Hâli'l-Müneccimi ve't-Tabîb (Müneccim ve Tabiplerin Durumları Üzerine), 100. Beyânü Enne'l-Fazle bi'l-Hasebi lâ bi'n-Neseb (Erdemliliğin Kişiyeye Özgü Olup Soy Sopla İlgili Bulunmaması Hakkında), 101. Zemmü Hizmeti's-Sultân (Sultana Hizmet Etmenin Kötülenmesi), 102. Zemmü'l-Melikî'z-Zâlim (Haksızlık Eden Yöneticileri Kötüleme), 103. Zemmü't-Tamâ' fî Hakkı'l-Gayr (Başkasının Hakkına El Uzatanları Kötüleme), 104. Zemmü'l-Ganiyyi'l-Bahîl ve's-Sâilî'l-Mübrim (Cimri Zenginleri ve Israrlı Dilencileri Kötüleme), 105. Zemmü'l-Hezl ve'l-Mizâh (Alay ve Gülmecenin Kötülenmesi), 106. Zemmü'l-Liâm ve Medhul-Kirâm mine'n-Nâs (İnsanlar Arasındaki Aşağılık Kimselerin Kötülenmesi, Şerefli Kimselerin Övülmesi), 107. Kelimât-ı Hikemiyye-i Müteferrika (Dağınık Hikmetli Sözler), 108. Beyânü Za'fî Ba'zî'l-Îmân (Kimi İmanın Zayıflığı Hakkında), 109. Rücû' ile'l-Kelimâtî'l-Hikemiyyeti'l-Müteferrika (Dağınık Hikmetli Sözlere Geri Dönüş), 110. İşâret-i Fenâ'-i Dünyâ (Dünyanın Gelip Geçiciliği Üzerine), 111. Teessüfât (Yazıklar), 112. Şikâyet-i Dünyâ (Dünyadan Şikâyet), 113. İşâret-i Lemehât-i Tevhîd (Tevhid Parıltılarına İşâret), 114. Medhü'l-Kanâa ve Zemmü'l-Hırs (Tok Gözlülüğe Övgü ve Aç Gözlülüğe Yergi), 115. Tevbihât-ı Ehl-i Dünyâ (Dünya Düşkünlerine Paylamalar), 116. Tergîbü'l-Amel bi's-Sünen (Sünnetlere Göre İş Görmeyi İsteklendirme), 117. Medhü'l-İlmi ve'l-Akl ve Zemmü'l-Cehl (Bilgi ve Akla Övgü ve Bilgisizliğe Yergi), 118. Medhü's-Samt ve Zemmü İksârî'l-Kelâm (Susmaya Övgü ve Çok Konuşmaya Yergi), 119. Beyânü Enne'n-Nusha Kad Yekûne mine'l-Esbâbi'l-Âdiyeti li'n-Nushi (Öğüdün İnsanları İyiliklere Yönlendirme Konusunda Gerekli Araçlardan Olması Hakkında), 120. Vâsf-ı Hâl (Kendi Durumunun Niteliği), 121. Kelimât-ı Nushiyye (Öğüt Türünden Sözler), 122. Tenbihât (Uyarılar), 123. Tergîb-i Tevbe (Tövbeye Özendirme), 124. Tergîbü'l-İhsân (İyilik Etmeye Özendirme), 125. Kelimât-i Hikemiyye-i Müteferrika (Dağınık Hikmetli Sözler), 126. Tergîbu Hıfzı's-Sadâka (Sadakate Gözetmeye Özendirme), 127. Kelimât-ı Hikemiyye (Hikmetli Sözler), 128. Medhü's-Sadâka (Sadâkate Övgü), 129. Zemmü'l-Gazab (Öfkeyi Kötüleme), 130. Zemmü'l-Müteşeyyihîni'l-Mukassîrîn fî's-Şerîa (Şeriat Konusunda Kusurlu Davranan Sahte Şeyhleri Kötüleme), 131. Nasîhat-i Selâtîn (Sultanlara Öğüt), 132. Men'u'z-Zulm ve Tahrisu'l-Adl (Zulme Yol Vermeme ve Adaletle Özendirme), 133. Medhu's-Sehâ fî's-Selâtîn (Sultanlarda Cömertliğe Övgü), 134. İşâret-i Şemme-i Saltanat-ı Hudâ-yi Teâlâ (Allah Teâlâ'nın Saltanatına Birkaç Sözle İşâret), 135. Et-Tenfiru mine'l-Katl bi-Kaderi mâ-Yümkîn (Can Almaktan Mümkün Oldukça Kaçındırma), 136. İşâretü Hakîkatî ilâ Âdâbi's-Selâtîn (Sultanların Tutum ve Davranışlarının İç Yüzüne İşâret), 137. İşâret-i Riâyet-i Cünd (Askeri Görüp Gözetme Üzerine), 138. İşâret-i Ahlâk-ı Vüzerâ (Vezirlerin Ahlâkı Üzerine), 139. Zemmü Vezîri'l-Müfsid (Ortalık Karıştırıcı Veziri Kötüleme), 140. Zemmü Süâtî's-Selâtîn (Sultanların Kovcularını Kötüleme), 141. İşâret-i Riâyet-i Kulûb (Gönülleri Görüp Gözetmek Üzerine), 142. Beyânü Avni's-Suveri'l-Misâliyye (Görünmez Güçlerin/Varlıkların Yardımı Üzerine), 143. İşâret-i Şemme-i Tevhîd (Tevhid Konusuna Bir Kokumluk İşâret), 144. Medh-i Ehlu'llâhi'l-İzâm (Büyük Tanrı Dostlarına Övgü), 145. İşâretü Erbâbi'l-Ihtifâi min Ashâbi'l-Kulûb (Gönül Erlerinden Olup da Gizlenenler Hakkında). Daha sonra Hatime (Bitiş) yer alır. Tasavvufî, ahlakî ve dinî konuları içeren tüm bu başlıklarda, insanın kötü huylardan arınıp iyi huylar edinmesi ve kalbini temizlemesi adına neler yapması gerektiği açık bir şekilde ortaya konmaktadır. İnsanın nasıl huzurlu olabileceği, hakikatin ne olduğu, insanın dünyadaki duruşunun nasıl olması gerektiği, bunun için neler yapması gerektiği nasîhât, tenbihât ve tevbihât ışığında açıkça anlatılmaktadır.

Örnek:

Rızık talep ile olmaz;

// Rızık istemekle elde edilmez;

ve husûl taab ile olmaz;

// kazanç emekle elde edilmez;

o Allah'ın vermesidir, kime dilerse verir;

// o Allah'ın vermesidir, kime dilerse verir;

her kişiye mukadder olan elbette yetişir.

// her kişinin payına düşen elbette gelir. (s. 394-395)

İlim odur amel ve mücahede ile olur; // İlim eylem ve çabayla elde edilir;

*ve ma'rifet odur ki **mükâşefe** ve **müşâhede** ile olur.*

// marîfer **mükâşefe** ve **müşâhede** ile kazanılır.

Âkl odur kim basîret gözünü tamâm tahdîk eyler;

// Akıllı kişi basiret gözünü iyice açar;

o basar ile kâinatı tedkik eder.

// o gözle varlığı gözleyip inceler. (s.140-141)

Daha sonra gelen “Açıklamalar” bölümünde, metinde geçen bazı kelime ve kavramların açıklamaları alfabetik olarak verilmiştir. Metnin daha iyi anlaşılması için açıklanan bu kelimeler ve kavramlar hem Latin harfli olarak verilen orijinalinde hem bugünkü dile aktarılmış şeklinde koyu olarak belirtilmiştir. Böylece okuyucunun bu kelimeleri kolaylıkla algılayıp anlaması sağlanmıştır. “Açıklamalar” bölümde; “akl-ı maâd”, “akl-ı maaş”, “âlem-i misal”, “basîret”, “berzah”, “bid’at”, “eflâk”, “fütüvvet”, “ihlâs”, “irşat”, “keşif”, “levh”, “rızâ”, “riyâzet”, “sâlik”, “sünnet”, “teheccüd vakti”, “üsturlâb”, “zâhid”, “zikr” gibi dinî, tasavvufî pek çok terimin açıklaması yer almıştır.

Titiz, özenli ve dikkatli bir çalışmanın eseri olan *Sinan Paşa Maârif-Nâme, Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı* adlı yayın, kültür ve edebiyatımıza ilişkin değerlerimizi daha iyi anlamımıza ışık tutmakta, dönemin siyasi, kültürel, sosyal ve edebî yönünü gözler önüne sermekte, öğütler ışığında insana iyi insan olmanın yollarını göstermektedir. Kısaca insana insan olma yolunda kılavuzluk etmektedir.

İlim odur ki onun nef'i ola;

// İlim yararı olan şeye denir;

Va'z odur kim onun rav'ı ola.

// öğüt caydırıcı olan şeye denir. (ss. 556-557)

(Dr. Reşide GÜRSSES)

Mustafa GÜLTEKİN, *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2013, 908 s.

Özet

Bu yazıda, *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)* adlı kitap hakkında bilgi verilmektedir.

Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler) adlı kitapta, Kazan Tatarlarına ait yetmiş masala yer verilmiştir.

Kitapta ayrıca; “masal”, “motif ve “tip” vb. kavramlar geniş bir şekilde açıklanmıştır

Anahtar Kelimeler: Motif, tip, masal, Kazan-Tatar Masalları

Abstract

In this paper, The book of *Kazan Tatars Tales (Review-Texts)* has been introduced.

In The book of *Kazan Tatars Tales (Review-Texts)*, are included seventy tales of the Kazan Tatars.

In addition, work; “Fairy tale”, “motif” and “type” etc. are explained in detail.

Keywords: Motif, type, Fairy tale, Kazan Tatars Tales.

İdil-Ural Bölgesi’nde yaşayan Türkler (Tatar, Başkurt, Çuvaş Türkleri) çok eski tarihlerinden beri bu bölgede yaşamaktadırlar. İdil-Ural Bölgesi’nde yaşayanlardan biri olan Tatarlar, bugün Rusya Federasyonu’na bağlı özerk birer Cumhuriyet olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Tatarlar Kazan Hanlığı’nın 1552 yılında Rus hâkimiyetine girmesinden bu yana varlıklarını koruma mücadelesi vermektedirler. Bunda masal, efsane, destan fıkra türünü içeren sözlü kültür ürünlerinin yeri büyüktür. Bu nedenle Türk dünyası ile ilgili; destan, masal, efsane ve fıkralar ile ilgili bu tür çalışmalar yapılması, Türk dünyası ile ilgili ortak değerlerinin ortaya konulmasında önemli bir yere sahiptir.

Mustafa Gültekin tarafından Kazan Tatar masalları üzerine yapılmış bir inceleme ve metin yayınına içeren *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)* adlı kitap, Kültür Merkezi Yayınları arasında çıkmış olup “Giriş”, “Sonuç”, “Kaynakça”, “Metinler” ve dört ayrı bölümden oluşmaktadır. Kazan-Tatar masallarına ilişkin metinler içeren kitapta: hayvanların (tilki, kurt, koyun ve keçi), olağanüstü güce sahip insanların ve olağanüstü varlıkların (cin, peri ve dev) gibi varlıkların kahramanlarını oluşturduğu; iyi-kötü, doğru-yanlış ve güzel çirkin gibi zıt unsurların ele alındığı; başında, ortasında ve sonunda kalıp ifadelerin bulunduğu, cümlelerin “öğrenilen geçmiş zaman” ve “görülen geçmiş zaman” ile ifade

edildiği, olayların gerçek olmayan bir zaman ve mekânda anlatıldığı, eğitmek ve eğlendirmek amacıyla kadın veya erkek anlatıcılar tarafından sözlü olarak yaratılıp aktarıldığı ve daha sonra yazıya geçirildiği ya da yazılı olarak oluşturulduğu masal kavramı ile ilgili geniş bilgiler verilmektedir. Ayrıca kitapta, Kazan-Tatar masalları konusunda yapılan inceleme ve araştırmalara da yer verilmektedir.

“Giriş”te yer alan “1. Kazan Tatar Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar” başlığını taşıyan kısımda Tatar Türklerinin masalları üzerine çalışmalar “Metin Yayınları” ve “İncelemeler” başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilirken “2. Araştırma ve İnceleme Yöntemi Hakkında” başlığını taşıyan ikinci kısımda masalların araştırılmasında kullanılan yöntemler üzerinde durulmuştur.

Daha sonra yer alan “Türk Dünyasında Masal Kavramı ve Tatar Masalları başlığını Taşıyan Birinci Bölüm’de: Masal kavramı, işlevi, masal türünün özellikleri, Türk dünyasında ve Tataristan’da masal anlatma geleneği ile ilgili bilgiler verilmiştir. “Tatar Masallarının Tipleri ve Olaya Örgüleri” başlığını taşıyan İkinci Bölüm’de “tip” kavramı, sınıflandırılması, Tatar masallarındaki tipler vb. konular ele alınmıştır. “Tatar Masallarının Motif Yapısı ve Motiflerin İncelenmesi” başlıklı üçüncü bölümde; “motif” kavramı, Tatar masallarının motif yapısı vb. konular üzerinde durulmuştur. Dördüncü Bölüm’de: “Tatar Masallarında Kullanılan Formeller” başlığı altında “formel”, “kalıp söz”, ve “tekerleme” kavramları açıklanmış ve Tatar masallarında kullanılan kalıp sözler ve tekerlemeler üzerinde durulmuştur.

“Metinler” kısmında ise yetmiş Tatar masalının Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış şekli, Tataristan’daki masal sınıflandırmalarına göre verilmiştir. Tatar masalları ile ilgili bu incelemede masallar, Stith Thompson’ın “Halk Edebiyatı Motif İndeksi” adlı katalogu ile Hans-Jörg Uther’in hazırlamış olduğu “Uluslararası Masal Tipleri Katalogu”na göre numaralandırılmıştır. *Ayı ile Tilki* (s. 424-428), *Bülbül* (s. 477-478), *İki Kardeş* (s. 689-703), *Akıllı İhtiyar* (s. 805), *Cimri ile Cömert* (s. 809- 812), *Devleri Yeneni Oğlan* (ss. 851-854) kitapta yer alan masallardan birkaçıdır. Ayrıca, masallarda geçen ve anlaşılması zor olan bazı sözcük ve terimler, dipnot verilerek ilk geçtiği yerde açıklanmıştır.

Metnin başında, masalın hangi kaynaktan alındığı, varsa derleme bilgileri, masalın yayımlandığı diğer kaynaklar hakkında bilgiler dipnot olarak verilmiştir. Birden fazla kaynaktan yayımlanan masallar arasında eğer fark varsa bu da dipnotta belirtilmiştir.

“Sonuç” kısmında, konuyla ilgili genel bir değerlendirilme yapılmıştır. “Bibliyografya”da çalışmada yararlanılan kaynaklara yer verilmiştir. Yer ve kişi adlarıyla ilgili indeks “Dizin” adı altında en sonda yer almıştır.

Dikkatli bir çalışmanın ürünü olan *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)* adlı eser, okuyucusuna, Tatar Türklerinin dünyaya bakışını masallar ışığında, derli toplu bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserde “masal” kavramı; “motif”, “tip” vb. terimler çerçevesinde, geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca eserde, Tatar masalları ile ilgili yapılan kitap, tez, makale vb. çalışmalar hakkında bilgiler de verilmektedir.

(Dr. Reşide GÜRSSES)

BİLİMSEL EKSEN DERGİSİ

ISSN: 1309-5811

Yayın İlkeleri

- 1) Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- 2) Bilimsel Eksen Dergisinde *[iletişim, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji, psikoloji, onomastik (ad bilimi), sanat tarihi, hukuk]* alanında makalelerin yanı sıra bu konularda; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
- 3) Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.
- 4) Bilimsel Eksen Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.
- 5) Bilimsel Eksen Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe öz ve anahtar kelimeler, İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.
- 6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle öz ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça öz ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 10) Özler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özler de kabul edilmeyecektir.
- 11) Özler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özünü içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.
- 12) Özlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. "Çok, az, büyük, biraz" vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler ge-

nellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özte; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (Keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a)Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özler

-Türkçe öz ve anahtar kelimeler

-İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki öz ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

a) Makale Metni

b) Kaynakça

c) Ekler (varsa)

d)Geniş öz (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18)Yazılar (makaleler), başlıklar, özler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimedenden az olmamalıdır. Yani, Bilimsel Eksen dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içerde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., s.209-210.]

b) Makale ve bildiriler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar dergiye ait olan e-posta (e-mail) ile dergiye ulaştırılacaktır. Yazılar; derginin www.bilimseleksen.com sitesinde “makale gönder” tıklanarak mevcut “Makale Gönder Formu” doldurulacak bu formla birlikte iletilecektir. İleti e-posta (e-mail) olarak mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) aracılığıyla gönderilecektir.

23) Dergi Temsilcileri aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılar, TDK imlâ kurallarına uygun yazılacaktır.

26) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

SICENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

- 1) *Scientific Axis* published four times a year is an international peer reviewed journal.
- 2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.
- 3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.
- 4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.
- 5) Writtings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writting) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.
- 6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.
- 7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.
- 8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.
- 9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.
- 10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.
- 11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.
- 12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as "So, little, big, little" etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings

and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS Word program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of **“Bibliography”**. Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. **“Bibliography”** will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimseleksendergisi.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimseleksendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel.(bilimseleksendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Научный Меридиан”

ISSN: 1308-5811

Требования по изданию

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферируемым журналом и выходит в год четыре раза.

В журнале “Научный Меридиан”, наряду со статьями из области [Социальные науки, Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспруденция] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

2) Статьи, которые будут печататься в журнале “Научный Меридиан”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

3) Статьи, в журнале “Научный Меридиан”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

4) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Научный Меридиан” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (keywords) должны быть латинскими буквами.

5) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

6) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком, английском языках и на указанных диалектах.

7) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

8) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

9) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

11) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные

исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науку. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

12) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

13) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

14) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

15) Правила писания статьи

a) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

b) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

c) Текст статьи

d) Источники

e) Приложения (если имеются)

f) Обширная аннотация (по требованию)

16) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Cyr (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

17) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

18) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

19) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

20) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице www.bilimselksen.com кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляться по адресу (bilimselksendergisi@gmail.com)

21) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (bilimselksendergisi@gmail.com)

22) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколлегии для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколлегии не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегии. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколлегией.

23) Авторы статей не будут вознаграждаться.